

KORUNK

BERUHÁZÁSI TEVÉKENYSÉGÜNK
IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI • A TÁR-
SADALMI FELELŐSSÉG ETIKAI
ÉS SZOCIOLÓGIAI NÉZETBEN •
EGY VALÓSÁGFELTÁRÓ MŰFA-
TEHERBÍRÁSA • A NEOTOMIZ-
MUS FILOZÓFIÁJA • TANÜGY-
ÉLET A SÓVIDÉKEN • VITA A
FILOZÓFIAI ESSZÉRŐL • KÖ-
LAJ -VAGY ENERGIAVÁLSÁG •
JEGYZETEK ÁPRILY KÖLTÉSZE-
TÉRŐL • MAGYAR NÉPZENÉNK
HANGLEMEZEN 1973-BAN • • •



1974 | 5

RÁCZ GYÖZÖ • Marx 645

FAZEKAS JÁNOS • Beruházási tevékenységünk időszerű kérdései és feladatai 646

ROTH ENDRE • A társadalmi felelősség etikai és szociológiai megközelítésben 653

GRIGORE DRONDÖE • A neotomizmus filozófiája 657

CSEKE PÉTER • Egy valóságfeltáró műfaj teherbírása II. 661

MOLNÁR GUSZTÁV • Levél Bretter Györgyhöz 666

NICOLAE PRELIPCEANU • Naturalia (vers, Lengyel Ferenc fordítása) 673

LÁSZLÓFFY ALADÁR • Tudod (vers) 673

MARKÓ BÉLA • Érkezés, Fegyverben (versek) 673

SOLTÉSZ JÓZSEF • Minek nevezed? (vers) 674

SILAY FERENC • Borúsan (vers) 674

JEGYZETEK

BALOGH EDGÁR • Paradigma az együttélés erkölcséről 675

DITRÓI ERVIN • Rendhagyó kiállítás 677

* * * Kahána Mózes halálára 679

BEKE GYÖRGY • Gáldi László 679

HAZAI TÜKÖR

TÓFALVI ZOLTÁN • Tanügyi élet a Sóvidéken 681

FÓRUM

TÓTH SÁNDOR • A naspolya is gyümölcs 687

NEMZETKÖZI ÉLET

ASZÓDY JÁNOS • Kőolajválság vagy energiaválság? II. 693

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

* * * Májusi szimbolika 697

GHEORGHE I. BODEA • Harcos antifasizmus 699

TUDOMÁNYOS MŰHELY

VINCZE JÁNOS • Hemoglobin-szerkezet 701

SZEMLE

MARKÓ BÉLA • „Körön s világokon belül” (Jegyzetek Áprily költészetéről) 707

SZÁSZ LÁSZLÓ • Györffi Kálmán írói indulásáról 711

LÁSZLÓ FERENC • Népzeneink hanglemezen 1973-ban 714

LÁTOHATÁR, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Deák Éva, Kopacz Mária, Pap László, Simon Györgyi

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Ráczy Győző • Szerkesztőségi főtítkár: Rítoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5.

Telefon: 2 60 84 (főszerkesztő); 2 54 68 (szerkesztők); 1 38 05 (adminisztráció).

Postacím: Cluj, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

RÁCZ GYÖZÖ

Marx

Dialektikus és történelmi materialista metafizikája az alkotó spekulációt rehabilitálta végérvényesen nemcsak az elmélet töretlenül végiggondolt logikájában, hanem a jelenné vált jövő ítélőszéke előtt is. Akik filozófiájának ezt az érdemét vitatják, paradox módon a szavak és a történelem abszolút egyezését kérik számon ahelyett, hogy az elméletet alkotóan alkalmazzák a változó történelemre; ahelyett, hogy új elméleti szintézisekben tükröznék a mindig más valóság tényeit. Pedig Marx teoretikusként, a praxis teoretikusaként is mindig ezeket az igényeket hangoztatta. És nem is hangoztathatott más igényeket az a gondolkodó, aki legnagyobb filozófus-elődjétől, Hegeltől eltérően a filozófiában nem Minerva baglyát látta csak, hanem főként a jövő elméleti modelljét. Ezért írt oldalakat a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban* és *A tőkében* arról, hogy az út, amelyen a valóságos ellentmondások megoldódnak, nem megszüntetésük elvont logikai formája, hanem annak a formának a megteremtése, amelyben mozoghatnak, amelyben az ellentmondás megvalósul és meg is oldódik. Akik ennek a folyamatnak csak a felszínét látják, nem tudják, hogy a történelem azért maradhatott lényegében hűséges Marxhoz, mert előbb Marx maradt hűséges a valósághoz, a múlt és a jelen valóságához. Tényekből indult ki, az empiria vagy az elmélet „tényeiből“, akkor, amikor monumentális politikai gazdaságtani művében a polgári rend struktúráját írta le, hogy megdöntésének elméleti előfeltételeit megteremtse, és akkor, amikor holtuk után is élő titán-elődeivel és kortársaival a metafizika „legvégső“ igazságairól polemizált. De ő, a tények szigorú tisztelője, aki a filozófiában elméleti fegyvert adott a proletariátus kezébe ahhoz a jövőépítéshez, amely ma és holnap lesz valóság, épp a filozófia funkcióiból kiindulva alapozta meg a dialektikus és történelmi materialista metafizikát. Ez a metafizika gyakran homályosnak tűnik azok szemében, akik nem akarják tudomásul venni, hogy minden igazi filozófia egyben metafizika, akik soha semmit sem gondoltak végig, és értelmetlennek mindazok számára, akik képtelenek átlátni az egyre technicizálódó világ és a filozófia szétszakíthatatlan kapcsolatát. De mindez semmit sem változtat a tényeken. A jövő a marxizmus szellemében formálódik, még ha hibás gyakorlatok átmenetileg ellent is mondanak neki, még ha buta apológiák vagy félreértések eltorzítják is.

Mert a marxizmus az egyetlen filozófia, amely állandóan gazdagodva valóban a világ gondolatának bizonyul.

Ez a modern történelem egyik legnagyobb súlyú tanulsága Marx Károly születésének világszerte ünnepelt évfordulóján.

Beruházási tevékenységünk időszerű kérdései és feladatai

1974 két rendkívül fontos politikai eseménynek: a felszabadulás harmincadik évfordulójának és a párt XI. kongresszusának esztendeje. Megünneplésükre a dolgozók vállalják, hogy nagyméretű munkaversenyek során a társadalmi-gazdasági tevékenységben újabb sikereket érnek el, siettetve az alapvető stratégiai célnak, a sokoldalúan fejlett szocializmusnak Romániában való mielőbbi megvalósítását.

1973 tanulságai

Az előző évekhez képest 1974. évi beruházási tevékenységünk jóval gazdagabb. Az állami alapokból 111 milliárd lej fordítunk beruházásokra, ami az 1951—1955-ös ötéves terv azonos előirányzatait kétszeresen, az 1956—1960-as szakaszéit pedig 1,35-szörösen meghaladja. 530 termelőkapacitás kezd ebben az évben működni, és további 440 kapacitás munkálatait kezdjük meg. Becslések szerint az év végére a nemzetgazdaságban az állóalapok összértéke 1090 milliárd lejre emelkedik.

A fenti adatok, úgy vélem, eléggé szemléltetik az 1974. évi beruházási tevékenység méreteit, s alapul szolgálnak annak a felelősségnek a megértéséhez, mely e téren a tervelőirányzatok példaszzerű teljesítésében a dolgozókra hárul. Természetes, hogy egy ilyen széles körű beruházási program számos kérdést vet fel, s az e téren munkálkodóktól a feladatoknak megfelelő cselekvést, kezdeményezőket és gazdaságosságot, következetességet és operativitást követel. Hasznos tehát levonni a múlt évi, ez irányú pozitív és negatív tapasztalatokból fakadó tanulságokat, hogy szabadon érvényesítsük mindazt, ami értékes, haladó, hogy megelőzzük a hiányosságok és nehézségek jelentkezését.

Anélkül, hogy az összes lehetőségeket kimerítenők, elmondhatjuk, hogy 1973-ban kezdettől fogva jobb volt a beruházások előkészítése. Már a tervjavaslat kidolgozása idején szoros együttműködés alakult ki a megrendelők, a tervezők, építők és a berendezések szállítói között, s így módon sikerült egybehangolni tevékenységüket. Ezt az is elősegítette, hogy az ipari berendezések gyártásának tervezése megjavult; előirányzata nem globális módon egyetlen tervtételként szerepel, hanem külön-külön a technológia szerint, ami megkönnyíti a szállítás és szerelés határidejének az összehangolását. Hasonlóképpen már a múlt év elején elkészült az egész évi beruházási tervben megkövetelt kivitelezési tervezetek 88,5%-a. A felszerelés-gyártók műszaki segítsége és a megrendelő egységek saját szerelőcsoportjainak bekapcsolása a munkálatokba olyan hatékony intézkedés volt, amelyet első ízben alkalmaztak széleskörűen, s ez meggyorsította a munkálatokat.

1973 eredményei, az 1971. évi 394 termelőkapacitáshoz viszonyított 519 egység részleges vagy teljes üzembe helyezése az építőtelepeken, üzemekben, ipari központokban, minisztériumokban és az államgépezet központi és helyi szerveiben dolgozó munkás-, technikus-, mérnök-, közgazdász- és tisztviselőközösségek szorgalmának köszönhető. E szervek állandó segítséget kaptak a párt, a szakszervezet és a KISZ, különösen pedig a megyei pártbizottságok részéről.

Eredményeink ellenére azonban 1973-ban körülbelül 2,6 milliárd lej értékű beruházással maradtunk adósak. Jelentősebb a lemaradás a vegyiparban, fémiparban, könnyűiparban, az erdőgazdálkodás és az építőanyaggyártás terén. 120, napról napra szemmel tartott munkatelep közül 42-nek az eredményei nem érték el a tervelőirányzatokat, többek között a galaci vasmű durvalemez-hengersora, a tirgovistei ötvöztaccélmű előhengerdéje, buga- és huzalkovácsoló részlege, a Rîmnicul-Vilcea-i vegyipari berendezés-gyár, az aradi komplex műtrágyakészítő egység a hidvégi cement- és mészgyár, a csikszeredai és Curtea de Argeș-i préselt falemez-gyár, a calafati textilüzem és a Curtea de Argeș-i porcelángyár építkezésén. És végül, a múlt évi üzembeállításra előirányzott 666 termelőkapacitás kö-

zül 147 egység nem kezdte meg működését. Minisztériumok szerint e vállalatok száma a következő: erdőgazdaság és építőanyaggyártás 29, vegyipar 49, könnyűipar 12, mezőgazdaság, élelmiszeripar és vízügy 33, szerszámgépipar és elektrotechnika 5, nehézgépgyártás 9 és így tovább.

Mivel magyarázható ez a lemaradás? Elsősorban a berendezések szerződéses lekötése és szállítása terén mutatkoztak hibák, különösen a fémipari, a vegyipari, az építőanyagipari, a könnyűipari, a villamosenergiaipari egységeknél. 1973 decemberének végén még nem szállítottak le 27 726 tonna hazai gyártmányú berendezést; ebből 23 181 tonnával a nehézipari minisztérium üzemei maradtak adósak. Ugyancsak elmaradt 286 millió valutalej értékű külföldi berendezés leszállítása is. Másodsorban, egyes munkatelepeken nagy felszerelés-készletek huzamosan kihasználatlanul kallódtak; értékük elérte az 5,3 milliárd lejt. E berendezésekből 1,5 milliárd értékűnek kallódása túllépte a megengedett vesztegleési időt. A föl nem szerelt berendezések legnagyobb része a fémipari, villamosügyi, vegyipari, erdészeti és építőanyaggyártó minisztériumhoz tartozó munkatelepeken hevert el.

Következésképpen a legtöbb baj onnan származott, hogy az építőtelepeken nem teremtettk meg az egyenletes, kitartó munkavégzés alapvető feltételeit. A nemkívánatos helyzetek megismétlődésének elhárításához szükséges tehát, hogy az elkövetkezendő időszakban kellő intézkedések biztosítsák a grafikonokban előírt szakaszok betartásához nélkülözhetetlen feltételeket az új termelőkapacitások határidőre történő üzembe helyezése végett. A hiányosságok megszüntetése és a felmerülő problémák megoldása érdekében — sokkal inkább, mint eddig — gyors és hatékony beavatkozásra kell törekedni, hogy a beruházással megbízott valamennyi tényező közreműködjék, s feladatait felelősségérzettel vegye számba és teljesítse.

Több gondosságot a beruházások előkészítésében

A gyakorlat meggyőzően igazolja, hogy a beruházások alapos előkészítése döntő tényező a munkálatok egyenletes végrehajtásában, az egységek üzembe helyezésére megszabott határidő betartásában és az előírt műszaki-gazdasági mutatók elérésében. Nagyon is igaz az a mondás, miszerint a jól átgondolt és megszervezett akció máris fél végrehajtás.

Mind a gazdasági elmélet, mind a gyakorlat azt igazolja, hogy megfelelő időeltérés szükségesszerű a munkálatok megtervezése és kivitelezése között. Ilyen időeltérést — megengedett határok között — minden beruházásnál biztosítani kell; ez legalább egy év. A tervezőkapacitás gazdaságosabb kihasználása végett az utóbbi időben intézkedtek, hogy az iparágazati tervezőszerveket mentesítsék a kidolgozás részletmunkálataitól; ezeket az építő-szerelő egységek tervezőműhelyeire bízták.

A tervezésben jelentkező késedelmet gyakran a jóváhagyás időszakának kitolódásával indokolják, ami sokszor annyi, vagy több, mint maga a tervezésre előírt idő. Ennek több oka van. Idő múltán rájöttünk, hogy a jóváhagyás halogatása egyrészt a jóváhagyókon múlik, akik nem járnak el kellő felelősséggel az elfogadásban, másrészt a beruházókon, akik műszakilag és gazdaságilag hiányosan megalapozott dokumentációt mutatnak be, ami indokoltá teszi a visszautasítást vagy a sok megállapodást. A megállapodások és jóváhagyások rendszerét ezért a múlt évben egyszerűsítették és tökéletesítették, s ez kedvezően hat a tervezési munkálatokra, ugyanis a fenti okmányok elkészítésére szánt időt a tervezésre fordíthatják, ami a terv és a kivitelezés közt abszolút szükséges időkülönbséget biztosítja. Szükséges megemlíteni egy másik intézkedést is, melyet a múlt év elején emeltek törvényerőre; célja megszilárdítani a műszaki-gazdasági dokumentáció kidolgozását megelőző tevékenységet, megkönnyíteni a tervezést, és csökkenteni a terv összeállításához szükséges időt. Arról a rendelkezésről van szó, amely szerint a tervezet tárgyát a vállalatok, központok, minisztériumok és a többi központi szerv kollektív vezetőségei, valamint a központok és vállalatok dolgozóinak tanácsai hagyják jóvá; e szervek ily módon értékes hozzájárulást nyújthatnak a beruházási alapok felhasználására vonatkozó döntés kidolgozásához.

Különös élességgel merül fel a *műszaki-gazdasági dokumentáció minőségének megjavítása*. Az építkezések egyenletes kivitelezése, a termelőkapacitások rövid határidőn belül történő üzembe helyezése és a kitűzött gazdasági hatékonyság elérése közvetlenül függ a dokumentáció minőségétől, a műszaki, építési és gazdasági megoldások szilárd megalapozásától, a műszaki-gazdasági mutatók reális megállapításától.

A műszaki-gazdasági dokumentáció kidolgozását és jóváhagyását követőleg a beruházás előkészítésének legnagyobb jelentőségű lépése, mint ismeretes, a műszaki felszerelés hiánytalan és idejében való beszerzése. Ez irányban határozott intézkedések szükségesek.

A múlt év folyamán hozott intézkedések közül eredményesnek bizonyult az is, hogy minden minisztérium keretében — objektumonként — szakértő-közösségek alakultak az importból származó komplex berendezések szerződéses lekötésének és szállításának végrehajtására. A külkereskedelmi minisztériumban központi kollektíva alakult, mely a más minisztériumok mellett működő csoportokkal együtt e kérdéssel foglalkozik, és felelős az importberendezésekért a szerződéskötéstől a leszállításig. Ugy vélem, hasonló intézkedés megállná helyét a belvárosi felszerelésekkel kapcsolatban is, minthogy — ismeretes — valamennyi szerződéses berendezés lekötésénél és szállításánál kérdések merülnek fel (megoldásuk mélyreható szakismereteket igényel), s nehéz válaszolni akkor, ha a minisztériumban egyetlen kollektíva foglalkozik valamennyi berendezés szerződtetésével és szállításával.

A beruházási törvény 1973-as kiigazítása szellemében az érdekelt felek között létrejött szerződésekben ki kell kötni, hogy a felszerelést szállító és a tervező egység műszaki segítséget köteles nyújtani a szerelés, az üzembe helyezés, a kivitelezés minden szakaszában a tervezett műszaki-gazdasági mutatók eléréséig, a szerelési munkálatok „csúcs”-időszakában pedig a megrendelő egységnek szerelőcsoportokat kell az építő egység rendelkezésére bocsátania, a standard-berendezéseknél pedig, amelyek nem igényesek, közvetlenül magának kell elvégeznie a szerelést.

A gépgyártó üzemek különös figyelmet kell hogy fordítsanak a gépek, technológiai berendezések minőségére, műszaki teljesítőképességére. Néhány hónappal ezelőtt Nicolae Ceaușescu elvtárs a megyei pártbizottságok első titkáriaihoz levelet intézett a gépgyártó ipar termékeinek egyes kérdéseivel kapcsolatban. Olyan hiányosságokra hívta fel a figyelmet, amelyeket az ágazat vállalatainál tett munkálatait alkalmával észlelt, s fontos feladatokat vázolt föl a magas mutatószámokkal rendelkező termékek gyártása céljából.

Az üzembe helyezési határidő — lényegét jelző mutató

Teljes meggyőződéssel állítjuk, hogy napjainkban a beruházások kivitelezésének időtartama fő kérdés, amely befolyásolja országunk előrehaladásának ütemét. Minél rövidebb a kivitelezési idő, annál hamarabb érjük el a várt gazdasági eredményeket, s időt nyerünk a haladás és korszerűsítés versenyében, egyben több terméket vonunk be a gazdasági körforgásba, s gyorsabban kielégítjük a társadalmi szükségleteket. Az előnyök azonban nemcsak ennyiből állnak. Minél rövidebb ideig hevernek kihasználatlanul a beruházási alapok és eszközök, annál több tartalék képződik újabb anyagi értékek létrehozására.

Megállapíthatjuk, hogy számos munkatelepen évről évre csökken a kivitelezés tartama, és közelebb kerül az üzembehelyezési határidő. 1973-ban ennek az előreszaladásnak köszönhetően több iparágban termelési többletet értünk el, amely együttvéve megközelítette az 500 millió lej értéket. De gyakori még az üzembe helyezés határidejének késedelme, ami általában a nemzetgazdaságnak, különösen pedig egyes ágazatoknak vagy vállalatoknak nehézségeket okoz. A múlt év elején csaknem 138 termelőkapacitás mutatott ki 1972-re szóló hátralékot, amelyből 61 teljes, 77 pedig részleges volt. Ez a hátralék 320 millió lej erejéig csökkentette az 1973. évi termelést, míg más vállalatok nagy erőfeszítéseket tettek a hiányok pótlására. Kiegyenlítéseik nélkül az üzembe helyezés késedelme folytán előállott hiányok körülbelül 1,7 milliárd lejre emelkedtek volna.

A határidőre való üzembe helyezés szigorú betartásának előnyei és a be nem tartás káros következményei az üzembe helyezést valósággal a beruházási terv alapvető mutatójává teszik. Ma, amikor beruházási tevékenységünk nagymértékben bővült, ez az index a megrendelők, tervezők, építők és a berendezést gyártók munkája elbírálásának fő kritériuma.

A beruházások magas fokú hatékonysága — döntő követelmény

A szocializmus felsőbbrendűségét — amint Nicolae Ceaușescu elvtárs mondom — nem az építkezések túlzott méreteivel bizonyítjuk be, hanem jó minőségű, a technika világszínvonalán álló termeléssel, melyet minimális ráfordítással

s minél nagyobb haszonnal érünk el. Csakis ezen az úton biztosíthatjuk a nemzeti vagyon, a nemzeti jövedelem folyamatos növekedését, a dolgozók életszínvonala emelkedésének lehetőségét, a szocialista társadalom szüntelen fejlődéséhez szükséges egyre több eszközt. Mindez arra vall, hogy a beruházás nem öncélú tevékenység, hanem eszköz bizonyos célok, elsősorban a felhasznált alapok magas fokú hatékonyságának elérésére.

A műszaki fejlődés előrelendítésére való fokozott törekvés, valamint olyan termelőkapacitások létrehozása, amelyek az előzőkhöz viszonyítva magasabb eredményeket biztosítanak, jelentősebb terméktöbbletet és minden befektetett lej után nemzeti jövedelem-többletet, jobb minőségű, a külföldi piacon versenyképes árukat — mindez a modern nemzetgazdaság létrehozásának lényeges feltétele. Ilyen gazdaság hatékonyan veheti ki részét az anyagi javak nemzetközi körforgásából. Ezért a beruházások terén hozott döntés megköveteli a mutatók egész rendszerének a mélyreható elemzését, a termelőkapacitások megfelelő méretezését és olyan feltételek biztosítását, melyek egyre jobban előmozdítják a befektetések termelési állóalapokká való materializálását.

A gazdasági hatékonyság fokozásának kifejezésre kell jutnia az *építő-szerelő munkálatok arányának csökkenésében és abban, hogy a beruházási alapok egyre nagyobb hányadát a gépekkel és felszerelésekkel való ellátásra fordítsuk*. Az építő-szerelő munkálatok az 1970. évi 47,7%-kal szemben a jelenlegi öt éves tervben 41,9%-os arányra csökkennek, s az iparban 36%-ra. Hasonló értelemben az 1974-es terv a korábbi előirányzatokhoz képest az építkezéseket 5 milliárd lejjel csökkenti, az építés és szerelés súlya 39%-os lesz a múlt évi 45%-kal szemben. E csökkentés végett a következő területeken szükségesek intézkedések: a termelési felületek méretezésében mutatóköz túlzások kiküszöbölése, a termelőter fokozott kitöltése gépekkel, a közlekedésre szánt felületek szűkítése, a berendezések szabad ég alatt való fokozott elhelyezése, új, hatékonyabb anyagokra alapozott megoldások megválasztása, könnyű építmények és gazdaságos, ellenálló struktúrák kialakítása, az építmények és berendezések közti távolságok csökkentése és így tovább.

Az építkezés arányának csökkentése a beruházások terén elkerülhetetlenül a sajátos befektetések csökkenéséhez vezet, s az erre vonatkozó mutatószám a továbbiak során még javítható, ha ésszerű a beruházások elosztása, ha minél gazdaságosabb általános tervekkel dolgoznak ki, ha helyesen határozzák meg a másodlagos berendezés-szükségleteket, ha az általános költségvetésben megállapítják a munkatelep, a vállalati igazgatóság, a szakember-képzés megszervezésére föltétlenül szükséges költségeket.

A beruházások hatékonyságának fokozása szempontjából különösen fontos az új kapacitások kivitelezési idejének és az előírt műszaki-gazdasági mutatók elérési idejének a csökkentése, ami a nemzeti jövedelem növekedését gyorsítja meg. Ezen időtartamoknak a rövidítése akkor lehetséges, ha az előkészítéstől kezdve az üzembe helyezésig megkövetelik a szükséges eszközök leszállítását, az egyenletes munka feltételeinek biztosítását, egyes részlegek gyors és egymást követő üzembe helyezését, korszerű vezetési módszerek alkalmazását, a munkálatok közvetlen ellenőrzését, igényes átvételét, a szükséges munkaerő idejében való szakképesítését, a műszaki próbák alapos megszervezését.

A párt és az állam vezetősége ismételten felhívta a figyelmet az építkezések „munkaarevonalá”-nak csökkentésére, hogy a beruházási alapokat ne szórják szét túl sok munkatelep között. Ha az anyagi eszközöket és a munkaerőt kevesebb objektumra összpontosítják, az új kapacitásokat korábban helyezhetik üzembe, s ily módon termeléstöbblet érhető el.

Fontos megérteni, hogy a hatékony beruházás nemcsak a tervezők ügye. Kétségtelen, hogy elsősorban és legnagyobb mértékben a tervezés hivatott meghatározni megoldásai útján a hatékonyság szintjét. Nem kell elfeledni azonban, hogy a befektetésekben érdekelt szervek egészébe a tervezőkön kívül a megrendelők, a jóváhagyó szervek, az építők, felszerelésgyártók és az Állami Főfelügyelőség is beletartozik, s a fontosabb beruházások tervezetét szakértői véleményezéssel látja el; tehát a beruházások minden résztvevője jól átgondolt javaslataival számottevően hozzájárulhat a hatékonyság fokozásához.

Idejében biztosítsunk szakembereket

Az új objektumok tervezésén és fölépítésén kívül megmutatkozik annak a szükségessége, hogy idejében biztosítsák a megfelelő munkaerőt. Azoknak a minőségi változásoknak alapján, amelyek minden gazdasági egység fejlődésében be-

következnek, a munkaerő kérdése ma már meghaladja a néhány évvel korábbi elemzések mennyiségi kereteit. Jelenleg távolról sem elégséges, hogy a vállalat számbelileg elegendő emberrel rendelkezzen; a modern technika követelményeinek megfelelően kell kialakítani szakképesítésüket. Az 1971—1975-ös időszakban a nemzetgazdaságnak több mint egymillió szakképzett munkást nevelünk, köztük 250 000 szakiskolát végzett és 450 000 munkahelyen képesített ifjat. A nemzetgazdaság fejlesztését még 100 000 műszaki középkádérrel, valamint 100 000 főiskolát végzett szakember alkalmazásával mozdítjuk elő.

A kitűzött feladatok szellemében a vállalatok, központok és minisztériumok különleges figyelmet kell hogy fordítsanak az oktatás anyagi alapjának biztosítására, szem előtt tartva, hogy a hangsúlyt a tanulók gyakorlati képzésének javítására helyezték, foglalkozzanak a tantervek tartalmi kérdéseivel, valamint az oktatásban dolgozók minőségi felkészültségével. Ismeretese az elmúlt évben hozott ilyen jellegű intézkedések: azoknál a beruházásoknál, amelyek mutatóit a Minisztertanács jóváhagyta, a befektetést indokló dokumentációhoz mellékelni kell az új egység személyzetének toborzására és kiképzésére vonatkozó grafikonot is. Felülvizsgálat céljából bekérjük az új objektumok üzembe helyezéséhez nélkülözhetetlen szakemberek kiképzésének programját is.

A szóban forgó intézkedések újaknak mondhatók, főleg alkalmazásuk módját tekintve, ámbar a beruházó egységek készítette műszaki-gazdasági dokumentációhoz ezelőtt is hozzátartoztak hasonló grafikonok és programok. Voltak és vannak még esetek, amikor új objektumoknál a szakemberek (minőségi és mennyiségi) hiánya következtében nehézségek merülnek fel a termelés folyamán. Ilyen helyzet állt elő például a Turnu-Măgurele-i műtrágyakombinátnál, a slatinai szén-származék-gyárban, a Valea Călugăreasca-i műtrágya-üzemben, az élesdi és a Cimpulung Muscel-i építőanyag-kombinátnban, a buzăui ablaküveggyárban, a caracali konzervgyárban.

Nem kisebb mértékben érezhető a szakemberek hiánya az építőiparban, főleg az ács-, kőműves-, betonöntő- és hegesztőszakmában. A szakmunkások hiánya következtében egyes munkatelepek tevékenységi üteme nem kielégítő.

Ezért kell gondot és erőfeszítést fordítani nemcsak a beruházások általános méretű kivitelezésére, hanem a szakemberek biztosítására is.

A beruházási törvénykezés tökéletesítése

A beruházások előkészítése olyan tevékenység, amelynek kifejtéséhez tekintetbe kell venni nemcsak az adott föltételeket, hanem a későbbi következményeket is. Ilyen körülmények között a befektetések tervezése olyan tevékenység, amely feltételezi az összes gazdasági ágazatok fejlődési irányvonalainak előzetes ismeretét, a munkálatok alapos és idejében való előkészítését, a különféle kivitelezési módokat, ha adott pillanatban az alkalmazásuk indokolt.

E sokrétűségből, valamint a gazdaság követelményeiből kiindulva a beruházások tervezését mindig kiegészítette egy normatív szabályozó rendszer, amelyet Beruházási Törvénykezés címen ismernek. Nemzetgazdaságunk fejlődése és korszerűsítése során a beruházási törvénykezést is állandóan tökéletesíteni kell, hogy a beruházások tervezésének és szervezésének eszközeként megfelelően töltsse be szerepét. Ez a felismerés több új szabályzatban öltött testet.

Jól megfontolt, sürgős intézkedések

Az 1974-es — politikai szempontból különösen jelentős — év tervfeladatai a beruházás—építkezés terén foglalkoztatott dolgozókat arra ösztönzik, hogy minden képességükkel részt vegyenek az ország gazdasági-társadalmi fejlődésének meggyorsításában. A megnövekedett feladatokat tekintve tehát mindenkinek érdeke az 1973. év végi intézkedések következtetes alkalmazása, az építőtelepek megfelelő tevékenységéről való szüntelen gondoskodás, a technológiai berendezések határidő szerinti átadása, a szükséges munkaerő képzése, az építők és megrendelők közti együttműködés a felmerülő kérdések operatív megoldása céljából.

Az összes érdekelt tényezők: a vállalatok, minisztériumok és a többi központi szerv figyelem késedelem nélkül a következőkre irányuljon:

a) Az új termelőkapacitások átadási határidejének szigorú betartása, az erőforrások vesztelésének, a be nem fejezett beruházások volumenének lehető legnagyobb méretű csökkentése. A fizetett eszközök bankoknak grafikonok alapján követniük kell a munkálatok kivitelezését, és csak abban az esetben számolják

el a korábban elkészült munkálatokat az építővállalatnak, ha biztosítva van a beszereléshez szükséges berendezés, vagy ha lehetővé válik az új termelőkapacitás határidő előtti üzembe helyezése. A múlt évről hátralékban levő kapacitások mielőbbi üzembe helyezése végett a minisztériumok és a megyei néptanácsok újabb, lehetőleg szoros határidőt állapítanak meg, s mindent tegyenek meg a késedelem következtében kiesett termelés pótlására.

Ez évtől kezdődően az összeruházási tervbe és a kivitelezők sorába nem foglalták be az olyan beruházásokat, amelyek mutatószámai az évi terv elkészítésekor nem voltak jóváhagyva. A beruházók meg kell hogy teremtsék az e munkálatok tervbe foglalásához szükséges feltételeket legkésőbb 1974 első harmadának végéig. Az e csoportba tartozó objektumoknak külön tartalékalapot és építőanyag-tartalékot hoztak létre.

b) Az egyes objektumokat tervező kollektívák programjának tisztelete, a műszaki-gazdasági tanulmányok és végrehajtási tervezetek kidolgozási, elfogadási, jóváhagyási határidejének pontos betartása. A minisztériumok vezetőségének, valamint a többi központi és helyi szervnek feladata, hogy kijelölje a saját apparátusukhoz és ugyanakkor az alárendelt, beruházó vagy megrendelő egységekhez tartozó személyeket, akik felelősek az 1975. évi műszaki-gazdasági dokumentáció biztosításáért, és akik az egész tervezés előírásainak érvényesítését rendszeresen ellenőrzézik.

c) A közeljövőben be kell fejezni a technológiai berendezések leszállítási sorrendjének kidolgozását minden egyes beruházási objektumnál.

1974-ben a beruházási programhoz tartozó hazai gyártású és importált műszaki felszerelés volumene körülbelül 500 000 tonna, amelyhez még további 200 000 tonna szabványos szerszámgép adódik. Leszállításukban ki kell küszöbölni a késedelmeket.

d) Azért, hogy az építőipari vállalatok gépekkel történő ellátása az RKP KB Végrehajtó Bizottsága meghatározta programnak megfelelően történjék, és az 1974. évi építési-szerelési tervet az előírányzott munkatermelékenységgel szintjén teljesítsük, az építőgép-gyártó üzemeknek fokozniuk kell az építőiparnak szánt gépek és felszerelések termelésének ütemét. Fokozott figyelmet kell fordítani az építési-szerelési szerszámok, gépi eszközök és szerkezetek termelésére, hiszen ezek hiánya az építő-szerelő iparban nagyobb, mint más ágazatokban.

e) Minden vállalatnál és munkatelepen intézkedni kell a meglevő építő-berendezés teljes mértékű kihasználása végett, hogy biztosítsuk az építési-szerelési munkálatok ütemes végzését.

f) A tervbevett anyagelosztás betartásáért az igénylők, tervezők, kivitelezők további lépéseket kell hogy tegyenek az építési, szerelési munkálatok anyagfogyasztásának csökkentésére, különös tekintettel a fémek, fémszerkezetek, kábelek és a cement felhasználására. Figyelembe véve, hogy a múlt évben a tervező egységek keretében különböző területeken — technológia, építés, szerelés, építőtelepek szervezése stb. — szakkollektívák alakultak, amelyek feladata az 1974. évi beruházási terv műszaki-gazdasági előírásainak és végrehajtási utasításainak ellenőrzése s ugyanakkor az anyagfogyasztás csökkentését célzó javaslatok megtétele, e feladatot teljes felelősségtudattal kell továbbvinni, e kollektívákat pedig állandó támogatásban kell részesíteni. Ugyanakkor az Állami Főfelügyelőség a központi szakmai szervekkel együtt, a minisztériumok jóváhagyásával, objektumonként, fizikai egységenként vagy termékegységenként állapítsa meg az anyagfogyasztási normákat az összes ismétlődő beruházások esetében.

g) Az importból származó komplex berendezéseket szerződötető és ezek leszállítását ellenőrző minisztériumi kollektívák és a külkereskedelmi minisztériumi központi kollektíva határozottan és operatív módon cselekedjék az importkérdésekkel kapcsolatban, hogy az 1973-as késedelmek ne ismétlődjenek meg.

Végül az eddig felsorolt fontosabb intézkedéseken kívül sok egyéb leszögezése is szükséges, melyek közül csak a következőket említem meg: a felvállalási szerződések, a finanszírozási és hitelezési tervek véglegesítése, a gépek beszerzésének évharmadokra való elosztása, a járulékos beruházásokhoz szükséges alapok „átutalási” jegyzőkönyvei elkészítésének meggyorsítása. Az 1974. év beruházásainak helyes kivitelezését célzó körülmények megteremtésének következetes figyelemmel kísérése és felelősségteljes megoldása lehetővé teszi, hogy ebben az évben tevékenységünk kedvezően alakuljon és jó eredményekhez vezessen.

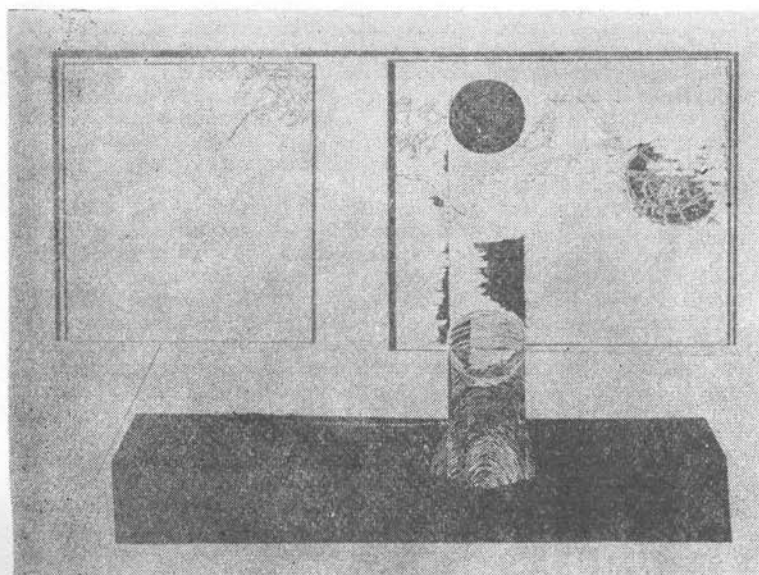
A minőség további javításához járulnak hozzá a beruházások terén alkalmazott metodológiai javítások, az egész beruházási és építkezési-szerelési volumen tervbeiktatása, a jóváhagyott volumenek munkálatok szerinti teljes főlósztása, a finanszírozás eredetétől függetlenül csak a jóváhagyott műszaki-gazdasági doku-

mentációval rendelkező munkálatok tervbe vétele, valamint a beruházások finanszírozásának és végrehajtásának ellenőrzését megerősítő intézkedés. Ugyanezt a célt szolgálja egy másik intézkedés is, melynek véglegesítése folyamatban van. A beruházási tevékenység nagyszámú műszaki, anyagi és emberi tényező egybehangolt figyelembevételét megkövetelő bonyolult tevékenység, ezért szükséges a terv minél jobb teljesítése érdekében és a beruházás objektumainak határidőre való elkészülése, üzembe helyezése céljából a megrendelők, építők, tervezők, anyag- és berendezésgyártók tevékenységét egybehangoló módszerek tökéletesítésére. E követelmény kielégítése céljából jelenleg korszerű számítási eljárásokon alapuló „rendszer” dolgoznak ki, melynek segítségével pontosabban összehangolják majd az ország beruházási tervéért felelős összes tényezők feladatait. Következésképpen kiküszöbölhető lesz a beruházási terv valóra váltása során néha fellépő, a rendelkezésre bocsátott erőforrások és az objektumok üzembe helyezésének határideje között előálló eltérés.

E cikk az 1974. évi beruházási terv teljesítését érintő néhány kérdéssel és feladattal foglalkozik. Beruházási tevékenységünkben sok eredményt értünk el, de hibáink is vannak. A foganatosított intézkedések és az eddigi tapasztalatok megerősítenek abban a meggyőződésünkben, hogy módunkban áll kiküszöbölni a hibákat, és az egész tevékenységet a követelményeknek megfelelő szinten, a párt és az állam biztosította lehetőségeknek megfelelően végezzük.

Most, amikor az 1974-es beruházási terv teljesítésén dolgozunk — 1974 a párt XI. kongresszusának, hazánk felszabadulása harmincadik évfordulójának éve —, szükséges, hogy országunk munkatelepeinek 850 000 építője maximális erőfeszítéseket tegyen, s a pártszervezetek és pártszervek vezetésével szaktudásukat kibontakoztassák, és azzal a meggyőződéssel dolgozzanak, hogy az ez évi beruházási terv hiánytalan valóra váltása hozzájárul az ötéves terv határidő előtti teljesítéséhez, az ország gazdasági és társadalmi fejlődésének meggyorsításához.

Megjelent az Era socialistă 1974. 4. számában. (Rövidített szöveg.)



Simon
Györgyi:
Május

A társadalmi felelősség etikai és szociológiai megközelítésben

Mint társadalmi lény az ember cselekedetért felelős azok előtt a konkrét társadalmi közösségek előtt, amelyeknek életterében él, amelyekben tevékenységét kifejti, s ezáltal önmagát emberként érvényesíti. A társadalmi felelősség politikai, jogi, erkölcsi felelősség formáját öltheti. A politikai és jogi felelősség vonatkoztatási rendszere a politikai, illetve jogi viszonyok és intézmények területén kifejtett tevékenység; az erkölcsi felelősség általánosabb, az ember társadalmi tevékenységének egészére vonatkozik. Az emberek közötti bármilyen kapcsolatnak feltétlenül erkölcsi vonatkozása is van, elkülönült erkölcsi viszonyok viszont nem léteznek; ugyanígy az ember társadalmi felelőssége, tevékenysége bármelyik területére vonatkozzék, egyebek mellett feltétlenül erkölcsi felelősség is. A szocializmus körülményei között, a nép politikai és erkölcsi egységének alapján, az embernek a társadalmi tevékenységéért viselt politikai, jogi és erkölcsi felelőssége között szoros a kapcsolat. A kommunista életmód és munka, a szocialista etika és méltányosság normáinak tervezete egyaránt tartalmaz politikai, jogi és erkölcsi követelményeket, amelyekben a szocialista társadalom alapvető politikai kívánalmai összefonódnak a szocialista méltányosság és az erkölcsi méltóság kívánalmaival. A következőkben csupán a társadalmi felelősség legáltalánosabb formájával, az erkölcsi felelősséggel kívánunk foglalkozni.

Minden idők moralistáinak elméleti erőfeszítései az erkölcsi felelősség kérdéseire összpontosultak. Az ember erkölcsi felelőssége a társadalom felé irányul, ám ugyanakkor az egyént magában foglaló társadalmi viszonyoktól meghatározott. Ezért a felelősség kérdése nem csupán erkölcsi (illetve politikai, jogi) kérdés, hanem szociológiai is. Hazai szakirodalmunkban a közelmúltban figyelemreméltó hozzájárulások születtek a társadalmi felelősség szociológiai vetületeinek vizsgálatához, amelyekre az alábbiakban röviden visszatérünk. Arra szeretnők felhívni a figyelmet, mennyire fontos a szociológiai és az etikai hozzáállás összekapcsolása, s hogy a felelősség etikája megfelelő szociológiai alátámasztás nélkül a lapos és steril moralizálás veszélyét hordozza magában. Nem arról van szó, hogy megkíséreljük az etikai szempontot a szociológiaival helyettesíteni, arról sem, hogy az előbbit az utóbbinak alárendeljük; csupán arról, hogy az etikai reflexiót a szociológiai tudat alapjára helyezzük, s ily módon az egyének társadalmi felelőssége közötti *különbségeket* a társadalmi viszonyokban elfoglalt helyük és szerepük alapján megragadhatjuk, felfedve egyúttal a társadalmi haladás és az emberek erkölcsi felelőssége közötti kapcsolatot.

Az erkölcsi felelősség szociológiai megalapozása azzal a legkevésbé sem új megállapítással kezdődik, hogy felelősség és szabadság között elszakíthatatlan a kapcsolat. Ugy véljük, teljesen nyilvánvaló, és nem is igényel külön érvelést: csakis szabad lény tartozhat erkölcsi felelősséggel cselekedeteiért. A szabadság hiánya vagy megfogatkozása a felelősség hiányát vagy csökkenését vonja maga után; a nem szabad cselekvésért való felelősségrevonás ésszerűen nem igazolható. A modern tudományos gondolkodás elszakíthatatlanul összefonódik ebben a kérdésben a humanista bölcsélet legnemesebb hagyományaival: együttesen lépnek fel a megbüntetett által el nem követett bűnökért kiszabott büntetéseket igazoló ősi előítéletek ellen, együttesen állítják, hogy senki sem vonható felelősségre olyan cselekedetekért, amelyek akaratától függetlenek, szolidárisan hirdetik: ésszerű és erkölcsös egyszersmind, hogy minden egyén csupán önmaga cselekedeteiért felelős, vagy azokért, amelyekre valamilyen befolyást gyakorolt, illetve ezt elmulasztotta.

Az emberi lénynek tudatosságából, választási képességéből fakadó szabadságát a felfokozott erkölcsi tudat mindig úgy fogta fel, mint az egyén eltörölhetetlen felelősségének forrását; az egyén felelős mindenért, ami körötte, a társadalomban történik, sőt, végső soron felelős az egész emberiség sorsáért. Ez az etikai felfogás arra a feltételezésre épül, hogy minden cselekvés szükségszerűen példamutató. Ezt a meggyőződést még Szókratész ültette el az európai gondolkodásban; szerinte: a törvény — amelyet az erkölcsi szabállyal azonosított —

minden egyénre minden körülmények között kötelező, még a legnagyobb, végső áldozat árán is, mert egy, a törvénnyel ellenkező magatartás másokat is arra ösztönözne, hogy hasonlóképpen cselekedjenek, hogy csak akkor tartásuk be a törvényt, amikor az nekik megfelel, ebbe pedig az állam belebukna, a közösség nem maradhatna fenn. Platon értelmezésében Szókratész ezért utasította vissza barátainak azt a javaslatát, hogy szökjék meg börtönéből halálraítéltetése után. Amikor adott módon cselekszünk, azért teszünk így, mert így tartjuk helyesnek, jónak, úgy véljük, hogy példánk nyomán másoknak is hasonlóképpen kell cselekedniük. Ezt az etikai koncepciót fogalmazta meg Kant — több mint két évezreddel Szókratész után — maximális szigorral: „Úgy cselekedni, hogy akaratod maximája egyben egyetemes törvényalkotás elve lehessen.” Az egyén erkölcsi viselkedésének fokmérője, a kanti felfogásban, abban áll tehát, hogy a viselkedés elve mennyire válhat egyetemes érvényű szabállyá: minden egyéni cselekedetnek, az erkölcsiség meg nem alkuvó mércéjével mérve, egyetemes példaként kell hatnia. A gondolkodás legújabb kori történetében az erkölcsi felelősségnek ez a koncepciója jelentkezik — mutatis mutandis — az egzisztencialista filozófiában. Bár mely élethelyzetben egy utat választva olyan viselkedési mintát választunk, amelyet általában az ember számára jónak vélünk; éppen ezért minden egyéni választás nagy és átháríthatatlan felelősséggel jár. „Szabadságra vagyunk ítélve”, választanunk kell tehát állandóan az élet felvetette kérdések többféle megoldási lehetőségei között, választásunk pedig felelősséggel jár, mert állásfoglalásunkat mások számára példaként állítottuk. Az egzisztencialista filozófiában ezeket a megfontolásokat az ember elkerülhetetlen magányosságának érzete egészíti ki: senkivel sem oszthatjuk meg sem szabadságunkat, sem felelősségünket, magunknak kell terhüket viselnünk; innen a bizonytalanság és a szorongás, amely elkerülhetetlenül társul az ebből a koncepcióból fakadó létezéshez.

A felelősségtudat felfokozása, amely minden illyenszerű etikából következik, az étellel szembeni heroikus magatartást sugalmazza; ebből fakad vonzóereje. De az ilyen felfogás elméleti megalapozása töreseként mutat. Végső soron moralizáló felfogáshoz vezet, amelyet — legalábbis összetársadalmi szinten — a gyakorlatba átültetni nem lehet, mert eltekint az emberi cselekvés társadalmi-történelmi meghatározottságától. Ez a felfogás a cselekvési szabadság egyoldalú felfogására, az emberi lény társadalmi lényegének és az objektív társadalmi determinizmusnak, a szükségszerűség és szabadság dialektikus kapcsolatának meg nem értésére épül. Az ember szabadságát és felelősségét egyaránt szociológiailag kell megközelítenünk. Minden ember valóban felelős, meghatározott módon és mértékben, az egész emberiség sorsáért. Meghatározott mértékben és módon, mint társadalmi lény, mint meghatározott társadalmi rendszer részese. Felelőssége e rendszerben elfoglalt helyének függvénye, és megosztja azt mindazokkal, akiknek tevékenységéből az adott rendszer mozgása összetevődik.

A szabadságon mint a felelősség feltételén itt a társadalmi gyakorlat terén megnyilvánuló *cselekvési* szabadságot értjük, nem pedig a gondolatszabadságot, a belső szabadságot (tudva persze, hogy ez utóbbi az előbbi egyik előfeltétele).

A társadalmi gyakorlat terén megnyilvánuló szabadság mindig viszonylagos. Sohasem feltétlen és határtalan, de soha nem is hiányozhat teljesen. A „szabad, tudatos cselekvés” az ember nembéli jellege, írta Marx. Egy teljesen tudattalan és szabadságot nélkülöző, a tudatos és szabad cselekvésre teljesen képtelen lény az emberiség szintje alatt marad. Ugyanakkor azonban a cselekvési szabadság mindig körülhatárolt, részleges, a társadalmi együttélés feltételeihez kötött. Az abszolút szabadság üres fikció; a valóságos emberi szabadság adott feltételekben jelentkező, egy sokoldalúan meghatározott társadalmi rendszeren belüli, e rendszer strukturális és funkcionális szükségleteihez viszonyított szabadság: viszonylagos szabadság.

Régi és jól ismert igazság, hogy az ember cselekvési szabadsága csupán a külső, objektív szükségszerűséggel kapcsolatban nyeri el értelmét. Szükségszerűség és szabadság viszonyának — szintén régi és közismert igazság ez — fontos etikai vetülete van: az ember minden cselekedetért, egész életútjáért viselt erkölcsi felelősségét nem lehet sem csupán a külső szükségszerűségre, sem csupán az erre nem vonatkoztatott szabadságra felépíteni. Akárhogyan állapítanánk meg a szükségszerűség—szabadság—felelősség közötti bonyolult (tehát nem egysíkú, nem lineáris) viszonyt, bizonyos, hogy az egyenletből egyik tag sem hiányozhat. A felelősség mértéke persze közvetlenül is függ a cselekvést vezérlő társadalmi szükséglettől: a nagy társadalmi-történelmi kérdések nagyobb felelősséget rónak az egyénre, mint a mindennapi élet kisebb-nagyobb partikuláris ügyei. Az egyén cselekvési szabadságától azonban semmiképpen sem tekinthetünk el.

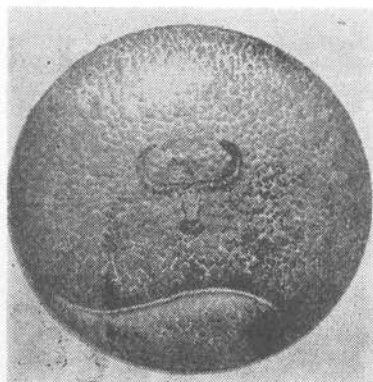
Itt értünk el kérdésünk magvához. A szabadság viszonylagos, tehát az erkölcsi felelősség is az: nem hiányozhat teljesen, és sohasem abszolút. A szabadság konkrét mértéke a felelősség mértéke is. A szabadság történelmi fejlődése a felelősség progressziója is. Minden kor minden embere viseli tetteiért a felelősség dicsőségét és terheit. De ez a felelősség nem mindig, mindenütt és mindenkire nézve egyenlő, mert nem egyenlő cselekvési szabadságunk mértéke. Mégpedig kétszeresen nem az. Először: történelmi fejlődésének minden fokán a társadalom a szabadság és a felelősség meghatározott fokát hozza létre, amely pontosan beépül az adott határok közé. Minden társadalom tagjai szolidárisan osztják meg egymással a történelmileg lehetséges szabadságot és felelősséget; szolidárisan, de nem egyenlően. Mert, másodsor: a történelmi fejlődés minden meghatározott fokán az emberek a társadalmi rendszer különböző pontjain helyezkednek el. A társadalmi rendszerben elfoglalt helyük és az abban betöltött szerepük szerint különbözik cselekvési szabadságuk mértéke a történelmileg lehetséges szabadságmérték alsó vagy felső határához közelebb; ennek megfelelően saját sorsukért, a társadalmi fejlődésért, az emberiség haladásáért viselt felelősségréjük kisebb vagy nagyobb. Az elnyomók és az elnyomottak felelőssége az igazságtalan társadalmi rendszerért nem egyforma, noha az elnyomottak maguk is felelősek, a maguk módján, hiszen erkölcsi kötelességük az elnyomók és az elnyomás ellen harcolni. A gyilkos és áldozata nem egyformán felelősek a gyilkosságért, noha az áldozat is felelős, ha lehetőségeihez képest nem állt ellen, ha passzivitásával, gyávaságával előmozdította a gaztettet. A hatalmas és a pór, a parancsoló és a végrehajtó közösen veszik ki részüket a társadalmi felelősségből, közösen, de nem egyformán, hanem a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyüknek megfelelő arányban. A társadalmi felelősségnek is van tehát hierarchiája, amely megfelel a hierarchikusan strukturált társadalmi rendszerben elfoglalt pozícióknak, szabadság-szinteknek. Ne feledjük el ugyanakkor, hogy az egyénnek a társadalmi viszonyokban elfoglalt helye sem fatálisan előre meghatározott, hanem bizonyos mértékben az egyéntől, tevékenységétől is függ. De ismét csak bizonyos mértékben, nem abszolút módon, nem teljesen. Az antagonista alakulatok több évezredes történetében az egyén helye a társadalmi viszonyokban nagyobb — rendszerint sokkal nagyobb — mértékben függött az egyénnél kívüli erőktől, nevezetesen a társadalmi rendszer sajátos erőitől, mint egyéni képességeitől és tevékenységétől. A társadalmi rendszerek egymásra következése együtt jár az emberi szabadság fejlődésével, a társadalmi egyenlőtlenségek fokozatos „beszűkülésével“, ami egyre több egyén számára hozza meg a lehetőségét annak, hogy a születése meghatározta társadalmi helyzetét élete során megváltoztassa, hogy státusát saját tevékenysége, képességei, megvalósításai szerint alakítsa. A szocialista társadalom létrejötte e tekintetben is minőségileg magasabb fokra való áttérést jelent: megszüntetvén a termelőerők magántulajdonát és a kizsákmányoló osztályokat, a szocializmus megszüntette a legnagyobb, legmélyebb társadalmi egyenlőtlenséget, megnyitotta a társadalom fokozatos homogenizálódásának útját. A különböző társadalmi csoportok érdekei azonosulnak, életkörülményeik közelednek egymáshoz; az egyének számára ez azt jelenti, hogy „starthelyzetük“ az életben egyre nagyobb mértékben egyenlővé válik, ennek következményeképpen tehát az egyének társadalmi helyzete növekvő mértékben s végül majdnem teljesen saját maguktól, képességeiktől, tevékenységüktől függ. Ugyanebben az irányban hat a közélet demokratizmusának fejlődése a szocializmusban, a többség s azután az egész társadalom részvétele az össztársadalmi tevékenység megszervezésében, vezetésében és ellenőrzésében.

Tehát: a cselekvési szabadság minden társadalmi rendszerben a cselekvő egyénnek a rendszerben elfoglalt helyétől függ; ugyanakkor e hely maga — szűkebb vagy tágabb keretek között — a rendszer természetétől függően — változtatható. Minél inkább képes az egyén arra, hogy maga határozza vagy változtassa meg a társadalmi rendszerben elfoglalt pozícióját — amelynek alapján kifejtheti a rendszer megváltoztatására, illetve e megváltoztatáshoz való hozzájárulásra irányuló tevékenységét —, annál nagyobb, egyenes arányban, erkölcsi felelőssége mindazért, amit tesz vagy nem tesz, azért, ahogyan cselekszik, azért, amennyit megtesz abból, amit adott körülményei között megtehet. Ebben az értelemben, új társadalmi rendszerként való kiteljesedése, a társadalmi egyenlőség és a cselekvési szabadság egyre nagyobb mérvű megvalósítása során a szocializmus mind nagyobb felelősséget is ró minden tagjára, felelősséget az egész társadalmi rendszer megszervezéséért, működéséért és haladásáért. A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom minden tagjának lehetőséget nyújt arra, hogy erkölcsileg realizált, teljes felelősséggel bíró egyénné váljon; ám meg is követeli ezt mindenkítől.

És viszont: az egyének szabadságfokának — tehát felelősségének — növekedése az egymást követő társadalmi rendszerekben az általános társadalmi haladás fontos tényezője. Minden globális társadalmi rendszer — minden gazdasági-társadalmi alakulat — egy, az előzőhöz képest magasabb rendű strukturális és funkcionális modell, s éppen azért magasabb rendű, mivel az előzőénél szélesebb társadalmi skálán tágabb teret biztosít a szabad cselekvésnek, a tudatos, szabad alkotásnak.

Minél bonyolultabb egy társadalmi rendszer, optimális működése annál inkább megköveteli — éppen a hatékonyabb, jobb integráció céljából — az alrendszerek és alkotóelemek autonómiáját. A társadalmi tevékenység vezetéséről értekező egyik írásában Mircea Malița arra hívja fel a figyelmet, hogy a szervezési rendszereket ahhoz, hogy hatékonyan vezethetők legyenek, úgy kell felépíteni, hogy részeik valamelyes önállósággal rendelkezzenek; a részek önállóságának teljes hiányában a rendszer egésze vezethetlenné válna, mert túlságosan nagy mennyiségű, végtelenül sok helyzetre vonatkozó, a végtelenségig részletezett utasítást igényel (*Aurul cenușiu*, Cluj, 1971. 90.). Következésképpen csupán az alrendszerek és elemek autonómiájának adekvát mértéke teszi lehetővé a szervezeti rendszerek önszabályozását. Ez érvényes a globális társadalmi rendszerre is: az alrendszerek — végző soron az elemek: az egyének — cselekvési szabadsága és következőképpen felelőssége a rendszer hatékony működésének, önszabályozásának és önmegújító képességének sine qua non követelménye. E kérdésnek szentelt érdekes tanulmányában Miron Constantinescu professzor a társadalmi felelősséget „társadalmi viszonyok rendszere”-ként fogja fel, amely „a társadalmi élet bármilyen formájának vagy típusának egyik integratív-projektív emelője”. (*Cercetări sociologice 1938—1971*. București, 1971. 172.) „Integratív-projektív emelő”, azaz olyan hatóerő, amely nélkülözhetetlen mind a rendszer integrációja, mind jövőbe vetítése, fejlődése és átalakulása szempontjából. Ugyanezen a vonalon haladva, Haralambie Ene azt hangsúlyozza, hogy az egyének — mint a társadalmi rendszer komponensei — a legalkalmasabbak a rendszerszerű tevékenységre, mert „képesek állandóan és autonóm módon adekvát válaszokat kidolgozni”; a felelősség úgy jelentkezik tehát, mint a rendszer viszonylagos stabilitását és az egyén szabad és alkotó megnyilvánulását egyaránt biztosító folyamat; a felelősség csak azokban a rendszerekben töltheti be integratív-projektív feladatát, amelyek az egyéneknek megfelelő cselekvési szabadságot biztosítanak, mert „éppen a személyiség választási szabadsága [...] alapozza meg az egyén felelősségét cselekedeteiért”. (*Teoria reglării sistemelor sociale*. București, 1972. 181., 182., 183., 199.)

Következésképpen: az általános társadalmi haladás érdeke összefonódik az embernek mint erkölcsi lénynek egyre hathatósabb önmegvalósításával. Az emberi szabadság progressziója az alapja annak, hogy az ember társadalmának felelős tagjává váljék, hogy tudatosan vállalja társadalmi felelősségét. Ugyanakkor a szabadság haladása és a társadalom tagjai erkölcsi felelősségének növekedése ipso facto hozzájárul a társadalomnak mint rendszernek a tökéletesedéséhez, ami ismét a társadalmi szabadság fejlődésének objektív alapjává válik. Az általános haladás objektív-racionális kritériuma — amelyet a társadalomnak fokozatosan magasabb rendű rendszerekbe való felemelkedése foglal magában — összefonódik az ember emberi tökéletesedésének erkölcsi-humanista kritériumával. Az etikai és a szociológiai nézőpont tehát kiegészíti és támogatja egymást.



Pap László ötvösmunkája

A neotomizmus filozófiája

A neotomizmus — a jelenkori fideizmus eme irányzata — a tehetetlenség drámáját éli: a világgal való azonosulás, az ember valódi történelmében való lehorgonyzás lehetetlenségének drámáját. A jelenkori nem marxista filozófiai irányzatok közül a neotomizmus a katolikus egyház ideológiai alapja. Mint az objektív idealizmus egyik változata — amelynek természetesen különböző árnyalatai vannak —, a tomizmus a dolgok mögött valamilyen isteni lényeket feltételez, valamilyen misztikus, szent, változatlan és örök szubsztanciát, amely végül is megakadályoz minden haladó emberi kezdeményezést éppen azzal, hogy változatlan, érinthetetlen, öröklényeg. A neotomizmus — közvetlenül vagy közvetve — az ember és az isten között valamilyen demarkációs vonalat, senkiföldjét feltételez, és éppen ez a vonal határolja az emberi lehetőségeket, és jelöli ki az emberi tehetetlenség országát: ez a vonal kényszeríti arra az embert, hogy istent saját tehetetlenségének jelképeként, saját személyiségének tagadásaként fogja fel. Az ember felszívódik az isteniben, eltűnik személyisége, de persze csak azért, hogy fellelje azután önmagát az abszolútban, az örökben, az isteni tökéletességben. Ebben az értelemben itéli passzivitásra az embert E. Gilson, J. Maritain, A. D. Serpillanges és A. Dempf, az embert, aki már csak azért is kénytelen minden akciótól tartózkodni, mert az emberi tevékenység sérti az istent. A neotomisták azt a feladatot vállalják, vagy másképp: abból az igényből indulnak ki, hogy megmentsek az embert az isteni által, anélkül hogy teljesen tagadnák azt, amit humanitásnak nevezünk. J. Maritain hangsúlyozta: „Az ember nem tiszta természet: elkárhozott és megváltott lény.”* Fölösleges bizonygatni, hogy a modern humanista tudományos szellem éppen azért győzedelmeskedett, mert gazdagítani tudta az emberi személyiség meghatározó dimenzióit azzal, hogy lehorgonyozta az emberiséget az elmélet és a gyakorlat feladatai közé. Éppen ezért a neotomizmus nem lehet győzelem a történelem fölött, mint ahogy a neotomizmus nem győzedelmeskedett az ember fölött sem: korunk a haladás iránti felelősségérzet, a szebb és az igazabb felé haladás kora marad akkor is, ha a neotomizmus az emberbe vetett hitet isteni hitté szublimálja. A tomizmus napjainkban csak kísérlet az emberellenesség, az emberi lényeg elszegényesítésének igazolására. A neotomizmusban elítélt ember az, akinek nincs joga tudományt művelni, akinek nincs joga racionalizmusban hinni. Maritain azt hirdeti, hogy az ember rációjának felsőbb igazságai az isten elleni hűtlenség bizonyítékai, hiszen meghamisítják a szemlélődés objektivitását. A cél: meggyőzni olvasóját, hogy emberi művöltát, lényegét emberen kívüli tényezőnek köszönheti. Megfigyelhető, hogy Maritain és a katolikus egyház több ideológusa is eltávolítja az embert az emberi lét konkrét feltételeitől. A társadalmi rossz lényegét a racionalista ateizmussal azonosítják. A neotomista filozófia a konkrét emberi lényeg helyére valamilyen, istenben feloldódó lényeket kíván, tagadva az emberi szubjektum jelentőségét, ezzel a cselekvését is. E. Peillaube írta: „Az ember élete részvétel az isteni gondolatban és szeretetben.”**

Az ember ezek szerint valamilyen transzcendens ok következménye, egy emberen kívüli szubjektum predikátuma.

Hasonló módon magyarázzák a neotomisták a történelem lényegét és a társadalmi fejlődés értelmét is. A neotomisták, akárcsak a badeni neokantiánus iskola, avagy az életfilozófia képviselői, megkísérlik egyesíteni a filozófiát a vallással, a természettudományok módszereit az irracionalista felfogással. A neotomisták arra használják a vallásfilozófiát, hogy a hit és a tudás közötti antagonizmust megszüntessék. Az is nyilvánvaló azonban, hogy nem tekinthetnek el a történelmi folyamatban kibontakozó emberi öntudattól, nem hagyhatják figyelmen kívül az emberi személyiség fejlődésének és alakulásának problémáját, nem kerülhetik meg a társadalmi intézmények, általában a társadalmi jelenségek, a történelem lényegének, értelmének, a haladást megvalósító erőnek a reális kérdéseit. Mindezek a neotomizmusban sajátos választ kapnak, hiszen ez az irányzat a történelemnek előre meghatározott értelmet tulajdonít, elfogadja a gondviselés irányító, meghatározó szerepét és az ember, az egyén szabadakaratának posztulátumát. Ez az a

* Jacques Maritain: *De la Philosophie chrétienne*. Paris, 1933. 70.

** E. Peillaube: *La Destinée humaine*. Paris, 1930. 29.

keret, amelyben a neotomizmus megkísérli a történelmi teleológia összeegyeztetését a jelenkori világ ateizmusával és világi voltával. Ismert tézise — „vissza Szent Tamáshoz” — nem egyéb, mint felhívás arra, hogy a tömegek a társadalmi haladást a tömegmozgalmakban való részvétel helyett az isten irányította vallási megmentés formájában képzeljék el.

A neotomizmusnak az emberrel kapcsolatos elképzelése, illetve a történelem értelmével összefüggő felfogása igen sok érintkezési felületet mutat a jelenkori polgári filozófia pszichologizáló tendenciáival, különösképp a keresztény egzisztencializmussal. Ezt a megállapítást igazolja O. Semmelroth gyakran hangoztatott állítása, amely szerint a katolikus teológia csakis a neotomizmus és az egzisztencializmus kölcsönhatásában fejlődhet.

A neotomisták különösképp azzal közelednek a keresztény egzisztencializmushoz, hogy az embert az istennel való teljes azonosulásban, egyesülésben ábrázolják. Az egzisztencialisták, akárcsak a neotomisták, visszatásítják a történelmi relativizmust, mert kénytelenek örök értékeket és örök igazságokat igazolni. Abban is közeledik egymáshoz e két irányzat, hogy megkísérlik az etikai relativizmus és a ráció, illetve a voluntarizmus és a fideizmus ellentmondását megoldani. Az egzisztencializmus — akárcsak a neotomizmus — az események káoszában tehetetlenül vergődő egyénről elmélkedik. A neotomista történelemmagyarázat, amely az ember önmegvalósításának folyamatával azonosítja a történelmet, tulajdonképpen az emberiség előre megszabott szabadságának és önmeghatározásának tézisének igazolja. E magyarázat alapja a hagyományos keresztény egocentrizmus, avagy ahogy J. M. Bochenski mondotta: az „én” belső értéke. Ez a magyarázat lehetővé teszi A. Brunner és G. F. Klenk számára, hogy az embernek a környezetéhez fűződő aktív magatartását elméletileg helyettesítse valamilyen, belsőre irányuló magatartással, amely nem a valóság átalakítását, hanem belső értékek létrehozását célozza.

Az ember önmeghatározása ebben a felfogásban a teljes lét belső értékeinek létrehozásával azonosul. Vannak olyan neotomisták is, akik szerint ez az önmegvalósítás az ember természeti szükségleteinek az örök értékek által való legyőzésében jut kifejezésre. Amikor a történelmet az emberi szabadság megvalósításaként határozzák meg, akkor a neotomisták megkísérlik a régi tomizmus tehetetlenségét, mozdulatlanlanságát meghaladni, vagyis a gondviselést és a történelmet összeegyeztetni. A neotomisták ezért a maguk módján megkerülik a szabadság egzisztencialista értelmezésének szubjektívizmusát. Aquinói Tamás tanítványai szerint bölcs dolog az embert az isteni rendhez viszonyítani, az isteni rendben elhelyezni, szemben a világban bűnös gondolkodásnak ama törekvéseivel, amelyek az embert történelmi létfeltételeiben, reális életében ragadják meg. Ekképp Maritain, Peillaube avagy Gilson is csak az emberen kívüli és ember feletti erő, az isteni erő vonatkozásában beszél történelmi szabadságról. G. F. Klenk szerint az emberi szabadság az örök értékek felé tájékozódásban valósul meg; szerinte az ember igazi szabadsága időn és téren kívüli, örök értékekre orientált szabadság.

Mikor a neotomisták a szabadságnak a történelemben való megvalósíthatóságáról beszélnek, akkor ez a szabadság számukra nem a történelemből ered, tehát nem a történelem eredménye. A szabadság egyéni formái jelentősebbek, fontosabbak a történelemben megvalósítható általános szabadságformáknál. Az egyéni szabadság ezek szerint nincsen semmilyen kapcsolatban a történelmi mozgással, a társadalmi fejlődés különböző szakaszaival. Talán azért, hogy ne mondjanak ellent az egzisztencialistáknak, a neotomisták azt állítják, hogy az ember totális szabadsága nem ajánlatos, hiszen ezzel az ember felelőssége olyan mértékben nő, hogy az már az isteni felelősség súlyával vetekszik. G. F. Klenk állítja: „Minden akció felelősséggel jár. Minden ember meghatározott térben és időben tevékenykedik, és ezért nem veheti figyelembe a helyzetet meghatározó és a helyzeten változtató tényezők összességét. Ez azt jelenti, hogy az előreláthatatlan szakadatlanul jelen van. A felelősség rettegést szül, és ez csak fokozza az előreláthatatlant. A rettegés arra készteti az embert, hogy a szabadságról való lemondásban szétzúzza a történelmet.”* Azzal, hogy az embereket passzivitásra és belenyugváásra készíti, a neotomizmus nem tagadja meg az egyén számára a kiút valamennyi lehetőségét: ha le akarja győzni az előreláthatatlanságból származó rettegést, akkor el kell ismernie az isteni, transzcendentális rend létezését. Vagyis a történelem mint az ember megvalósulása nem egyéb, mint a szellem szabadságának megvalósulása, nem egyéb, mint a vallási dogmákhoz, az örök és felfoghatatlan értékekhez való

* G. F. Klenk: Geschichte als Kraftfeld zwischen Freiheit und Ordo. Stimmen der Zeit, 1964. 8. 136.

csatlakozás. Szerintünk a történelmi önmegvalósulás térben és időben zajlik, és e folyamatban legyőzzük a neotomisták által annyira kiélezett dichotómiát a szellemi és az anyagi között. Azt mondhatjuk, hogy ha Marx számára a történelem az emberi társadalom létének eszköze, akkor a neotomisták a történelmet csak a szellem önmeghatározásának közegeként fogják fel. A neotomizmus számára minden, ami az ember reális történelmének meghatározását jelenti, pusztán a jelenségvilágba tartozik, a transzcendens lényeghez képest. Ezzel kapcsolatban idézzük A. Brunner véleményét: „A történelemben csak azokat a jelenségeket kell keresnünk, amelyekben nyilvánvalóan jelen van a szellem teremő ereje.“* Ha a marx-lenini filozófia számára a konkrét nem egyéb, mint a lényeg és a jelenség dialektikus egysége, akkor a neotomisták a jelenséget pusztán átmenetinek, valamilyen elvont lényeg elvont hordozójának tekintik. Nyilván azért van szükség a jelenség és lényeg ilyen végletes szétválasztására, mert egyébként nem lehet a történelmi folyamatot az emberek „szabad alkotásának“ tekinteni, enélkül a társadalom nem lehetne az ember tudatának terméke. De a neotomistáknak azzal is számolniuk kell, hogy a mindennapi tudat a gyakorlati tevékenységek hálójában képtelen az ún. lényegekre koncentrálni, és ezért olyan elméletet kell számára előállítani, amely a lényegét a kollektív tevékenységgel szemben, az egyéni tudat által is megközelíthetőnek mondja. A neotomista spekulációk, szubjektivizmusa kihasználja a mindennapi életben tevékenykedő ember ama tulajdonságát, hogy hajlamos sztereotípiákban gondolkodni, hajlamos néhány általános szólammal megelégedni.

A neotomista spekuláció másik területe a szükségszerű és véletlen kölcsönviszonyának sajátos értelmezése. Amikor a szükségszerűt a transzcendens eszmékkel azonosítja, a neotomista gondolkodás a társadalmi történéseket a véletlenre redukálja. A véletlen így pusztán akadály, hiszen nem hordoz semmiféle szükségszerűt, inkább eltakarja az emberek elől. A véletlen leszállítása az esetleges színvonalára azzal a furcsa következménnyel jár, hogy az egocentrikus egyén önmagában hamarabb találja meg a szükségszerűt — az istent —, mint az egyének közötti kapcsolatokban, illetve az egyén életét kiteljesítő társadalmi küzdelmekben. A történelmi dialektika helyettesítése a vallási metafizikával a mindennapi élet tényeinek visszautasításában jut kifejezésre; a reális viszonyok objektív elemzése helyett elvont elképzeléseket, dogmatikus gondolatokat kapunk általában a társadalomról és különösképpen a társadalmi haladásról. Az így befolyásolt ember tevékenysége nem alkalmas a társadalmi haladás küzdelmekben való megvalósítására, hanem sokkal inkább szemlélődés az, ami az ilyen aktivitás lényege.

A neotomista történelemmagyarázat korlátai az utóbbi években arra késztették e filozófia híveit, hogy módosítsanak eredeti álláspontjukon. Ezért vagyunk gyakran szemtanúi olyan kísérleteknek, amelyek a konkrét történelem és az időtlen keresztény értékek közötti heves ellentmondást kísérlik meg feloldani. Ilyen szempontból különösképpen figyelemreméltó a nyugatnémet neotomista A. Dempf történelemmagyarázata. Míg a neotomisták nagy többsége valamilyen megkísérli a katolikus antropológia és a keresztény egzisztencializmus összeegyeztetését, addig Dempf ezt a problémát „a történelmi felelősség“ nevében próbálja megoldani, sőt a társadalomnak a történelem menetéért való felelősségéről beszél. Nyilván Dempf sem mentes a neotomista előítéletektől, ő is visszautasítja a történelmi törvényszerűség létének gondolatát, de megkísérli a történelmi relativizmus problémáit is áthidalni. Vagyis megpróbálja meghaladni a haladásba és a történelem racionalitásába vetett végtelen hegeli bizalmat, de ugyanakkor igyekszik kiküszöbölni Spengler, Unamuno, Nietzsche, Dilthey és mások pesszimizmusát és nihilizmusát is. Dempf elkerüli a jelenkori polgári filozófiában meghonosodott relativizmust és voluntarizmust azzal, hogy meghaladja „a tiszta ész kritikáját a historicismus által, és megtisztítja a történelmi észet a tiszta ész által“.

Ezzel Dempf lehetővé teszi a neotomizmus számára is az ismétlődő történelmi törvény kutatását, a különös és az általános, a logikai és a történelmi feltárását. Így ama kevés neotomista közé tartozik, aki nemhogy nem közeledik a keresztény egzisztencializmushoz, hanem egyenesen tagadja. S az ok is nyilvánvaló: az egzisztencializmus historizmusa alkalmatlan a történelmi törvényszerűségek megközelítésére. Dempf tehát az objektív idealizmus nagy forrásához, a klasszikus német filozófiához fordul. Alapvető gondolatát, amely szerint a történelem a történelmi ész önkifejlődésének folyamata, a klasszikus német filozófiából veszi át.

Az ember nembeli lényege a tiszta ész, amely megkísérli a rend és a törvény lényegét megragadni. Négy fogalomban sűrítethető össze ez a kísérlet: az isten, az ember, a természet és a társadalom fogalmában. Az észnek e tartalma előre meghatározott, időn kívüli tartalom, amely azonban komplex tartalomává válik a

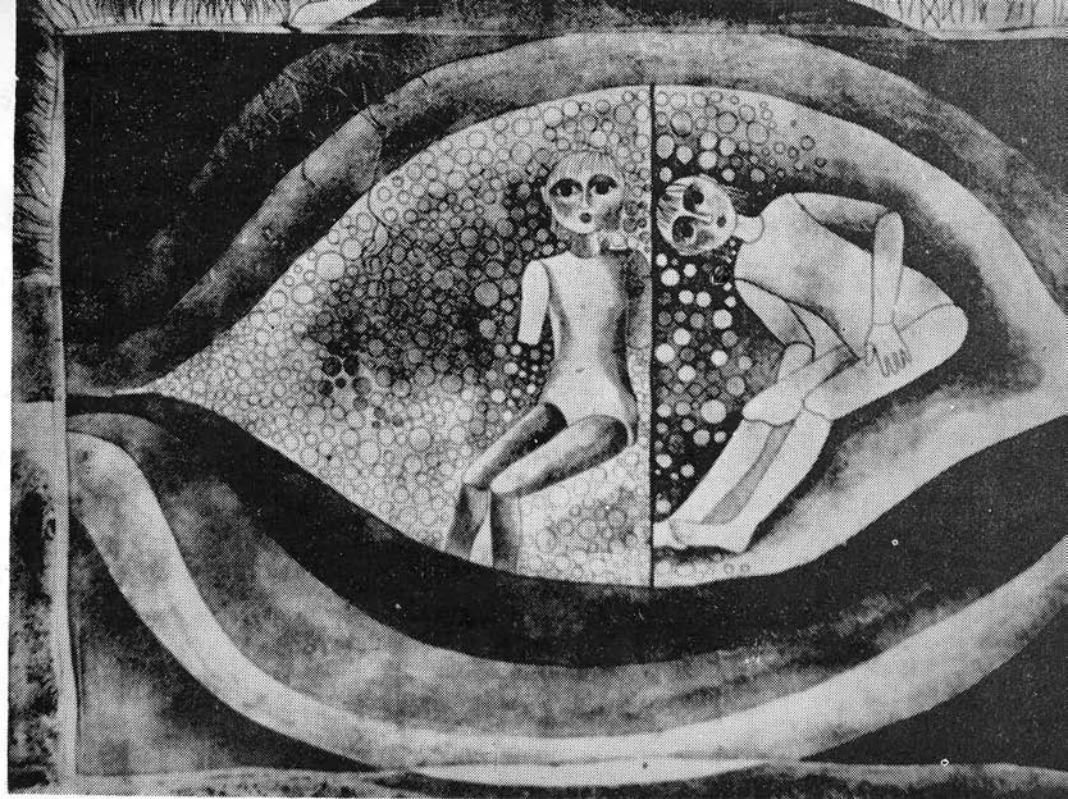
* A. Brunner: *Alttestamentliche Geschichtsschreibung. Stimmen der Zeit*, 1964. 8. 105.

történelmi ész mozgásában. Dempf szerint az emberek az isten által meghatározott egyetemes rendet keresik, az örök igazságra szomjaznak, és ezt csak úgy érhetik el, ha tisztázzák maguk számára a történelmi folyamat, a történelmi viszonyok tartalmát. A megismerés útján végighaladnak a történelmi ész mozgásának állomásain, az érzelmitől a gyakorlatig és onnan a teoretikus észig, szakadatlanul közeledve a tiszta ész felé. Az önmegismerésnek és a tökéletesedésnek e folyamatát tekintti a történelem lényegének. Nyilvánvaló, hogy Dempf historicizmusa antropológiai-vallásos felfogás, amely nem kívánja ugyan elszigetelni az embert a reális történelemtől, de igyekszik ezt a történelmet a tiszta ész irányába betájolni. Dempf a személyiséget a kor termékének tekinti, és ezért egy sor érdekes következtetést von le az ember lehetőségeire vonatkozóan. Amennyiben az emberi tudatot a kor alakítja ki, annyiban az ember képes a kor lényegét felfogni. Persze, ez a felfogás idealista maradt, hiszen az egyén mint a kor eszméinek hordozója létezik csupán. Dempf azt sem magyarázza meg, hogy az ember miképpen válik történelemalakító lénnyé. Tehát inkább passzív individuumról, mintsem aktív történelemalakító lényről beszél. Végül is mindent a szenvedély és a gondolkodás, az ész harcára korlátoz, ebből vezeti le a világot; arra a harcra, amely szerinte meghatározza az ember választásait, döntéseit és egyéb megnyilvánulásait is. E harcban tör utat magának a történelmi ráció, vagyis e harcban alakulnak ki az ember kozmológiai, vallási, etikai, jogi fogalmai, amelyek híven tükrözik a tiszta ész megismerésében elért történelmi színvonalat.

A történelmi folyamat Dempf által értelmezett és itt ismertetett sémája az első pillantásra szigorúan logikusan megszerkesztett elméletnek tűnik, de alaposabb vizsgálódás után absztraktnak, terméketlennek bizonyul. Az objektív abszolút szellem felé törekvés betájolja ezt a történelemszemléletet, olyan irányba állítja, amely elfedi azután a reális történelem reális folyamatait, és noha Dempf egy egész sor szokványos neotomista ellentmondást kiküszöböl elméletéből, végül is Aquinói Tamásnak a törvényekről szóló elméleténél köt ki. Vagyis, akárcsak példaképe, időbeli törvényekről, természeti törvényekről és örök törvényekről beszél. A példaképtől való elfordulás sem hiányzik Dempf felfogásából, hiszen a történelem törvényeit mozgásban fogja fel, vagyis nem tekinti őket örök adottságnak. De végül is itt sem kerül el a kompromisszumot: az emocionálisból és a gyakorlatiból mindjobban felemelkedve, az emberi ész állandóan az időtlen felé törekszik. Az időbelitől az örök felé emelkedve szakadatlanul meghaladja a történelmi ráció és a történelmi feltételek határait és korlátait. Az így értelmezett történelmi haladás kritériumai a következők: 1. szakadatlan haladás a filozófiában, antropológiában, logikában, episztemológiában; 2. szövetség a filozófusok és az egyháziak között; 3. a társadalmi struktúra összeegyeztetése az örök értékekkel. Dempf szerint minden bölcsesség abban áll, hogy összeegyeztessük a társadalmi életet az élet örök és időn kívüli értelmével.

A társadalmi kérdésfelvetés neotomista módja szorosan kapcsolódik a személyiség problémáihoz. Szerintük ugyanis minden társadalomtudomány valamilyen antropológia; vagyis a társadalom az isteni fenség megközelítésére szolgáló emberi kapcsolatok összességeként határozható meg. A család, az állam és egyéb közösségi formák egyaránt az örök és változatlan emberi természetet szolgálják. A neotomizmus a személyiségnek és a társadalomnak három típusú kapcsolatát ismeri: az individualizmust, a kollektívizmust és a szolidaritást. Az individualizmust és a kollektívizmust egyaránt hamis szélsőségeknek tekintve, a szolidaritás elvét azonosítják a keresztény felebaráti szeretettel.* A társadalmi békét hirdetik, és ez a béke az istenhez való azonos viszonyban nyilvánul meg. A személyiség olyan tulajdonságai, mint amilyen a szabadság, az öntudat, csakis isten vonzásában jutnak reális tartalomhoz, mint ahogy az emberi tevékenység sem más, mint szellemi felemelkedés az istenhez. Az emberi méltóság pedig mint az egyén lényege az istenhez való felemelkedés következménye. A neotomizmusban az isten maga a tökéletesség, és az emberiség megmentése is csak a tökéletességhez való felemelkedésben valósulhat meg. Azt mondhatjuk tehát, hogy a neotomisták istenfelfogása az ember tagadása, szemben a harcos ateizmussal, a marxista ateizmussal, amely az emberi méltóságot a civilizáció útján való szakadatlan haladásban tartja megvalósíthatónak. Csakis a marxista humanizmus képes az emberi méltóságnak reális tartalmat tulajdonítani, és ezért csak ezt a humanizmust tekinthetjük reális humanizmusnak.

* Ettől az állásponttól némileg eltér az ún. „forradalmi kereszténységet” képviselő katolikus Daniel Berrigan és a protestáns Harvey Cox etikája. Mindketten ugyanis az ember erőinek visszanyerését új, az ártermelő társadalmat tagadó közösségek megteremtésétől remélik. Teológusokként azonban azt figyelmen kívül hagyják, hogy az ember igazi emancipációja kizár mindenfajta transzcendenciát, és csak a forradalmi gyakorlatban valósulhat meg. (A szerkesztőség megjegyzése.)



KOPACZ MARIA: 1. CSIRAK, 2. KIRANDULAS





KOPACZ MÁRIA: 1. ESTI SÉTAK, 2. A FÖLDRESZÁLLÁS PILLANATA



Egy valóságfeltáró műfaj teherbírása II.

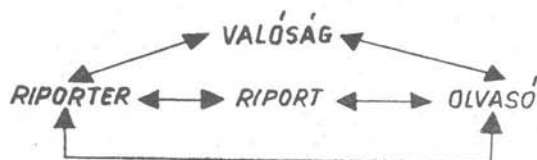
Jegyzetek a riport megújulásáról és a riportelemzés kérdéseiről

3. A művészi közlés célja és funkciója, hogy a jelek és jelkombinációk segítségével bizonyos reakciókat váltson ki a befogadó tudatában. Fölmerül a kérdés: miként hat, milyen erőt kell kifejtenie annak a műnek, amelynek nemcsak az a szerepe, hogy életvitelben, hitben közvetlenül megerősítsen, hanem az is, hogy megváltoztasson egy adott állapotot, helyzetet, erőteret. Hankiss Elemér megállapítása szerint, nem energetikai, hanem információs kapcsolat van író és olvasó között.¹ Vagyis a műalkotás nem az író gondolati-érzelmi energiáit közvetíti az olvasó felé, hanem olyan információkat, olyan jelsorokat, amelyek képesek energiát fakasztani a befogadó érzelm- és tudatvilágából. A riporter a tényekre bízva mondanivalóját, ezek válnak energiahordozókká, s hatásuk kizárólag attól függ: mennyire beszédesek már önmagukban is, és miként rakja egymás mellé őket a szerző. Az igazság az, hogy az élettények a mindennapi gyakorlat során is hatnak az emberre, és nemcsak érzelmi meg gondolati hatást váltanak ki benne, hanem esztétikait is. Csakhogy ez többnyire elsikkad, mert nem irányított. Nem világít meg semmit, vagy ha igen, csupán az élettapasztalat, az életbölcseesség szintjén. A riporter tehát a tények érzelmi, értelmi és asszociatív hatását azzal fokozhatja, hogy egy jól meghatározott cél érdekében irányítja, megvilágítja, kibontja őket. De ez az irányítottság csak az egyik számbajöhető vektor. Az összefüggések megragadása, érzékeltetése érdekében a riporter saját tapasztalatait, saját egyéniségén átszűrve közli az olvasóval az objektív módszerekkel feltárt tényeket. Ilyenformán a tények meggyőző erejét megtoldja még azzal a hatással is, amelyet azok benne kiváltak. Így válik a riport „többcsatornás” rendszerre, mely a mondanivalót több hatással vagy hatássáv segítségével közvetíti. Hiszen az olvasóra másként hatnak a riporthősök vallomásai, mint a riporteri szubjektivitásból fakadó reflexiók. De nem hagyhatjuk figyelmen kívül a riporternek a valósághoz és az olvasóhoz való kommunikációs viszonyát sem. A kommunikációs helyzetnek és a körülményeknek megfelelően a riporter tapasztalatait összességéből azokat az elemeket választja ki, amelyek a legalkalmasabbnak tűnnek. Ugyanakkor az is világos, hogy mind a hangvétel, mind a motívumok megválasztása, valamint az argumentálás iránya tekintettel van arra a társadalmi struktúrára, amelyikhez a szerző szólni akar. Tehát az igazság felfedezését és érvényre juttatását szolgáló tényközlés mellett egyaránt érvényesül térnek, időnek, témának és célnak mind a közlő, mind pedig a befogadó szempontjából történő kifejezése.² A legfontosabb azonban a riport struktúrája. A riporter, ha vérbeli, és művésze is tud lenni mesterségének, ki nem mondottan is ezzel fejezi ki a legtöbbet. Ezt nevezi Ruffy Péter a riportírás szocialista ars poeticájának: „...túl azon, amit tárgyszerűen fölvet, fölvet még valamit meg sem fogalmazva. Fölvet valamit gondolatilag. Nem szól róla. Csak sugallja. Folytonosan érezteti. Elz a szavakba nem öntött, de minden emberarc előtt, minden fordulatnál, minden beszélgetésnél, minden megállapításnál élénk kérdőzködő gondolat az írás, jelen esetben a riportírás, a szociográfiáírás, a valóságfeltárás társadalmi erkölce, szocialista ars poeticája.”³

Minden egyes hatással külön információnak fogható fel, az olvasó azonban összehatásában, együtt észleli valamennyit. Ezért állíthatjuk, hogy a riport ereje a valóság megragadásától, a hatássíkok számától és azok kiaknázásától függ. A legkülönbözőbb jellegű információkat kell tehát egységbe szerveznie ennek a műfajnak, hogy valamennyi egy irányba hasson: az olvasó jóindulatának, érdeklődésének, állásfoglalásának, tettekkészségének a megnyerése érdekében. Mert végül is a közvetlen valóságból és az esztétikum területéről érkező információk jellege és mennyisége a döntő az olvasó reflexióinak az irányításában. A közfelfogás szerint a riport azért válthat ki erős azonnali hatást, mert ebben az esetben a közlés nem ütközik annyi akadályba, mint amennyi az áttételes, közvetett hatású műalkotások megértése folyamatában felmerülhet. Az esztétikai információ ugyanis kerülő úton, a fogalmi, logikai rácsokon átszűszva jut el a tudatba, miután sikerült berobbannia az ember érzelm- és lelkivilágába.⁴

Fejtegetéseink során eddig négy alapvető fogalommal dolgoztunk: riport, riporter, valóság és olvasó. S a riportot nem önmagában, hanem az őt meghatározó másik három tényező függvényében vizsgáltuk. Hiszen riportelemzéskor azt a dialektikus folyamatot és dinamikus viszonylatot kell megragadnunk, amelynek során a valóságból riport lesz, a riport pedig visszahat a valóságra, miközben megváltoztatja mind az olvasónak, mind pedig a riporternek a valósághoz s az olvasónak a riporterhez való viszonyát. Úgy tűnik, hogy az információelmélet biztosítja a legszélesebb alapot e sokrétű kapcsolatrendszer modellálásához. Társadalmunk jó közérzetének, tökéletesítésének szolgálatában a riport közvéleményformáló erőként lép fel — s épp ezért nem mindegy, hogy a közvélemény formálói és befogadói között hatékony-e vagy sem e sokrétű viszony. Elméletileg ugyanis lehetséges, hogy a kommunikáció az adó számára végbemegy, de a befogadó szempontjából nem. A riporter ír, a szerkesztőség közli az írást — csak az a kérdés: az olvasó belenéz-e egyáltalán a riportba? Ha a riporter nem ismeri azt a társadalmi struktúrát, amelyhez szólni akar, ha nincs adekvát elképzelése saját olvasótáboráról, akkor könnyen megeshet, hogy a kommunikáció hatása ellentétes lesz a szerző szándékával, fellép az ún. „bumeráng-effektus“.⁵

A legegyszerűbb kommunikációs séma is legalább három elemet tartalmaz: adó — üzenet — vevő; vagy: közlő — közlemény — befogadó. Eszerint a riport kommunikációs modelljét a következőképpen rajzolhatjuk meg:



Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell e kapcsolatrendszer társadalmi beágyazottságát. Ugyanabban a valóságban, társadalmi környezetben élve, a jelenségek egyaránt hatnak a riporterre és az olvasóra is. Az életfolyamatok változásai állandóan megkövetelik az olvasótól, hogy valamiképpen reagáljon a valóságból érkező ingerekre. S a helyes társadalmi cselekvés elengedhetetlen követelménye az összefüggések, a fejlődési tendenciák ismerete. Hányszor elhangzik manapság: vajon harminc-negyven év múlva mit írnak erről meg erről a történelemkönyvek...?! Az igazi riporternek ezt az időbeli távolságot kell a maga eszközeivel csökkentenie. És úgy kell dokumentálnia a mában, hogy megbízható kútforrás bizonyulhasson a jövő történéseire szemében is.

Kommunikációelméleti szempontból nyilvánvaló, hogy nemcsak az olvasó, hanem a riporter is egy struktúra eleme. Hiszen nem írhat meg rögtön mindent, amit felfedez. Csakis azokhoz a témákhoz nyúlhat, amelyeket a lap különben fel akar vetni. S ez függ a lap helyzetétől, attól, hogy milyen helyet foglal el a sajtó egészében, s nem kevésbé összefügg azzal, hogy milyen szerepet tulajdonítanak a sajtónak a propaganda rendszerén belül. Más kérdés az, hogy miként látják meg a felvetésre váró problémák jelentőségét a terepjáró emberek és azok, akiknek a szerkesztőségi asztalok mellett van döntő szavuk. Viták adódhatnak, adódnak is, de tény, hogy a riporternek egyéni felelősséggel kell vállalnia minden sorát. Még azokat is, amelyekkel adott esetben nem ért egyet.

Ilyen értelemben elmondható, hogy szinte szerkesztőségenként más és más a riport jellege. De nagyon elkülönül egymástól a napilap, a hetilap és a folyóirat riportja, jöllehet a valóság egy és oszthatatlan, s a riporter feladatai is azonosak. Csakhogy lényegbevágóan különbözik az olvasótábor, amelynek igényeit, elvárásait nem lehet megkerülni, s amelynek szerkesztését, tudatfokát nem ismerni ma annyit jelent, mint kockára tenni e műfaj hatékonyságát. Mindenképpen hangsúlyoznunk kell a társadalmi elvárásnak ezt a hiteles megnyilvánulási formáját, már csak azért is, mert a közlő és befogadó viszonylatában a riporter egyaránt betölti a „közvetített“ és a „közvetlen“ véleményirányító szerepét. Egyrészt úgy szól a befogadóhoz, mint egyénhez, és közleményével feltétlenül kivált valamilyen hatást, magatartást, orientációt; másrészt pedig eszméleti és ténybeli „municíót“ nyújt az egyes társadalmi csoportok véleményirányítói (opinion leaders) számára is. Az információelmélet műszavával élve: „betáplálja“ a hangadókat, hogy azok a riporter eszméit adhassák tovább.

Amint ez a riport kommunikációs modelljéből kiderül, ezt a műfajt a riporter egyénisége szentesíti. Olyan alkat kell a riporthoz, akiben az elhivatottság és a tehetség az igazság felfedezésének és érvényre juttatásának bátorságá-

val társul. A vérbeli riporter alkatánál fogva kíváncsi és szenvedélyes ember. Ismeretes olyan vélekedés is, mely egyenesen az emberi haladás szolgálójává teszi meg a riporterit kíváncsiságot, amikor e műfaj művelőjét az emberi kíváncsiság vértanújának nevezi: „Mert nem a tulajdon kíváncsiságának a kielégítéseért vállalja a halálos kockázatot: sokkal inkább az emberi mindentudás jogáért, melyet minden titok megaláz.” „Ma talán azoknak az igazságoknak a felderítése kívánja a legtöbb bátorságot, melyek a riporterek hatáskörébe tartoznak.”⁶ Ha a kíváncsiság a tények felkutatásának elengedhetetlen feltétele, úgy a szenvedély a megformálásban kapja meg jelentőségét, hiszen az írás már eleve feltételez egy erős indulati töltést. Az a riport, amelyik nem akar semmit, nem tarthat igényt e műfaji megjelölésre és az olvasói megbecsülésre. Más kérdés az, hogy a pusztá akarata, a beavatkozás szándéka sem lehet elég az emberi tudat formálásához, egy világ kimunkálásához. A megváltoztatás akaratához hozzá kell adni mindig az akarat érvényesülésének ellenőrzését is.⁷

A riporter egyéniségének csupán néhány jellemző vonását villantottuk fel annak bizonyítására, hogy a riport végső fokon *erkölcsi tartás* kérdése. Egyedül a riportertől függ, hogy milyen mélyen lát bele az emberi közösségek és sorok világába; tőle függ, hogy a látottakból mit, mennyit tesz az olvasó asztalára, és azt miként. Feltéve, ha nem kerül meg a valóságot. Azzal a megszorítással persze, hogy a valóságnak, az igazságnak és az irodalomnak nemcsak a műfaj szigorú törvényeit semmibevevő riporter árthat, hanem az is, aki kitérít azok betartása elől. Lehetetlenség nem idézni ezzel kapcsolatosan Sütő Andrást: „Az irodalmat csak a rossz íróktól és az illetéktelen beavatkozástól kell féltetnünk, mástól semmitől sem. Kinek árthat a szociográfiai érdeklődés, a valónak nyersebb föltárása? Legföljebb azoknak, akik saját haláluknál csak a tények makacs-ságától rettegnek jobban. A tényeket, mint valami vicsszorgó komondorokat, meg lehet kerülni, mint a húsvéti tojásokat, színesre lehet festeni-pingálni; akár a szemetet, az ágy alá lehet söpörni, mint a ledöntésre ítélt szobrokat, körül lehet deszkázni — attól a tények tények maradnak.”⁸

A riporter és a valóság bonyolult viszonylatában azért hangsúlyozzuk annyira a társadalmi felelősség többrétűségét, mert egy eszme nevében erkölcsi tartás, felelősségvállalás nélkül harcolni nem lehet. Csak kalandorság származnék belőle. S ha valamitől, akkor ettől igazán óvakodnunk kell. Az a riporter, akit visz-szariaszt a világ bonyolultságának és ellentmondásosságának jelszava, jobb, ha pályát változtat. A kitérést a valóság égető kérdései elől meg lehet ugyan magya-rázni, de jóvátenni soha nem lehet. Különben is a riportertől nemcsak az kéri számon az utókor, hogy mit tett, hanem azt is, amit elmulasztott megtenni. Az ellentmondások nem csüggesztően hatnak a riporterre, hanem felvillanyozólag: hogy minél előbb megfejtse a titkokat, az okokat, kioldja a görcsöket, tisztázza a tisztázatlan ügyeket. És ez abban a felismerésben gyökerezik, miszerint nem azok viszik előbbre a világot, akik az ellentmondásokat elkenik, hanem akik fel-tárják.

A sokat emlegetett riporterit nézőpont sem lehet valami életidegen, külső szempont. Aminthogy a század legnagyobb riportere is, Egon Erwin Kisch — világnézetén és szakmai tudásán túl — csakis az embereket tartotta igaz tanító-mesterének. Ebből a műfajból ugyanis nem hiányozhat a riporter otthonossága: összeforrottsága a valósággal, a tájjal és az emberekkel. De ez a kívülről érkező otthonossága, aki — a dolgok természetétől — többet lát meg a valóság lét-fonosságú kérdéseiből, mint akik benne élnek és cselekszenek. Eszerint a tárgy iránti alázat feltételezi a tárgyilagosságot, szigorú vizsgálódást, az elfogulatlanságot.

4. Jeleztük, hogy szükségszerűen más-más megjelenési formát ölt ez a mű-faj, attól függően, hogy milyen az a szerkesztőségi koncepció, amely a riportokat útjukra bocsátja. De nem lehetnek egyformák a riportok szerzőik szerint sem, jól-lehet azonos eszméik jegyében születnek. Mert az eszme, természetéhez híven, ahány embert megérint, annyiféleképpen, és mindig az egyes ember belső tar-talmaival gazdagodva tükröződik vissza. Hogy ez az eszme-futtatás nem életidegen spekuláció, leginkább az bizonyítja, hogy mennyire különböznek ugyanannak a szerzőnek a riportjai, ha azonos időben különböző lapokban látnak napvilágot. Barabás István figyelt fel erre Beke György munkásságával kapcsolatban, még 1968-ban.⁹ Tételünk helyénvalóságát ugyancsak alátámasztja, hogy Beke az az-óta eltelt öt esztendő alatt sem írt teljesen egyforma riportot a műfajt felpártoló lapoknak, pedig bírálói méltán állapítják meg róla, hogy mesteri rangra tör, s nem egy riportját a műfaj remekéiként emlegetik. És azóta lényegesen megváltozott a szóban forgó szerkesztőségek magatartása is: többnyire komolyan veszik a ri-portot, s örököndek a műfaj törvényeinek betartása felett, de mintha a szerepek felcserélődtek volna — a legtöbb meglepetést nem az *Előre* nyújtotta, hanem

például a tényirodalom vératómlesztésétől megpezsztülő Igaz Szó, vagy A Hét amely megjelenésétől kezdve szállásadója volt ennek a műfajnak. Hasonló tanulsággal szolgálhatna az is, ha valaki azt vizsgálná meg, hogy Az utolsó Bethlentől kezdve előzőleg hol jelentek meg Beke kötetbe kíváncsozó nagysikerű riportjai. Ezen van a hangsúly ugyanis, és nem a kötetbegyűjtés tényén. Ez még önmagában nem biztosítaná a riport marandóságát, ha már előzőleg nem vált volna önmagán túlmutató jelentőségűvé. A lap az élettére, ott tud igazán hatni.

Feltehetően nem szorul külön bizonyításra, hogy miért éppen egy Beke-riportot választottunk elemzésünk tárgyául. Vagy ha mégis, akkor nem szabad közhelyeszerű megállapításokat ismételniünk annak érzékeltetésére, hogy az utóbbi évek legnagyobb riporterri teljesítményét Beke mutatta fel (csak az Előre, A Hét és az Igaz Szó 1971—1972-es évfolyamainak több mint másfélszáz riportjából Beke egymaga huszonötöt írt alá). E helyen inkább lényegbevágónak éreztük azt, amit Ruffy Péter állapított meg róla legújabb riportkötete kapcsán: zengően tisztá anyanyelvével, szenvedélyes érdeklődésével, országjáró útjaival magát a műfajt újítja meg, fejleszti tovább, szikráztatja föl. S valóban, már a Demse Antal Klézseről (Igaz Szó, 1971. 3.) megjelenésekor bizvást el lehetett volna mondani ezt Bekéről. Azóta többen szóvá tették, hogy ez a riport a műfaj remekei közé tartozik. A tüzetesebb elemzés fényében ez a megállapítás nem minden tekintetben állja meg a helyét, de hát nem is ennek kimutatása vezérel, hanem az, hogy egy jelentősebb alkotás kapcsán próbáljuk ki riportelemző módszereinket.

Az első tényező, amelyet kiindulópontként le kell szögeznünk: milyen a szerző kommunikációs viszonya az általa feltárt és bemutatott valósághoz. Mi határozza meg a tematikai és nyelvi elemek elrendezését? Beke tulajdonképpen a nemzetiségi sors egyik legextrémebb megnyilvánulási formájának, a csángó-létnek a felfedezése során is az emberi helytállásnak akar példaképet állítani, a jövő szempontjából egy nagyon is lényegbevágó magatartásformát akar sugallni. De ehhez nem a helytállást kikényszerítő helyzetet teremti meg, s hozzá a rendkívül nehéz körülmények közt felülkerekedő jellemet, hanem megkeresi és megnevezi Klézseről Demse Antalt, ezt a moldvai csángó közösségi bírót, aki a riport elején még csak a moldvai tájból átszűrődő különös — bár ismerősen hangzó — név, a végén viszont már testi valójától függetlenül is élő jelkép. Amint a címből rögtön kikövetkeztethetjük, a riport legfontosabb eleme ez a maga különlegességével figyelmet és érzelmeket keltő személynév, mely minden többi egységes struktúrába tömörít. Mire a riport végén megtudjuk, hogy ő a Csángóföld egyik reménysége — olyan közülük való, akire a csángók felnézhetnek; hallgatnak rá, mert vezető létére sem lett idegen; és helyzeténél fogva ma ő tud a legtöbbet lendíteni ennek a lakosságnak a helyzetén —, nemcsak felemelkedésének, értelmiségivé válásának izgalmas történetét ismerjük meg, és nemcsak egy hatezres község életébe nyerünk bepillantást, hanem a moldvai csángókéba is, akiknek a jövődőt évszázadok óta többszörös erőfeszítéssel kellett megváltaniuk. Ma munkával és tudással. Saját sorsuk felőli tájékozódással, a hovatarozás élményének tudatosításával, az együttélés több száz éves gyakorlatának a kamatoztatásával. Felismerték ugyanis, hogy csak akkor őrizhetik meg nemzetiségüket, ha emberiségüket, nyelvüket, szokásaikat, hagyományaikat ápolják. De nemcsak a maguk számára, hanem hogy általa másokat is gazdagíthassanak. Így kapja meg mély emberi dimenzióit a testvériség eszméje anélkül, hogy erről a szerző beszélné. Mindent sugall, érzékeltet vagy kimondat, de maga mégsem szorul teljes háttérbe. Mennyire igaza van Balogh Edgárnak, amikor e riport kapcsán az Előrében így fogalmaz: „Szellemi életünk vissza-visszatérő nosztalgikus szerelme és hasító lelkiismerete kap újra tápot a klézsei jelentéssel: hőst ismerünk meg Demse Antalban, aki a Szeret partján intézi a csángó falu dolgát, tartja számon a családokat, házast össze, mint tanácselnök, székelyeket a klézsei katrincás lányokkal, s békebírója parasztok ügyes-bajos dolgának.”

Tehát a szerző kommunikációs álláspontja egyértelműen pozitív. A társadalmi fejlődés és a nemzetiségi öntudat ébren tartása, valamint a testvériség eszméjének ápolása érdekében határozottan igényli a Demse Antalokat. Ezért kell őket terepjáró útjai során felfedeznie. Hogy ez miként sikerül? Alapja mindenesetre az, hogy bensőséges kapcsolatba tudott kerülni a moldvai tájjal, mely a Demséket „termi”.

A riport dialektikája szerint Bekének, hogy művével hatni tudjon, olyan megvilágításba kellett állítania korszerű magatartásformát sugalló hősét, hogy alakja az olvasóban megragadjon. Annyira élő, hús-vér mivoltában kellett őt élénk állítania, hogy ábrázolása meggyőzőn: bár társadalmi meghatározottságok szabják meg sorsát, ahogy kiismeri magát a csángó-létet befolyásoló tényezők között, a társadalmi cselekvés útját járja a csángóság érdekében.

Hogy a szerzőnek mindez sikerüljön, nemcsak a községet és a községi bírót kellett alaposan megismernie. Ahogy Ruffy Péter írja, mindent elolvasott és „megtanult” róluk, felkutatott leírásokat, dokumentumokat — még mielőtt ide utazott volna. Úgy szólal meg Klézsen, mint aki nemcsak az egyéniségéből sugárzó mély emberséggel, természetes egyszerűséggel, a nyilvánvaló rokonkötélékekből fakadó bensőségességgel közelít az emberekhez, hanem olyan ismeretanyaggal felvértezve, amiről itt már megfedkeztek, vagy csak halványan él az emlékezetben. S így a riporter szava menten hitelt nyer, mert olyan közülük valót ismernek meg benne, aki által hozzájuk térhet meg minden olyan sző, mely tőlük indult el világjáró útjára. Így válik kettős értelemben is felfedezőssé ez a találkozás: nemcsak a riporter fedezi fel olvasói számára a csángók jobbára ismeretlen világát, de a történelemmel és a jelennel való szembesítés során a csángók is felfedezik önmagukat. Így igazolódik aztán — ismert és ismeretlen elemek összeszikráztatásával — az a megállapítás, miszerint Beke a riportot olyan hőfokra hevíti, hogy az már tárgyától függetlenül is érvényes irodalom. Az írás ott válik önmagán túlmutató jelentőségűvé, hogy be tudja bizonyítani: Demse Antal léte nem csupán a klézseiek számára életkérdés. Elsősorban a riporter számára az, aki a megtalált példakép erejében saját legbensőbb reményességét, gondolatait fedezi fel. S így hitelt érdemlően tud szólni olyan dolgokról, amelyekről beszélve bizonytalansággal hagynak a szavak. Mint ahogy cserben is hagynak másokat.

Láttuk tehát, hogy a riport legfőbb rendezői elve: egy személynév. Eszközként pedig ott vannak azok a tér- és időbeli síkváltások, amelyek nemcsak arra hivatottak, hogy Demse Antal sorsát felvillantassák, élénk vetítsék a múltból Klézse arcát, a jelenlegit pedig kivetítsék a jövőndő falára, de arra is szolgálnak, hogy aktivizálják e tájjal kapcsolatos ismereteinket, érzelmeinket, gondolatainkat. Ilyenformán esztétikai tényezők is segítik Beke mondanivalójának érvényesülését.

Más alkatú riporter tollán talán csak egy nem mindennapi szenzációvá vált volna Demse egyik mindennapos hivatali teendője: magyarul is összeesketi a házsalandó fiatalokat, ha azok élni akarnak alkotmányos jogaikkal. Valóban — ez önmagában is sokatmondó tény. De itt éppen az az érdekes, amit ennek kapcsán Beke felidéz. A kétféle vándorlást a havasi ösvényeken át. Érzékeltetni tudja azt a folyamatot, miszerint századok leforgása alatt csak a Székelyföldről taposták ki az ösvényeket Moldva felé, seregestől vagy egyenként, bujkálva, máskor meg szerencsét keresve. S most íme, miként ez a lakodalom és tucatnyi társa igazolja — megindult egy másféle vándorlás is, mint amilyent az öreg havasok megszokták: Klézseről nyugati irányba — Gyergyóba. A szerző Demse szokatlan történetét is erről a pontról indítja: ha Székelyföldre mennek férjhez a moldvai csángó lányok, ő viszont onnan hozott asszonyt magának Moldvába. Ami ugyan-csak különös volt ezen a tájon. A Klézse—Székelyföld, Klézse—Gyergyó síkváltást követi aztán a Klézse—Bukarest. Az időbeliek pedig századok mélyéről hozzák elének mindazt, ami már megtörtént a csángókkal, tanulságképpen a jövőre.

Demse egyéni emelkedése, tanácselnökké, értelmiségivé válása először arra ad alkalmat a szerzőnek, hogy érzékeltesse: kiket adott Klézse az országnak, a tudományos világnak az utóbbi évtizedekben és a régebbi időkben. Majd meg-rajzolja a fordított előjelű folyamatot is. Demse elődei az elnöki székekben az elmúlt korszakok hangulatát, eseményeit idézik fel. És így tovább, a jelen számbavételéig, a jövőndő faggatásáig, amely minél több Demse Antalt igényel.

És ezzel a gondolati kicsengéssel hadd tegyünk pontot elemzésünk végére, még ha nem is azzal a meggyőződéssel, hogy minden lehetséges szempontot kimerítettünk.

JEGYZETEK

1. Hankiss Elemér: „A vershelyzet”. Kommunikációs törvények érvényesülése a költészetben. A népdaltól az abszurd drámáig. Budapest, 1969. 852.
2. Frantísek Miko: A kifejezésrendszer értelmező szótára. Irodalmi Szemle, 1972. 6. 501—511.
3. Ruffy Péter: Társadalmi földrajz. Magyar Nemzet, 1973. február 11.
4. Hankiss Elemér: Irodalomtudomány és pszichológia. (Tanulmányok a XX. századi irodalomtudomány irányzatairól.) Budapest, 1970. 427.
5. Jaromir Janoušek: A tömegkommunikáció. Kommunikációelméleti szövegyűjtemény. Budapest, 1971. 43—57.
6. Hámos György: Riport-komédia nyugalmazott félistenekkel. Élet és Irodalom, 1973. február 10.
7. Ruffy Péter: Vallomás a riportról. A riporter visszanéz. Budapest, 1967. 5—31.
8. Hajdu Győző: Mi dolgunk a világon? Négy szemközti beszélgetés Sütő Andrásal. Igaz Szó, 1970. 8. 165—170.
9. Barabás István: Első riportkötetünk: Az utolsó Bethlen. Ifjúmunkás, 1968. május 25.

Levél Bretter Györgyhez

Figyelmeztetni szeretném a (filozófia iránt érdeklődő) olvasót, hogy ne tévesse meg e levél egyértelműen kritikai hangját. Kizárólag elvi jellegű vitáról van szó, egy olyan nyelv kikísérletezéséről, amelyen — meggyőződésem szerint — mester és tanítvány egyaránt haszonnal beszélhet.

Sejtheted, hogy megint túl komolyan veszem magam. De nem én vagyok az oka. Heller Ágnes esszéje (*A kötelességen túl*. Korunk, 1974. 1.) egészen felkavart. „Nem utópisztikus-e a maga egészében a Wilhelm Meister etikája? És ha igen, milyen értelemben az?” — vagy: „Ki ítél személyisége valódiságáról, ki fejleszti erkölcsi személyiséggé [az embert]?” — „A szabad és erkölcsi személyiségekből szerveződött közösség.” Tudod Te, mire emlékeztet engem ez a stílus? Én „tanultam” a Heidelbergi Kátét: abban kérdeznak és válaszolnak így. A tanulást azért tettem idézőjelbe, mert nem az a lényeg, hogy tanultam, hanem az, hogy *benne voltam* abban, amit most stílusnak érzek. Ezt az elvesztett bensőséget idézte fel bennem ez a stílus, amitől épp az, hogy csak mint stílust érzékelhetem — szakít el. Ezért minél inkább elmerülök a felszított bensőségben, annál távolabb kerülök tőle, attól a valahogy eleve adott helyzettől, amelyben lehet így kérdezni és így válaszolni.

Tiszta hit ez, illetve mint elvesztett „gyermekkor”: szépség. És mint a valóságra alkalmazott program, mint ideológia: a protestantizmus fonákja, türelmetlen és egzáltált eszkatológia, és kifordított bensőség, el- és megvetés. „Ez az *egyetlen* érvényes etika, mert ez a *jövő* etikája... Minden más alternatíva az ördögtől jön és az ördögöt szolgálja.” A hókuszpókusz a „hoc est corpus”, „lefordítása” — mondja Kant az Antropológiában. A *hit* és a „más világhoz tartozó”-nak kinyilvánított *ostya* két dolog. Nem vagyok meggyőződve arról, hogy a hit elkerülhetetlenül involválja az ideológiát. Ezért tudom szétválasztani magamban a hitvallás fölött érzett megindultságot és az ideológiai hókuszpókusz fölött érzett döbbenetet.

Mondom, Heller az oka, hogy ilyen hangnemben kezdtem el ezt a levelet, ahelyett hogy rögtön a tárgyra tértem volna. Mindenesetre a Te (jelenlegi) álláspontod szempontjából (ezen a Szavakban körvonalazódó álláspontot értem*) sem lényegtelen ez az írás és elsősorban ez a mondata: „Ami a lét síkján utópisztikus, az még *posztulativ* általános érvényű lehet.” Röviden: képtelen vagyok belátni, hogyan foghatod Te ezt *fel teoretikus* posztulátumként. Mint pusztá etikai posztulátumot is elfogadhatatlannak tartom, mert ez a kanti etika egyszerű *megismétlése*, vagy — „a megvalósítás lehetőségének” fenntartásával — a kanti etika meghaladásának egyszerű kinyilvánítása: eszkatologikus utópia lenne. Elméleti posztulátumként pedig csak egy ember-teológia (antropo-lógia) alapelvének tudom tekinteni, amit bizonyos értelemben alátámaszt a Te érved, a posztulátum elfogadása nyomán értelmezhető tényanyag mennyiségére vonatkozóan. Nem beszélve arról, hogy ez egy (nálad szokatlan) *tiszta pragmatikus* érv, emlékeztetek arra, hogy a teológia totális ember- és világmagyarázatra képes, *ha alapelveit elfogadod*.

1. Úgy gondolom, hogy a *Mindennapi életből* vett idézet („A történelem a társadalom *szubsztanciája*, mert a társadalom szubsztanciája nem más, mint *folymatosság*. Az emberiség lényege tehát az, hogy történelmi.”), aminek Te olyan nagy jelentőséget tulajdonítasz, elfogadható kiindulási alapként. Hogy tautológia, engem nem zavar. Elhagyom az ismétlés első vagy második tagját. De bármelyik tagját hagyjam el, megmarad a *szubsztancia*. Mi az, hogy szubsztancia? Pontosabban: mi a társadalom szubsztanciája mint „filozófiai kiindulópont”, „evidencia”?

Azt mondod, nem valódi, nem empirikus evidencia: „Be kell látni.” A szubsztancia az, amiről belátjuk, hogy megvalósul. Ehhez fel kell venni egy szubsztancián kívüli „külsőt”, ami ellenére az megvalósul. Vagyis helyben vagyunk: a szubsztancia „meg-valósulás”: „a nembeliség mozgásának tartalma”. Az igazi kiindulópont tehát a nembeliség, az emberi lényeg, amely megvalósul. Evidens (hiszen belátjuk), hogy a nembeliség *megvalósulhat*: a mozgás, a történelem: valósulás. De emellett van empirikus „valóság” is, ami nem valósulás, nem történelem. Széthúzó-kaotikus vi-

* A Szavak — előszavakról című tanulmányról van szó (Korunk, 1974. 3.). Amikor nem tüntetem fel külön az idézet helyét, innen idézek.

szonyok halmaza — így fogalmazol. Adott tehát a társadalom mint empirikus „hal-naz“, amelyben érvényesül valamilyen tendencia. Nyilván egy immanens tendenciát tartasz szem előtt, erre utal a „szubsztancia“ kifejezés és magának a kiindulópontnak a tartalmisága. Te érzed, hogy ez az immanens történelem problematikus, amennyiben nem ismerethez, hanem utópiához vezet: azaz csak önmagát foghatja fel és „ismerheti“, de nem veted el, továbbra is ragaszkodsz az immanenciához, de most már nem a közvetlen „ártatlanság“ állapotában, hiszen „belátod“, hogy csupán előfeltevés, hipotézis lehet. Itt nem a dogmatikus szendergésből való ébredésről van szó, nem annyira radikális, de annál bonyolultabb a helyzet: Te megőrzöd az alapelv immanens jellegét, tartalmiságát, és mint ilyen nyilvánítod csupán hipotetikusnak, s nem a szükségszerű jelleghez ragaszkodsz, mert akkor (lásd Kant) fel kellene áldoznod a szubsztancialitást. És Te épp ehhez ragaszkodsz. A lehetséges kritika számára ott az érv: csak előfeltevésről van szó. Ez nem zavar téged, hiszen Te úgyis „belátod“ hogy *valóban így van*, hogy — végeredményben — az emberi lényeg szubsztancialitása (a történelem): evidencia. Ezért úgy érzem, nem egészen önzetlen ez a trófosztás.

2. Azt állítod, hogy az (emberi) szubsztancialitás „feltett“ evidenciájára épülő konstrukció bizonyító erejű, amennyiben ismerethez vezet, amennyiben „a tények elemzésére megfelelő technikát biztosít“. Magának az előfeltevésnek az igazságát nem bizonyíthatja, mert arról eleve be kell és be lehet látni, hogy igaz, s hogy mint ilyen: kiindulópont. A séma a következő:

előfeltevés → konstrukció → ismeret → tények

Abszolút egyirányúságról van szó: amennyiben az előfeltevés *tartalmi és (ugyanakkor) nem empirikus*, csak a tények igazságának és nem maguknak a tényeknek az ismeretéhez vezet. Amiből az következik, hogy ebben a „megismerési folyamatban“ minden ismeret *kizárólag* az előfeltevésből fakad. Vagyis bármennyi tájékoztatást ki ezt a megismerést, az ismeretek végtelen mennyisége is hipotetikus marad, vagy maga lesz az igazság, amennyiben képesek vagyunk arra, hogy ezt „be-lássuk“. Ez a „megismerési folyamat“ tehát elvileg kívül esik a megismerésen, vagyis nem vezethet semmiféle ismerethez, legalábbis addig nem, amíg (előzetesen) egy ilyen, nem szintetikus ismeret „lehetőségét“ valaki le nem vezeti.

3. A konkrét történelem, a konkrét szubsztancialitás: a triász. „A közösség nélküli társadalom talajáról új közösség megteremtését javasolni csak úgy lehet, ha a történelmi folyamat addig lezajlott mozgását, a közösség szempontjából világosan megkülönböztethető két szakaszt — közösségi és nem közösségi társadalom — kiegészítjük egy harmadikkal, amelyben a közösség magasabb szinten ismét létrejön.“ Erről a harmadik mozzanatról a következőket állítod: a) *hipotetikus*; b) az első kettőből konstruáljuk; c) nemlétező; d) nélküle nincs *szükségszerű* átmenet az első kettő között. „Más javaslat eddig nem született“ — a nembeliség teória megmentésére. Így érted?

4. „Nem lehet az értéket [az elméletből] kiküszöbölni.“ Miért? Nem engedik? Vagy ez kategorikus imperatívusz? Vagy mert a hipotézis, amely „az értékek [...] megvalósításának lehetőségét igazolja“ (Márkus szerint), nem engedi. De ugyancsak Márkus szerint az emberi lényeg fogalmán (vagyis a „filozófiai kiindulóponton“) alapuló „elrendezésnek [...] az empirikus anyag alapján megengedettnek kell lennie“. De ha ez így van, akkor ez a harmadik mozzanatra is vonatkozik (legalábbis elvileg), akkor pedig az „elrendezésnek“ tartalmaznia kell a megtestesülés elvét, amely szerint az ige testté lehet, és azzá is lesz, az idők végezetén. Márkus tehát ortodox „nembeli“, így a Te álláspontod (végig a Te álláspontodról beszéllek, mert ezt a [szerintem pseudo-]módszertani historizmust tudtommal egyedül Te fogalmaztad meg tételesen) szempontjából nem lehet „perdöntő“ a szövege. Legalábbis nem abban az értelemben, ahogy Te gondold. Inkább egyik (de nem perdöntő) jele annak, hogy a „módszertani“ historizmus lényegében a (humán) ontológia változata, pontosabban kísérlet annak megmentésére.

5. Hogy van alapvető (azaz lebonthatatlan) antinómia, ezt elfogadom. De ennek tartalma semmiképpen sem a „biológiai adottság“ és a „társadalmi-történelmi lényként való létezés“ feloldhatatlan kettőssége, mert az antinómia második tagját jelölő kifejezés, az emberi lényeg létesülésének, az (emberi) történelem *ilyen értelmű* valóságának az elvét involválja, s következésképp (mivel elméletnek — úgy gondolom — csak egy olyan koherens fogalmi rendszer tekinthető, amely ismeretet tesz lehetővé) nem elméleti jellegű.

És sajnos ugyanezért nem érthetek egyet azzal sem, amit az elidegenedést leromboló dialektika radikálisításáról mondasz. Konkrétan azért nem, mert az elidegenedés fogalmát elméleti szempontból teljesen használhatatlannak tartom, mivel

az az emberi lényeg fogalmának „negatívja”. (Ami nem azt jelenti, hogy egy csomó olyan konkrét jelenséget, amit ezzel a fogalommal kapcsolatosan emlegetnek, ne tartanék fontosnak.) Továbbá, mert „a) az intézmények; b) az osztályok [rétegek]; [...] és c) a munkamegosztás rendszerét” *objektíve lerombolhatatlannak* tartom. Hangsúlyozni szeretném: nem arra gondolok, hogy egy adott társadalmi organizáció globális szerkezete, amely (alulról felfelé haladva) a munkamegosztás rendszerét, az osztályszerkezetet és az intézmények hierarchiáját „tartalmazza”, örök és megváltoztathatatlan. Minden azon dől el, hogy azt a globális szerkezetet (vagy ezen belül pl. az intézmények hierarchiáját) valamiféle igazi lét *negatívjának*, vagy pedig mindenfajta tartalmi-szubsztanciális előfeltevéstől független *pozitív* létezésnek tekintjük, amelynek változó és változtatható jellege csak az adott társadalmi organizáció létstruktúráján belül gondolható el, a tényleges időben lezajló változásai pedig mint e létezés (mennyiségi felhalmozódás és minőségi ugrás dialektikájaként jelentkező) vertikális (időbeli) „módusai”. Szerintem tekintettel kell lennünk erre, mielőtt az egészet porrá zúznánk. Ez az eredeti, feloldhatatlan antinómia. Éppen ezért a „tudatos harc” kifejezést is egy más nyelvhez tartozónak tekintem (természetesen nem a kifejezés köznyelvi jelentésére gondolok), és a cselekvés pontosan körülhatárolható fogalmával helyettesíteném. Ez a körülhatárolás nem stiláris kérdés, hiszen a cselekvés *lehetőségének* — a teljes emberi helyzet szempontja alapján történő — körülhatárolásáról van szó. Eszerint cselekedni csak a szubsztanciátlan negativitás, az emberi feltétlenség világában és az embertől független szubsztanciális „talaján” létesülő emberi világban (amit Te elidegenedett világnak nevezel) lehet, de csakis úgy, ha elfogadjuk e két „világ” létfeltételeit. Így az emberi cselekvés csak kétféleképpen lehetséges: mint technikai cselekvés és mint alkotás (költsézet és filozófia). De cselekedve az ember nem láthatja be, a szó szoros értelmében nem láthatja be helyzete teljességét, mert ez a belátás (mely egy tőlünk függetlenül létező *adottság* belátása, nem pedig feltevés) azt jelenti, hogy az igazság *előtt* a cselekvés lehetetlen, éppen azért, mert az az igazság antinomikus.

Persze mindezt egy (más szó híján) végső emberi helyzetre való tekintettel mondom: mindez csak az igazság, illetve a cselekvés elvi „lehetőségére” vonatkozik, és semmilyen helyzetben sem zárhatja ki: 1. „az adott viszonyok tarthatatlanságának felismerését” és 2. „a készenlétből és a felháborodásból származó erőt”, de mindenképpen kizárja 3. „a hitet abban, hogy a harc eredménye egy olyan társadalom lesz, amelyben az egyén kifejeződik a közösségben, és a közösség az egyének közvetlen egyesülése”. En a Te 3. pontodat a technikai cselekvés adott lehetőségeinek a felmérésével helyettesítem, amihez hozzá kell tennem, hogy azt az (elvileg elgondolható) állapotot, amelyben a technikai cselekvésnek már semmi dolga sincs: a) nem tekintem teljesnek, mert azt — mindig és elvileg — a szubsztanciátlan emberi feltétlenség, az abszolút (emberi) negativitás határoolja, és b) ezért gyakorlatilag mindig túl kell hogy lépjek rajta, de ehhez az abszolút negativitásból csak az intencionalitást őrizhetem meg, amit — mindig és elvileg — a technikai (technisch-praktisch) cselekvés „létfeltételeihez” kell alkalmaznom.

Csak hogy jelezsem: amikor elvetem a Te konstrukciós elvedet — legalábbis szándékom szerint —, egy másik konstrukciós elvvel próbálom azt helyettesíteni, ami az ember antinomikus kettősségének elméleti megfogalmazása lenne; ide iktatok egy vázlatot, amelyben azt próbáltam rögzíteni, hogy az általam választott (inkább: elfogadott) kiindulópont milyen álláspontokat enged meg, illetve hogy e kiindulópont alapján milyen lehetséges emberi álláspontokat (emberi álláspont: lehetetlen egy kifejezés, de jobbat egyelőre nem tudok) lehet értelmezni. Tehát: 1. a (végeredményben kanti alapvetésű) antinomikát, amely lehetővé teszi a feltétlen végeesség* (az emberi szabadság, az abszolút negativitás) megőrzésének és a feltételes végtelenség (az emberi természet, az emberi világ) létesülésének („lehetőségének”) egyidejű, szintetikus belátását; 2. a krisztusi megtestesülés-mítoszt, amely mint hit és mint tiszta filozófia egyrészt költsézetontológiai (negatív-ontológiai) érték, másrészt elméleti semmiség, mint ideológia pedig a totalitárius emberi világ megteremtésének legfontosabb eszköze és biztosítója; 3. az első pontban jelzett antinomika kettészakításának eredményeként: a) a feltétlen végeesség elszakítását a feltételes végtelenségtől, ami nem más, mint a végeességbe abszolút módon bezáruló feltétlenség tragikuma és szépsége (költsézet) és teljes szétfoslása, az abszolút üresség, pontosabban az abszolút emberi semmi (antiköltsézet és zen), mely gyakorlati-ideológiai szempontból, mint a semmi ideológiai kinyilvánítása: anarchizmus, illetve tökéletes passzivitás, és b) a feltételes végtelenség elszakítását a feltétlen végeességtől, ami a kizárólagosan technikai-emberi világ szentesítése: technokratizmus.

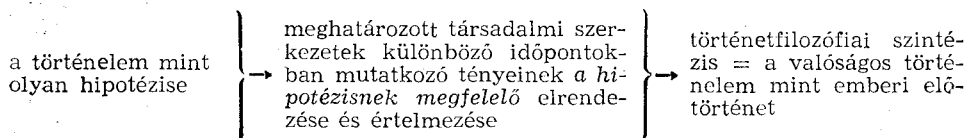
* Végeссégen a „szubsztanciátlanságot” értem, azt, ami *mint* olyan nem lehet adott.

6. „A jövőendő hipotetikus közösségét nem kell megkonstruálni a múlt és jelen megértéséhez; csak annyiban van *értelme* a harmadiknak, amennyiben lehetővé teszi, hogy a történelmet mint az »emberiség előtörténetét« lehessen elvetni.” Valaki elkövet valamit, aztán — ha tettét esetleg számon kéri tőle — azzal érvel, hogy *valóságos* tettét egy csupán *hipotetikus* elvnek megfelelően követte el. A példa ebben a formájában természetesen túlzás, de az idézet alapján véve ezt a végetlet is tartalmazza. Vagyis az emberi világ mint „előtörténet” elvetése nem hipotetikus. Így van? Ez a „szükségyszerű elvetés”, bárhogya is nézzem, a vallás körébe tartozik, amennyiben — csukott szemmel, vagy nyíltan — egy *igazi* emberi világ lehetőségét tartja szem előtt. Márpedig az emberi világ, úgy, ahogy van (és végeredményben úgy van, ahogy lehet — ezt a »van«-t természetesen létként és nem mindig konkrétan meghatározott létmódként értelmezve), éppen *létében el nem vethető*. Persze, ez az emberi világ (mint létező — csak ebben az értelemben használok a kifejezést) nem meríti ki az emberi helyzet teljességét. De ami kívül van rajta, az *mint olyan* nem létezhet, az a „szubsztanciátlan” negativitás.

Éppen ezért kétkem, hogy Fehér könyve „ilyen szempontból” példamutató teljesítmény. Ellenkezőleg: a szempontok keverését és a tisztánlátás hiányát példázza. Tudatában vagyok annak, mennyire nehéz ezt kimutatni. Nemcsak „logikai” szempontból nehéz. Mert hogy hiányolhatom én a tisztánlátást épp *ott*, ahol „radikális leleplezés”-ről van szó? De, gondolom, épp *ott* kell ezt számon kérni. Fehér „értéknek tekinti azt, ami nincs, de ami megteremti a részlegességek felismerésének és leleplezésének elvi előfeltételét”. Ez első pillantásra valódi szintetikus szempontnak tűnik. Azért mondom, hogy „úgy tűnik”, mert valójában teljesen bizonytalan marad a szempont mibenléte, ugyanis nem pontos a fogalmazás. Az, „ami nincs” helyett az, „ami elvileg nem lehet (vagyis *mint lét*)” kellene hogy álljon. Mondom én, anélkül természetesen, hogy azt kérném számon, miért nem ez áll ott. De azt igenis számon kérhetem, hogy miért *csak* „nincs”, vagyis hogy pontosan körülhatárolja ennek a „nincs”-nek a jelentését. Ugyanez áll a „részlegességek”-re. Én e helyett *részlegességet* mondok, amin az emberi természetet („kozmosz”-t) értem, a magáértvaló, de önmagában „szubsztanciátlan” emberi teremtorő és a magánvaló, objektív (= emberen kívüli) lét (a tulajdonképpeni természet) határterületén *létesülő* (szintetikus) jelenségvilágot mint az emberi gyakorlat (amit a termelőerővé váló tudomány fogalma fejez ki) szféráját. Mármint ez a jelenségvilág a maga egészében, mint *létesülő* és „létesülhető” *részleges*, amennyiben abszolút módon (vagyis az időnkivüliség értelmében: mindig) a léttelen (és mint olyan „létesülhetetlen”) negativitás határolja, emiatt természetesen ugyancsak *részleges*. Ezzel csak azért hozakodtam elő, hogy legalább megpróbáljam jelezni azt, hogy egy ilyen konstrukció nem engedi meg (még ebben az egészen vázlatos formájában sem) 1. a leleplezés fogalmának Fehérnél mutatkozó körülhatárolatlanságát, és 2. magát a leleplezés fogalmát, amennyiben az az emberi természet (ha akarod: az „elidegenedett” világ) *létének* a leleplezését akarja jelenteni egy *igazi* (emberi) lét *lehetőségének* (a hite, feltételezése, hipotézise, bizonyossága — *egyremegy*) alapján. A leleplezésnek ez a jelentése utópia, vagy (a hipotézis-elv hangsúlyozása esetén) önmagát-sikertelenül-megtágadni-próbáló utópia. Ha a leleplezés ontológiai jelentésének — aminek megvan a maga sajátos helye a hitben, a tiszta filozófiában és a költészetben — érvényt akarunk szerezni a teóriában, akkor ez ott is hit, filozófia vagy költészet marad, és elméleti szempontból semmis, hiszen semmiféle reális ismeret nem tesz lehetővé, és a kisebb vagy nagyobb mértékben összehordott empirikus tényanyagot is teljes mértékben deformálja. Az ideológiakritika (a különféle ideológiák leleplezése) csak társadalomismerettel (a különféle társadalmi szerkezetek megismerésével) párhuzamosan végezhető el. Nyilvánvaló, hogy ezt a munkát nem lehet és nem szabad elméletileg semmis „alapokra” helyezni. Természetes tehát, hogy mindenekelőtt ezeknek az „alapoknak” a kritikáját kell elvégezni.

7. Fehér könyvének „teoretikus gazdagságá”-ról, „fontosabb *elméleti* megoldásai”-ról beszélz. Ez fontos, mert ennek megfelelően kell aztán igényeket támasztani vele és a Te értékeléssel szemben. Miben áll ez a „teoretikus gazdagság”? A „reális történelemből” *kiindulva*, „módszertani hipotézise” *börtökában* Fehér „történetfilozófiai szintézis”-hez *jut el*. Itt megint szembetűnő a fogalmi és logikai pontatlanság. Mert ha reális történelmen empirikus történelmet értesz, akkor ez elmentmondás, hiszen néhány oldallal előbb Te magad nyilvánítottad a történelmet, mint olyat, hipotézisnek, nem empirikus, csupán „belátható evidenciának”. Ha pedig a Te értelmezésed szerinti reális történelemként fogod fel, akkor megint elmentmondásba keveredsz, mert közvetlenül reálisnak (vagyis valóságosnak) tekinted azt, amit Te magad nyilvánítottál hipotetikusnak. Nem beszélve arról, hogy ellent-

mondás maga az a tény, hogy a reális történelmet kiindulópontnak nevezed, amivel az a látszat teremődik, hogy a történelem mint olyan *a hipotézistől függetlenül* adottnak vehető. Ezt a *minden vonatkozást átható* ellentmondásosságot azért hangsúlyozom, hogy igazoljam annak az álláspontnak a tarthatatlanságát, amely (a szó kanti értelmében vett) dogmatizmust csak szavakban lépi túl, és elhatárolja a dogmatizmus valódi kritikájától, amely elsősorban *ismeretelméleti kritika*, amennyiben a fogalomtól mint fogalomtól megtagadja a realitást, és felfedi azt a „logikai csúsztatást”, amelynek során valóságos ismeret (pontosabban az ismeret lehetőségének megértése) nélkül egy fogalmi konstrukció valóságosnak minősül. Így aztán Fehér „elméleti teljesítményének” mibenléte a következőképpen vázolható fel:



A vázlat, minden egyszerűsítése ellenére, megvilágítja a legfontosabbat: azt, hogy a reális és kizárólagos kiindulópont a tartalmi-fogalmi (spekulatív) hipotézis, és hogy a tények *logikai szempontból* nem cgyenértékűek az előfeltevéssel, ami azt jelenti, hogy *meglétük szempontjából* nem függetlenek attól, és így a spekulatív hipotézis nemcsak (spekulatív) megismerhetőségükben, hanem (történeti) létükben is meghatározza őket. Vagyis az „elméleti teljesítmény” végig a megismerésen (a megismerés lehetőségének a felvetésén — a hipotézis ugyanis *nem a megismerést*, hanem a történelmet, értsd: történetfilozófiát teszi lehetővé) kívül marad, és így valójában a történetfilozófia, azaz a történelem hipotézisének történetfilozófiai szintézisé, azaz „reális történelemmé” való tágitása. Tehát filozófia, és nem elmélet, pontosabban olyan filozófia, amely — teljesen jogtalanul — egyúttal elméletnek tekintí magát.

8. Arról, ahogyan Fehér közösségtipológiáját ismerteted, nincs különösebb mondanivalóm, egyrészt mert az *Előszó*ban elmondtam néhány dolgot erről (a beleszületettségen, illetve a választáson alapuló szükségképpeniség kérdése és főként az antinomikus jelleg elválasztása az individuum válságkorszakától), másrészt pedig azért, mert itt valóban *csak* ismerteted Fehér koncepcióját. Mindenesetre felhívnám a figyelmed arra az ellentmondásra, hogy miközben Marxra hivatkozva megállapítod, hogy „sem az egyénről, sem a társadalomról általában beszélni nem lehet”, a következő lapon ahelyett, hogy *társadalmi viszonyokról* beszélnél, végig az *egyén és a közösség közötti viszonyról* beszélsz (illetve vagy kénytelen beszélni), így aztán a különböző társadalmi organizációk megismerése, illetve megismerhetősége helyett az etikai és morális kérdésfelvetés kerül előtérbe, aminek éppen annyiban nincs megismerő szerepe, amennyiben közvetlenül az eredeti (és már többször letárgyalt) hipotézishez kapcsolódik. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy mindannak, amit én a görög tragédiában fellelhető antinomikáról mondtam, szintén semmi köze a társadalomismerethez, és elméleti jellege csak annyiban lehet, amennyiben az antik társadalomban megalkotott *esztétikum* elméletileg fenntartható (az emberi helyzet teljességét belátó szintetikus szemléletnek megfelelő) fogalmi értelmezésének bizonyul. Mégis lényegi különbség van a társadalomismeret kétfajta hiánya között, hiszen Fehér szerint (és Teszerint is!) az etikai és morális kérdésfelvetés *egyúttal* adekvát társadalomismerethez vezet.

9. Rendkívül fontosnak tartom, amit a *Partikularitás és individualitás. Antinómia avagy ellenpélda* című részben mondasz. Ez a másfél oldal azt bizonyítja, hogy egészen élesen érzékeled, pontosabban átéled az emberi helyzet alapvető antinomikus jellegét. Szándékosan használom az érzékelés és átélés kifejezéseket, mert erről van szó, nem pedig belátásról és megértésről. Fontossága — legalábbis számomra — abban áll, hogy úgy gondolom, itt van a nyitja a Te egész szellemi magatartásodnak, ami több (és ugyanakkor kevesebb — de ez más kérdés), mint egyszerű elméleti álláspont, mert magában foglalja eddigi tevékenységed mindhárom „dimenzióját”: mítosz-, magyarázó- esszéidet, ideológiakritikái tanulmányaidat (amelyeket Ráczy Győző teljes joggal nemcsak a Te eddigi munkásságodhoz mérve tart kiemelkedőknek) és filozófiai tanulmányaidat, amelyek a fiatal Marx és Lukács humanontológiájához, konkrétan az úgynevezett nembeliségtéoriához kapcsolódnak. Nem tartom lényegtelennek e szellemi magatartás időrendjének a felidézését sem (természetesen nem éppen naptári időrendről van szó): filozófiai tanulmányokkal

kezdted, ezt követték az esszék, az ideológiakritikai tanulmányok (az Althusser-manifesztum, ami — most fedezem fel — érdekes módon kimaradt mindkét kötetedből, az *Itt és mást*, a *Hipotézis a nemzedékek kettős nyelvéről* stb.), az utóbbi időben pedig (egy érezhető kieséssel, elhallgatással egybekötve) valamiféle visszaterés tapasztalható írásaidban (a Lukács-tanulmányt és a *Szavakat* tartom itt szem előtt) az eredeti filozófiai kérdésfelvetéshez. Természetesen nem egyszerű visszatérésről van szó, sem tartalmilag (ezt a Lukács-tanítványok álláspontjához való közeledés jelzi), sem pedig ami a „helyzetet” illeti (hiszen egy bénító határhelyzetből kívánsz most szabadulni).

Lássuk tehát, hogyan fogalmazod Te meg az antinómiát: „Az ember életének antinómiája az, hogy tudata átlép a determinációkon, s ennek ellenkezőjét mint szabadságot tételezi, majd e szabadság bővületében tragédiaként éli át a szükség-szerűségek rendszerét.” Elég az esszéidre gondolni, s máris nyilvánvaló, hogy első-sorban nem „másról” beszélsz Te itt, nem egy közömbös „véglet”-ről, amit „elméletileg figyelembe kell venni”. Csakhogy ez egyáltalán nem elég, ezért újraolvastam őket, ami aztán meglehetősen összebonyolította a kérdést, de egyúttal felszabadított egy lappangó gátlás alól: a Te teljesítményed ugyanis sokkal gazdagabb annál, semhogy bármilyen kritika kimeríthetné.

Hipotézisem a következő volt: az emberi helyzet áthidalhatatlan kettőssége számodra mindennél nyilvánvalóbb empirikus tény, minden irányú végiggondolása (átélése) azonban azt tudatosítja benned, hogy e kettősségen belül lehetetlen megmaradni, azaz lehetetlen egyszer s mindenkorra adótként elfogadni, mert különben a teljes szellemi-emberi önmegsemmisítés végkonklúziójához jutunk, amit csak még képtelenebbé tesz annak belátása, hogy még e konklúciónak sem lehet érvényt szerezni, s így az pusztá pózzá, a tragikum lehetőségétől megfosztott bohóckodássá változik. Vagyis ezt az antinomikát nemcsak elméletileg, hanem egyáltalán emberi-leg semmisnek érzed, azaz erkölcstelennek, így aztán természetes, hogy *visszatérsz* egy olyan általános koncepció keretei közé, amely a változhatatlan kettősséggel szemben egy emberi és ugyanakkor elméleti kiút lehetőségét tartja fenn. Ugyan-csak e hipotézis keretében tettem fel magamnak a kérdést, hogy vajon miért is tartod (érzed) Te ezt a kettősséget olyan abszolút módon semmisnek és bénítóknak, s vajon miért nem látod meg éppen egy újfajta elmélet és ezzel együtt egy új alkotói, kritikai és cselekvésmódel lehetőségét.

Úgy gondolom, hogy ennek a hipotézisnek egy lényegi korrekciójával, pontos-sabban konkretizálásával (amely az újraolvasásból adódott), egészen általános ér-telemben, máris megfelelhettek a fenti kérdésre: számodra *nem a kettősség a ki-indulópont*. Az *Ikarosz legenda*ja ébresztett rá erre, amely első mitikus esszéid, s ennél fogva sokkal „árulkodóbb” a többiekénél; nevezetesen azt bizonyítja, hogy az első kötetedben megjelent négy „parabola” (az *Ikaroszon* kívül a *Kentaurok dilem-mája*, a *Laokoön*, a *néma* és a *Kronosz*, a *kegyetlen*) kiindulópontja a filozófiai antropológia már tárgyalt spekulatív evidenciájával, az emberi történelem belátásá-val azonos.

Az Ikarosz tettét elmesélő legenda a filozófiai antropológia következő alapkér-déseire ad választ:

1. a kor objektív feltételei és az ember szubjektív lehetőségei közötti viszony problémája

2. az ember metamorfózisát előidéző választás

3. mit jelent a teljes, az integráns személyiség

4. a tett vagy az életérzés elsődlegessége.

Ikarosz tette nem egyszerű cselekvés, hanem az *őstett*, amely az ige testté válásával azonos. Tettével „megelőzte önmaga és apja létét”, vagyis a létezést mint olyat (a későbbi esszéikben már egészen világosan különbséget teszel a lét és a létezés fogalmai között). Ha csak a létezés, az élet köre lett volna számára evidens, nem juthatott volna apjánál tovább, ő is csak „az előítéletek és kompromisszumok remekművét” építhette volna fel. Az ő kiindulópontja a lényegi (emberi) lét „lehet-sége” volt, amivel közvetlenül összefügg az a tény, hogy a létezés, az élet sem *mint olyan* volt számára *empirikusan* evidens, hanem mint a „csömör labirintusa”, mint negatív lényegi-lét, mint Un-wesen, vagyis mint garázdalkodó szörny, mint „sem-ember-sem-állat” monstrium, mint Minotaurusz: egyszóval mint elidegenedés. Az ő kiindulópontja *nem* a kor, *nem* az embertől független idő, hanem az emberi, a meg-teremthető idő, a történelem „lehetősége”, ami magával az emberi-lényegi lét lehet-ségével azonos. E lehetőség evidenciaként való belátása (pontosan abban az értelemben, ahogy a *Szavakban* használod ezt a kifejezést) sarkallta tette Ikarosz. És mert ez az evidencia abszolút módon mint lehetőség mutatkozik előtte, csakis ezért lehet tette tragédia és példa. Tragédia csak azért van, mert *van* tehetség. Különben cselekvése látszat, póz, képtelen karikatúra volt, és nem jelenhetne meg tettként.

És a mítosz lényege épp az, hogy az ilyen cselekvés tettként, tragikus és kötelező norma-erejű östettként jelenhet meg. Csodálom, hogy az *Ikarosz* megjelenése óta senki sem vette észre, hogy nem mítoszmagyarázatról van itt szó, hiszen a filozófiai antropológia, a humánontológia *beszél itt* a mítosz nyelvén, és *ez az ő saját nyelve*. Elidegenedés: a szabadság, korlát és tett, kor és történelem, labirintus-építés és reális humanizmus: a mitikus humánontológia nyelve ez, a mítosz egyedül autentikus formájában magára találó emberfilozófia. Mely egyúttal abszolút korlátja is, hiszen *más nyelven nem lehet igaz*. Megismerés nem lehet, mert *mielőtt* a tényhez elérne, már önmaga negatívját látja benne, mint ahogy nem lehet reális cselekvésmodell sem, hiszen anatómát kiált rá, *mielőtt* az megszületne. És nem ismerheti meg önmagát sem, hiszen nem ismerheti el önmagáról, hogy mítosz és utópia, mert szétfoszlaná akkor, *mielőtt* még megteremthetné: szóba, a mítosz nyelvétbe menthetné az egyetlen emberi igazságot. Pontosan úgy van, ahogy megfogalmaztad: „De Ikarosz saját tetteiben már nem ismert magára, az utódoknak kell Ikarosz tetteiben magukra ismerniük.” Ezért tartom olcsó kishitűségnek a filozófia mint filozófia trónfosztását, a humánontológia fogalmának „megsemmisítő” kritikáját, mert *mi* sem könnyebb, mint kimutatni valamiben annak hiányát, amivel eleve nem rendelkezik, hogy aztán mint teljesen értéktelent vehessük el. A filozófia saját értéke épp akkor tűnik elő, ha kimutatjuk róla, hogy nem megismerő és nem cselekvési érték, hanem az adott világ emberi világgként való „újrateremtése”, amivel, ha mást nem is *tehet*, legalább ráébredszhet arra, hogy a mindig-valóságos emberi világot sohasse keverjük össze a világgal, de soha ne is tekintsük véglegesnek. A filozófia mibenlétének a felismerése tehát eleve egy olyan átfogó-szintetikus nézőpont megletét feltételezi, ahonnan valóban *belátható* mind a filozófia, mind az emberi világ, a „szintetikus” emberi környezet dimenziója. Ez a nézőpont pedig nem más, mint a *kiindulópontnak tekintett* emberi kettősség, mely éppenséggel hogy nem bénító, hanem talán az egyedüli (de mindenképpen egyik reális) lehetősége nemcsak az önmagát megismerésnek nyilvánító filozófia — a dogmatizmus — és az önmagát mint olyat konkrétan lehetségesnek nyilvánító filozófia — a totalitárius ideológia — ismeretelméleti, illetve gyakorlati (vagyis valódi társadalomismerettel párosuló) kritikájának, hanem az *emberi* nézőpont nyitottá tevésének is, nemcsak az alkotás, hanem az *empirikus* megismerés és a *technikai-gyakorlati* cselekvés felé, anélkül hogy megengedné az „egykitérjedésű” gondolkodást, és szentesítené az „egykitérjedésű” létet.

Ilyen értelemben tekintem nemcsak az *Ikarosz legendáját*, hanem az első kötet másik három esszéjét is filozófiai értéknek, ami nem jelenti azt, hogy ne lennének tudatában e „parabolák” (valóban: azok is) kimeríthetetlenségének. Meg vagyok győződve arról, hogy sokan fogják még ezekben az írásokban a maguk igazát megtalálni, de (minden álnokság nélkül) állítom, hogy filozófiai értéküket semmilyen más megközelítés sem közömbösítheti.

Igy valamivel már világosabb számomra, miért viaskodsz mostanában a hallgatással, s az is, hogy miért a módszertani historizmusban véled megtalálni *egy* nem mitikus, vagyis elméletileg fenntartható kiút lehetőségét abból a helyzetből, amelybe épp a következetesen végig nem vitt demitizálás vezetett. Elmondtam már, hogy éppen elméleti szempontból mennyire problematikusnak tartom ezt a koncepciót, s a fentiekből azt is láthatod, hogy én reális kiútnak (és nemcsak a Te számodra) egyedül a teljes demitizálást tartom, amely nem elégszik meg egy meglevő fogalom- és kategóriarendszer újraértelmezésével, hanem azt egy *alapjaiban más nyelvvezetellel* helyettesíti.

A Szavakhoz visszatérve, az idézett antinómia-meghatározásról csak annyit, hogy úgy gondolom, *mielőtt* aszerint döntöttél volna a különböző végletek (javaslatok) között, hogy melyik kínál kiutat *ebből* a kettősségből, nem ártott volna megvizsgálni, vajon magát az antinómiát fogalmaztad-e meg (s így elméleti érvényű-e a megfogalmazás), vagy csupán azt a helyzetet, amelyben az ember tragédiaként éli azt át. Vagy-vagy. Nem kétséges számomra, hogy itt az utóbbi esetről van szó, vagyis a kettősség mitikus fogalmakban *leírt* élményéről, mint ahogy a későbbiekben a „megoldásra szolgáló javaslatok”, a kiút, a világtörténelem élményéről. „Nyilván ideologikus kép ez — írod. — Tartalmában az igazság utáni vágy legalább olyan jelentős szerepet kap, mint a létezők racionális tagadása és a létezők milyenségéből származó düh és elkeseredés. Lehetséges jövő ez, ha a mozgás hajlandó a reprezentatív tendencia, a világtörténelem megvalósítására.” Úgy hiszem, sokkal inkább magyarázatra szoruló „kép” ez, mintsem magyarázó.

„A problémát megoldani elméletileg nem lehet, tehát választani, dönteni kell.” Valóban nem lehet, hiszen a probléma nem elméleti. Mitikus fogalmakat (nembeliség, elidegenedés, történelem stb.) használva, nem lehet elméleti igénnyel beszélni. Tehát választani, dönteni kell.

NICOLAE PRELIPCEANU

NATURALIA

Ahogy a haza bennünk születik
ege a tenger mely bennünk él tovább
ahogy minden napja ünnepként telik
sárba süllyedtek — ők egyedül — a fák

Jeleink a homokon a tengeri homokon
ott maradnak ott maradnak
homlokomon és egyre távolodom
a darvakkal ha délre haladnak

Levelekből tér meg rím ritmus megint
társaink a levelek napfénytől nővők
szökkenő fűszálak a testvéreink
szaporodunk élünk akárcsak ők

Mikor ablakból arc kiált hangtalan
tudjuk miénk a sok fakult vonás
te megelőződ mögötte járok magam
mi egy ablak ha az új férfi más

Ahogy tengerben élünk mely mint tiszta eszme
hazám a lágy hullámokon lebeg
ahogy minden hasonlít a természetre
a törvényeknek kijár a tisztelet.

LENGYEL FERENC fordítása

LÁSZLÓFFY ALADÁR

TUDOD

Tudod a mosolyodban hogy
lúktet a szabály, tudod hogy
távolodnak s közelednek: hullámszik
egy táj felett elfutó felleget ritmusára
a szemöldököd, az ajkad,
a rózsaszínek és pirosak, a fehér,
a kék, a kék-rózsaszín-fehér, a
piros-fehér-barna, s egyedül
marad mindenik egy pillanatnyi
nyugalom szépségében, mint a

legszebb szabályos táj az elme
szülőföldjén, április huszon-
kilencedikén eső utáni délután.
Járókelő szavak a birodalomban.
Ez a vers is csak engem emlékeztet,
mint egy arc nélküli utca,
átépített, réglátott város, csak
engem emlékeztet egy véletlenül
meglátott képre.

MARKÓ BÉLA

ÉRKEZÉS

Mikor a gyermekkorból megérkezik a vándor
csörömpölve elejtik fegyvereiket
a kardvirágok
virággá válik ami virág
s gondolkodóbbra fordul hogyha fordul
a világ

hűvös és tiszta lesz az ős
megáll a csont nem nő tovább
töprengni kezd
s a tolakodó éjszakák elől
jéltreállnak a nappalok

mikor a gyermekkorból megérkezik a vándor
összefutnak a szomszédasszonyok
s e tűzhányókkal pörsekenyes földön
a kistestvérek ámulva simogatják
a szigorú tiszta férfiarcot.

FEGYVERBEN

Talpig levélben csörömpölnek a fák
zúzott kékre vert arcát az ég
nedves felhőkkel borogatja
s mint zörgő esontú térdeplő anyókák
békéért imádkoznak a bokrok

cincogva surran egy egér
s már feldübörögnek medvék tankjai
farkasok gépfegyvertüze csattan
sasok bombázórepülése
hasogatja az eget

fegyverkezik támad a szél
vizesések dörögnek
s mi felnőtt fejjel még felkúszunk a fára
s a rémült madarak alól
kiszedjük a tojásgránátokat.

SOLTÉSZ JÓZSEF

MINEK NEVEZED?

Golyó golyót el nem talál;
s ha igen, olyan ritkán talál el
golyót golyó, hogy bizton
állíthatom: golyó golyót el nem talál.

Szerelmest szerelmes meg nem ért;
s ha igen, olyan ritkán, mint
szerelmest nem szerelmes,
vagy vevőt az ószeres.

Az öröklét irtózik magától,
a perc keservesen gyűjti éveit,
az örök borzongva tesped,
és lenézi alkatrészeit.

Mit tehetsz ember arról,
hogy ember vagy, s minek
nevezed magad, ha a
suttyogás föl nem ébreszt?

SILAY FERENC

BORÚSAN

Az alkony szeleivel befesti a tájat
s reául, mint fészkére a szajkó.

Ablakom redőit leeresztve
alább száll a tornyom őrző csóka,

markában tart a hallgatás,
s a feszület ujjaival
árnyam szabja csattogva az olló.

Paradigma az együttélés erkölcséről

— Mit szólna a zsidótörvényhez?

— Hogy kérdezhetsz éppen tőlem ilyet?

— Nem tőled kérdezem. Mindenkitől, akivel csak találkozom. Elvtárs, nem elvtárs, most nem számít. Tűz és víz itt válik el.

Brassai Viktornak igaza volt. 1943-ban a kolozsvári Nemzeti Színház előtt akadtunk össze, s mert találkoztunk antiszemitizmussal — ahogy August Bebel mondta: „a buták szocializmusával” — baráti körökben is, valóban nem sértődtem meg, s közös szerelmünk, a magyar irodalom erkölcsi tanításával válaszoltam az éles kérdésre. A XIX. század nagy reformnemzedéke, a márciusi ifjúság, a szabadsághősök tábora szigorúan leküzde a zsidóellenes megnyilvánulásokat, s utat nyitott mindazoknak, akik a gettón belül bontogatták a falakat, hogy megeljük a környezethez való természetes alkalmazkodás, a népi beilleszkedés módját. S mindez folytatódott a századvég nagy ipari forradalmának, a modern polgári világ kialakulásának lendületében is. Az egyházpolitikai harcok győzelmes kimenetele, a zsidók teljes egyenrangúsítása olyan körülmények közt történt, amikor a társadalmi és nemzeti ellentétek már vészjósló árnyként tornyosultak a millenáris Magyarország illúziói fölé. Igaz, az irodalom Mikszáth Kálmántól Móricz Zsigmondig, de Heltai Jenő vagy Molnár Ferenc tollával is, joggal kikezdte a beolvadó zsidóság belső társadalmi hasadása folytán kialakult újjazdag réteg neveltséges dzsentifikálódását, sőt arisztokratizálódását, no de ellenképként ott van mindörökké e kor szegényzsidóságának irodalmi dokumentuma is: Benedek Elek vörös szakállas Gutman hordárának szomorú története.

Mindez végigpergett beszélgetésünkben, s természetesen a közös munkásmozgalmi magatartás erkölcsi summájáig értünk: összefogásunkhoz származási különbség nélkül az uralkodó réteg szintén származási különbség nélkül összeállott osztályklikkjével szemben. Eddig világos volt a képlet bárki számára, a faji elfogultság mákonya, a hitlerista áfium azonban felbontani igyekezett a tiszta frontalakulást és az erkölcsi magatartás ésszerűségét. Eppen ebben az időben régi realista író-társaink közt is akadt, aki megtagadta például a Józsa Béla kezdeményezésére szerkesztett *48-as Erdély* antológiájában való részvételt, mert ott a szabadságeszmék mellett a munkás- és népi írók sorában a „kapitalista” Janovics Jenő és Ligeti Ernő is felvonult. A dogma jobbra csúszott, elfogultság és előítélet hazugságaival ködösítve, maga a munkásmozgalom azonban antifasiszta népfronttá szélesülve találkozni tudott mindenkivel, aki „itt és most” a legszörnyűbb vész, a világháborút kiváltó örület, a pángermán uralmi berendezkedés és fajirtás terrorjával szembehelyezkedett.

Elmondtam akkor Brassai Viktornak a Krenner Miklóssal való kis szóváltásomat is. A kedves öreg kartárs megható levelet mutogatott az újságíróklubban, egy földbirtokától törvényileg megfosztott zsidó bankár panaszkodott a levélben, szövege legkedvesebb pagonyainak immár elvesztett nyulairól, napfelkeltekről és napnyugtákról fátyolos mezőin. Nos, mit is válaszolhattam mást? Igazságtalannak véltem, hogy a földbirtokot éppen csak tőle, s nem származási különbség nélkül minden vadászó uraságtól veszik el... Brassai Viktor és köztem a kölcsönös megértésben nem is volt hiba.

A vihar csak ezután bomlott ki teljes vadságában. Az elhurcolások tragédiái közt visszatalált az ellenállásba nem egy tévelygőnk, a német katonai megszállás végleg elválasztott tüzet és vizet. Egy esztendővel később, felszaba-

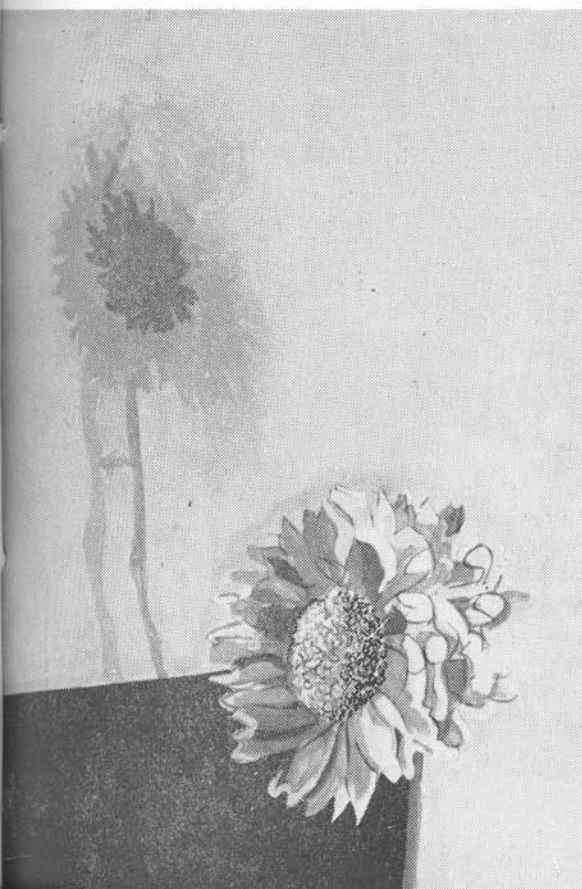
dulva a fasizmus alól, de sokszorosan viselve még következményeit, a kolozsvári zsidóság naggyűlésére hívtak meg mint a Magyar Népi Szövetség egyik vezetőjét. Egy türelmetlen — bizonyára sokat szenvedett, apát-anyát, gyermekeit veszített — csoport hangosan tiltakozott felszólalásom ellen, s csak az elnökség ama kijelentése, hogy a felszólaló nem zsidó létére is üldözött volt a letűnt rendszer alatt, teremtetett csendet. A vihar akkor tört ki újra, számomra teljesen váratlanul, amikor kijelentettem: „Ami önöknek általános gyász, az számunkra nemzeti szűgyen.” Előre ki nem számított, a szónoklás hevében kipattant megfogalmazás volt, de ebben a megviselt, keserű tömegben eltalálta a sajtó szíveket. Brassai Viktor akkor már nem élt. Ő visszaemlékezhetett volna arra a beszélgetésre, amely a zsidóüldözés minden formájának visszautasítását hosszas történelmi előjáték után erkölcsi elkötelezettségnek, az emberség posztulátumának határozta meg.

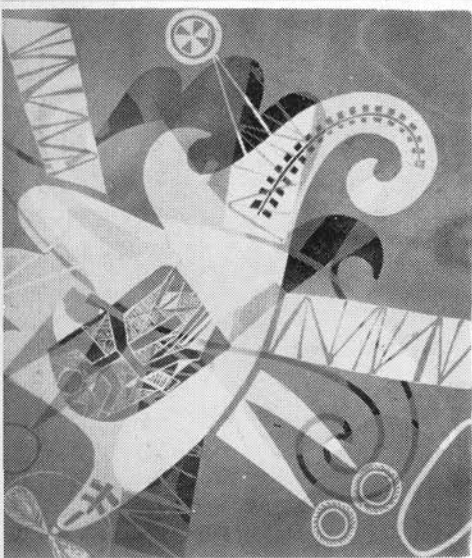
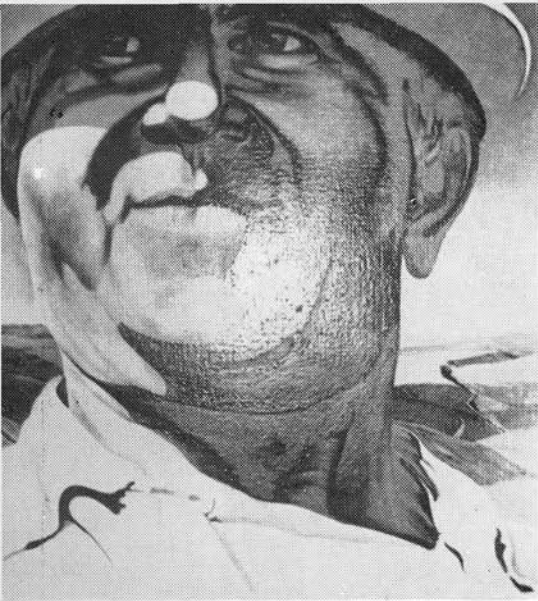
Azon a gyűlésen már rianásszerűen futott végig az itthon maradó és a saját nemzeti otthonukat Izraelben megalakítani szándékozó zsidók elválasztódása. Mi, kívülállók ezt szent magánügynek tiszteltük, s mert egyes szónokok a Közel-Kelet függetlenségével, közös arab—zsidó antiimperialista érdekekkel kötötték egybe saját nemzetét válásuk vágyképét, harcot hirdetve az angol gyarmatosító politika ellen, ki-ki belső önrendelkezési jogának tekintettük végső elhatározását, vajon szenvedései helyét itthagyjá-e, avagy beilleszkedik a mi új életünkbe. A zsidóság egy tekintélyes része el is távozott, s egy időben poézist is éreztem abban, ahogy Passuth László itt Kolozsvárt palesztinai útjáról mesélt: egykori iskolatársa a farkasutcai piarista gimnáziumból, Marton Ernő kalauzolta ott, II. Endre keresztahadának nyomait járva. Emlékszem arra is, hogy szívesen támogattuk zsidó ifjak mezőgazdasági átképzését valahol Szatmár megyében, feltételezve, hogy a kibucok kemény fiatalága közösségi erkölcsöt és világnézetet visz a pusztaságba.

Eddig minden világos. A zsidókérdés megoldása a teljes egyenlőség alapján, az antiszemita gyűlölet visszautasítása s a honi alkalmazkodás vagy önálló nemzeté válás szabadsága éppen úgy erkölcsi kulcs, az emberség követelménye, mint ahogyan visszatekintőleg a zsidóság történelmi létküzdelme is — a megpróbáltatások annyi szenvedésén át — valójában mindenkor hozzájárulás volt a demokratikus crök, a szabadságtörekvések érvényesüléséhez. Ha ma „kisebbségi géniuszt” emlegetünk a nemrég meghalt Györy Dezső szép szavával, s Kacsó Sándor „kisebbségi humánus”-ára hivatkozunk mint erkölcsi sarkalatosságra az együttélés történelmi menetében két világháború között, akkor eszünkbe jutnak Európa hagyományos számbeli kisebbségeinek, a kultúrájával mégis oly nagy szerepet játszó zsidóságnak ama erényei, melyek helyzetéből, a megértésre, egyenlőségre, békére, demokráciára, emberségre való szükségszerű rászorultságból eredtek, törekvéseivel egybeedővözöttek, jellemzőkké váltak létére és mozgásaira. Az újabb évtizedek fejleményei során azonban az osztályerők feszítése magán a zsidóságon belül olyan mértékben korlátozta ezt a szinte missziós erényt, amilyen súlylly a Közel-Keleten az arab—zsidó együttélésnek és egymásrautaltságnak a visszája is jelentkezett.

Az arab népek függetlenségének, szabad fejlődésének, egységessé válásának veszélyeztetése, a palesztin lakosságot ért meghurcoltatás éppen olyan fejlődésellenes, mint az antiszemitizmus torz reakciója. Európa történetében, s az együttélés erkölcsiségét, magának a zsidó múltnak ezt a haladó hagyományát, igazában csak azok a legjobbak őrizték meg, akik a közel-keleti válság s a vele kapcsolatos ideológiai örvénylések zűrzavarában is tisztán és őszintén megőrizték együttműködési hajlamukat az arabokkal, tiszteletben tartva jogaikat, területeiket, s ama sajátos kultúrát, mely ma újszerű és korszerű áttételre kész s évszázadok óta elhanyagolt — szinte földrésznyi kiterjedésű — tájakon friss kultúrát, békés fejlődést, szocialista berendezkedést ígér. Zsidó kommunistákra gondolunk, haladó értelmiségiekre, akik új hazájukban a békés együttélés és összefogás reális lehetőségeit keresik.

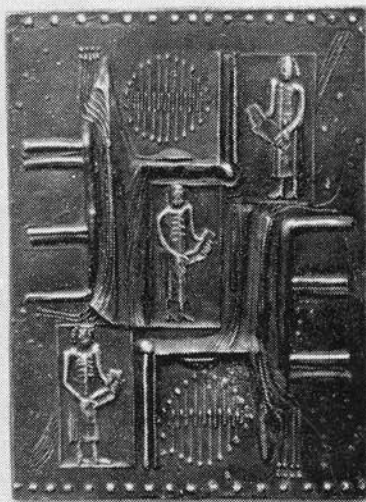
Az 1944-ben tőlünk galád módon elhurcoltak kálváriájára, Auschwitz és a többi haláltábor mérhetetlen embertelenségére emlékezve, újra meg újra szembe kell szállnunk a faji diszkrimináció, a származási megbélyegzések, a területhódítás és nemzeti elnyomás minden, akárcsak legcsekélyebb maradványával, a múltból felsettenkedő előítéletekkel és fölényeskedésekkel, s ha következetesen akarunk küzdeni a bűnök megismételhetősége ellen, akkor a zsidóságnak ártó bármily rossz szándék visszautasításához hasonlóan el kell ítélnünk az arab világ ellen irányuló neokolonialista törekvéseket is. Az együttélés harmóniája minden helyzetre érvényes erkölcsi szabály, s a zsidó diaszpóra nagy tanulságai az önálló államalakulás után sem veszhetnek kárba. Történelmi távlatokban gondolkodó





FIATALOK BIENNÁLÉJA

1. Dan Bimbea: Portré; 2. Ana Lupaş: Egy sárkány farka; 3. Kádár Tibor: Napraforgó; 4. Benczédi Ilona: Barátnők; 5. Nicolae Măniu: Parasztportré; 6. Sipos László: Csángó madonna; 7. Árkossy István: Repülés; 8. Gergely István: Ünnepnapok



zsidó munkások és értelmiségiek is visszatérnek egy kölcsönös elismerésen alapuló teljes béke s azon túlmenőleg az arab—zsidó együttműködés helyesléséhez.

— Mi a véleményed a palesztinek kérdéséről? — kérdezném ma Brassai Viktort, ha találkozhatnánk még egyszer a Nemzeti Színház előtt. Nagy szemét látom, öblös hangját hallom, s a válaszában nem kételkedem.

Balogh Edgár

Rendhagyó kiállítás

Rendhagyó már a kiállítás katalógusa is, mely egyben plakát, arcképcsarnok; és tulajdonképpen nem is katalógus, hanem csak a kiállítók névsora, valami — talán lóugrás szerinti — sorrendben, akárcsak az arcképfotók elrendezése. Van-nak itt természetesen és pózoló, ártatlanul világba bámulók és magukat zsi-ványnak álcázók, eredetiek és eredetieskedők, természetes-vidámak és mesterkél-ten komorak — olyan az arcképsor, mint a kiállítás.

A közös nevező a fiatalság, amennyiben a be nem töltött 35 év fiatalságnak számít a művészetben. Ilyen idős korában Michelangelo már kiállíthatta volna a *Pietát*, a *Dávidot* és a *Sixtina freskóinak* felét, Rembrandt a *Tulpius-anatómiát* és az *Éjjeli őrjáratot*, Picasso az *Avignoni kisasszonyokat*, Salvador Dali a *me-mória állandóságát*, Chagall az *En és a falumat*, Giorgio de Chirico is legfonto-sabb képeit. Masaccio és Géricault már halottak ebben az életkorban. Raffael, Caravaggio, Van Gogh és Modigliani egy-két évvel idősebben cserélték fel a fes-tővásznat a szemfedővel. Ha meg nem az anyakönyvi kivonatban szereplő életkort vesszük alapul, hanem a biológiai fiatalságot, akkor kiállíthatott volna egy-két kolozsvári művész, aki életkorban-frissességben kitesz két „harmincötöst” is.

Mindenesetre azért jó, ha egy-egy kiállítás alkalmából teszünk egy — bár pusztán konvencionális — határkövet a művészgenerációk közé, még akkor is, ha vitatható, hogy idősebb vagy odább állítsuk-e.

Ezek között a fiatalok között vannak olyanok, mint például Ana Lupaş, akinek belföldön jól megalapozott híre van, és külföldi sikereket is elköny-velhet már. Vannak „érett fiatalok”, akik több kiállításra tekintenek vissza és friss művekkel előre, s vannak kevésbé érettek, akik úgy képzelik, hogy a fia-talság jogán jobb ügyszóhoz méltó buzgalommal úgy tehetnek, mintha elfelejtették volna, amit a képzőművészeti főiskolán tanultak, vagy itt-ott sikeresen azt mí-melik, hogy sosem tanultak semmit.

Van egy-két *naïv* jelenség, akik a naivitást játsszák meg, lemondva a mű-vészet művesség-eleméről, rajzban tudatlannak, anatómiában tájékozatlannak tűn-tetik fel magukat, nem céltudatosan, egy bizonyos hatás eléréséért változtatva meg formákat és arányokat, hanem dadogós kézzel a divatosra felpumpált ama-tőrművészeket utánozva, őket „*alulmúlva*”. Visszajára fordultak az eddigi játé-k-szabályok: a céhbeliak utánozzák a mesterségben járatanokat. Rafinált módon utánozzuk a naivitást, mímélünk valamit, ami nem vagyunk. A közönséget csap-juk be vagy magunkat — vagy mindkettőt. Hiszen a dilettánsoknál éppen az őszinte naivítás, pontosabban a spontaneitás, az őszinteség az, ami vonzóvá teszi munkáikat.

A fából készült vaskarika állítólag nem rozsdásodik; mégsem lesz *tartós*.

Korunkban művészetünkben túl vagyunk a természet „másolásán”, kép-ben-szoborban elsősorban az érdekel, amit az alkotó műven keresztül üzen, ami az ő személyes mondanivalója. Ha van. És ha nem más szövegét mondja, rossz kiejtéssel. Már nem másoljuk a természetet, s nem utánozzuk az antik, a görög-római művészetet, mint Európában évszázadokig tették. De korunkban ehe-lyett kezdték utánozni az ókori Mezopotámia, Kréta, a Kykládok művészetét vagy az afrikai feketékét. A kiállításon ennek a nyoma is felfedezhetők, többek kö-zött egyik legtehetségesebb szobrászunknál. S ez természetes, hiszen valahogy általában a levegőben (s az albumokban) van.

Van a kiállításon egy évszázados tradíciójú vonás is, mely évszázados létére is fiatalos jellegű: az „épater le bourgeois!” Botránkoztasd meg a polgárt! Sok burzsujt ugyan nem lehet látni a teremben, annál több fiatalságot. Ezek pedig

több-kevesebb megértéssel, néha szinte elragadtatva nézték *A sárkány farka* alá rakott formációt. Szívesen nézték a valóban ünnepi látványnak ható, lógó-lebegő, színes szönyeget. (Valóban, szönyeget lehet a földre teríteni, falra akasztani, miért ne lehessen „belógatni“ is, ha ez kellemesen meglepő. Ha a tárgy nem is új, beállítása által keltett hatása lehet az.)

A kiállítás egyik jellemzője — amiben együttthalad a nagy európai áramlat —, hogy sok helyen összemosódnak a régi, tradicionális műfajok határai. A textil háromdimenziójú teret követel, a festmény tapiszériát idéz, a faliszőnyeg festményszerű igénnyel lép fel (legalábbis ami az elhelyezését illeti), a kerámia magának való igyekszik lenni, függetlenített, majdnem azt írtam, elszabadult dekoratív elem, mely nem egy használati tárgyat díszít, hanem csak úgy *van*.

Az iparművészet növekszik, ha nem is súlyban-minőségben, de térben-szám-ban. Ez is megjön majd — mert kell — idővel, hiszen egyre nagyobb szükség van rá. A szobrászat és festészet, régi ábrázoló szerepük nagy részének feladásával, át-átnyúlással erre a térrésumra, ennek a kiállításnak a tanúsága szerint is.

A hatvannégy kiállító fiatal közül természetesen eddig alig néhány találta meg stílusát, útját. Sokan még csak arról számolnak be, hogy abból, amit eddig másutt, mások csináltak, mi hatott rájuk, vagy ki s mi felé igyekeznek. Lecsapódásai különböző irányzatoknak, jeladások arról, mi dolgozik bennük. Tanúi vagyunk többé-kevésbé céltudatos keresgéléseknek és értékes megnyilvánulásoknak, valódi alkotómunka eredményeinek, az anyaggal való hidegfejtő játéknak és mély érzéslények anyagba való rögzítésének, matematikának és poézisnek.

Az ígéretesen megnyilatkozó fiatalok között beszélni kell Bimbea Dan magasrendű szinkultúrájáról, nemes festői hangjáról, Voinea Ilarion formaérzékéről, Kopacz Mária gyermeki rácsodálkozást és álomvilágot keverő grafikáiról, Negulescu Gheorghe eredeti formakereséséről, Sipos László néha darabosság mögé rejtőző poéziséről, Gergely István művességéről, Kancsura István fáradhatatlan kísérletezéséről, Adonis Papadopoulos elmélyedt lírájú, különös atmoszférájú képeiről és ... arról a rengeteg emberről, akik a kiállítást felkeresték (jóval nagyobb számban, mint más kollektív kiállításokat!), és akik, úgy látszik, megtalálták a hullámhosszát ezeknek a friss fiatal adóknak. Mert a friss hang a domináns ezen a kiállításon.

Aki a nagy együttes zengésében ki is hall egy-egy rosszul intonált hangot, élvezheti a melódiát, a nagy akkordokat, és tapsolhat az együttesnek.

Ditrói Ervin



Kopacz Mária: A bűvész nagynénje

Kahána Mózes halálára

Régi munkatársát vesztette el a *Korunk* a hetvenhét éves korában Budapesten elhunyt Kahána Mózes személyében. Földink volt: Gyergyóbékáson született. Mozgalmi és írói útját a térképen is követhetjük, de még inkább az elmúlt fél évszázad történelmének, a nemzetközi munkásmozgalom történetének útvonalain: Budapest (ahol fegyvert fogott a Tanácsköztársaság védelmében), Bécs (ahol a kommun emigránsainak keserű kenyerét ette), Doftana (ahonnan a Forradalmi Írók Nemzetközi Szövetsége kezdeményezte tiltakozás szabadítja ki), Párizs, Berlin, Moszkva.

Kahána Mózes az avantgarde jegyében kezdte pályafutását a húszas években, első versei a Kassák szerkesztette *Mában* jelennek meg. Expresszionista hangvételű verskötetek után tér át a prózára, annak a mozgalmi irodalomnak a szellemében, amely szükségképpen vezette a *Korunkhoz*, Gaál Gáborhoz. Elbeszélései és regényei mellett 1937–1940 között bontakozott ki románul és magyarul a párt irányította hazai sajtóban álnéven folytatott közírói munkássága. Pártos publicisztikáját a korszak kommunista tollforgatóinak hivatástudatával gyakorolta, és sem ő, sem olvasói nem sorolták szépirodalmi munkásságánál alacsonyabb rangba.

Kevesen tudják ma már, hogy Kahána Mózes volt a *Korunk*beli Köves Miklós, s ugyanezen a néven adta ki legjelentékenyebb regényét, a *Hat nap és a hetediket* is. Az álnév akkortájt nem pusztá travesztia volt, hanem egy politikailag elkötelezett írócsoporthoz szükség diktálta létformája Európa-szerte. De mást is jelentett, többet, mint kényszerű rejtőzködést az ellenségeit felismerni képes és megsemmisíteni kész hatalom elől: az egyén, az Én visszavonulását a Mi fedezékébe, feloldódását a közösség ügyében, amelyet álnéven vagy névtelenül is minden leírt sor szolgálni volt hivatott.

Kahána Mózes jellegzetes képviselője volt annak a mozgalmi elkötelezettségű irodalomnak, amely nem az olvasó esztétikai gyönyörűségét kereste, hanem a társadalmi-történelmi célirányosság szolgálatát tekintette feladatának; olyan értékrendszert állított fel, amelynek nem az esztétikum, hanem az etikum — az osztályerkölcs — volt központi kategóriája. Ars poeticája ars politica volt, nem az utókornak írt, hanem az utókorért. Kahána Mózes számára az írás a harc egyik eszközévé vált, a harc pedig az élet egyetlen lehetséges módszere volt. A világ megváltoztatásáért élt, küzdött, írt, és közben ő maga is változott: szabadsága a szükségszerűségek elfogadásának egymásutánjaiból alakult fegyelemmé. Ezt a fegyelmet — az írástudó, a harcos önuralmát, gyakran önelgyőzését — a mai olvasó csak az irodalomból nem értheti meg. Aki Kahána Mózes pályája derekán írott munkáiban hiába keresi Kassák munkatársát, a *Ma* költőjét, azt ugyan-csak a történelem tanúságaihoz kell utalnunk.

A húszas években megjelent *Túl a politikán* című expresszionista verskötet szerzője úgy marad meg a köztudatban, hogy túl az irodalmon volt író, mert úgy érezte — íróként érezte úgy —, van valami az irodalomban, a betű erejében, ami fontosabb, mint az irodalom. Ezért az alkotói aszkézisét megilletti az a tisztelet, amelyet csak az önmegtagadás, az áldozat életreszóló gesztusával lehet kiérdemelni.

KORUNK

Gáldi László

Nekrológja lakonikus tömörséggel sorolja fel tisztségeit, illetve munkaterületeit: a nyelvtudományok doktora volt, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének tudományos tanácsadója, címzetes egyetemi tanár, a szótárírás, a romanisztika, a stilisztika és a verstan nemzetközileg elismert művelője. És még így is kimaradt a felsorolásból a műfordító Gáldi László.

Eppen sokoldalú tevékenysége miatt nem ismertük eléggé életében? Pedig nem szertefutó, csupán szerteágazó, de egy töről sarjadó tudományos és művészi tevékenységet folytatott, munkásságának egyik oldala nem elfödte, hanem felerősítette a többi. Inkább a nyelvtudomány művelőinek viszonylagos elszigeteltsége

miatt nem ismertük kellőképpen. A romániai irodalmi közvélemény Gáldi Lászlót elsősorban mint a román irodalom, a román verselés magyar tudósát tartotta számon. Valóban az volt, e területen az egyik legnagyobb. 1928-ban könyv alakban közreadott első Eminescu-, Vlahuță-, Coșbuc- és Stamatiad-fordításai óta megskatizta nélkül foglalkozott a román irodalom, különösen a költészet kérdéseivel. Tanulmányt írt a Școala Ardeleană (Erdélyi Iskola) és a magyar „deákosság” kapcsolatairól, még 1939-ben francia nyelvű könyvben tette közzé kutatásainak eredményeit a román nyelv újjörög jövevényszavairól. Francia nyelvű verstani tanulmányában román példákkal élt; tökéletesen otthonos volt a román költészet minden korszakában. 1942-ben George Călinescu irodalomtörténetét tekintette át, Tassónak a román klasszikusokra tett hatásáról jelentette meg tanulmányt. Egy év múlva a jambusos verselés kezdeteiről értekezett, különös tekintettel a magyar és a román költészetre. Ezt az akkoriban nem nagyon méltányolt munkásságot teljesítette ki az elmúlt harminc évben, s vált a romanisztika nemzetközileg megbecsült szak tekintélyévé. Bukarestben, román nyelven megjelent két alapvető munkája e vonatkozásban mintegy összegezése gazdag romanisztikai és stilisztikai tevékenységének. Az egyik Eminescu költői stílusát elemzi (*Stilul poetic al lui Mihai Eminescu*, 1964), a másik bevezetés a román vers történetébe (*Introducere în istoria versului românesc*, 1971). Ez utóbbi mű a XVII. századtól a második világháborúig öleli fel a román vers történetét, legfontosabb jelenségeit, s noha közel ötszáz lapnyi könyv, ilyen terjedelemben sem férhetett ki mindenre, ezért nevezte könyvét a szerző „bevezetésnek”. E kötetéről írta, s mintegy a román tudományosság köszönetét tolmácsolta Gáldi Lászlónak Valentin Tașcu bírálata: „Csodálattal tekintünk Gáldi professzor hihetetlen munkabíráására és precizítására, bámuljuk szenvedélyét, amellyel a prozódiai adatok sivatagán áthalolva, *hitelesen* tudta felmutatni a költészet csodáját — ez az, amire az »en vogue« kritika hiába törekszik.”

Tudományos és irodalmi munkássága természetesen a magyar irodalomba és tudományosságba ágyazódott. Könyvet adott ki *Vers és nyelv a reformkorban* címmel, megírta a felvilágosodás kori és reformkori magyar szótárirodalom történetét, külön kötetben foglalkozott Szenczi Molnár Albert zsoltárverseivel. Áttekintette a magyar vers fejlődését a XIX. század első felében. Ő volt a „tervfelelőse” — ahogy magát nevezte — az Akadémia Petőfi-szótárának, amelynek első kötete még Gáldi életében megjelent, közel 25 ezer címszóval. Egykori tanítványai (rövid ideig a kolozsvári egyetem tanára is volt) mint nagy ösztönzőt, serkentőt, pártfogót, igazi tudományos vezetőt emlegetik, aki mindenkor a széles összefüggésekre irányította a hallgatók érdeklődését, tágabbra kívánta nyitni az ablakot más irodalmak, elsősorban a szomszédos vagy éppen együttélő irodalmak felé, mert ez kölcsönösen gazdagít. Ez a belső, lelki ösztönzés készítette arra, hogy a klasszikus román költők fordításán kívül (részt vett Arghezi, Blaga, Macedonski, Pillat magyar bemutatásában) a legfiatalabbaktól is azonnal lefordítsa azt, ami megtetszett neki. Ő, aki valamikor tanulmányt írt, könyvet adott ki a „váradi hídverésről”, egész munkásságát „hídverésnek” is tartotta, és valóban, erős pillérekkel támasztotta alá egymás megismerésének és megbecsülésének kölcsönösen járható hídját.

Hatvannégy esztendő élt. Elégett a munkában. Roppant szigorú időbeosztással dolgozott. Másként képtelen lett volna ilyen mennyiségű munkát elvégezni. Mikor szeme meggyöngült, segítséggel is tovább végezte, fogyatkozó erővel bár, a maga elé tűzött feladatokat. Élete — kolozsvári tanárkodásán kívül is — több vonatkozásban kötődött Erdélyhez; egyik nagyanyja a Hunyad megyei Lozsádról származott, ő maga tizenkét évet Désen élt, majd hat esztendeig Aradon járt gimnáziumba. Aradi évei a román irodalommal való kapcsolatainak első szálait szőtték bele életébe. „Ilyen emlékek alapján tartom magam félig-meddig erdélyinek” — vallotta.

A magunk halottjaként is búcsúztatjuk. Dimitrie Danciu írta a *Tribunában*, hogy Gáldi László jó ismerője, hűséges barátja volt a román népnek, éppen ezért halála a románok számára is súlyos veszteséget jelent. Szabó Zoltán egyetemi tanár az *Utunkban* a stilisztika nagy nemzetközi nevű tudósától búcsúzott: „Gáldi László gazdag életművéből sokat tanulhatunk. Az adatoknak filológus igényű feltáró munkáját éppúgy megtalálhatjuk nála, mint a már föltárt anyag fölényes, magasból szemlélt, nagy folyamatokat és finom, árnyalatnyi sajátosságokat egyaránt egybefogó rendszerezését, valamint a vizsgálatok szempontbeli változatoságát. Kutatásainak folytatása sokak feladata.”

E „sokak” ilyen vagy olyan módon mind tanítványai, barátai és tisztelői voltak, maradnak Gáldi Lászlónak.

Beke György

Tanügyi élet a Sóvidéken

Ahol a világ véget ér, ott kezdődik a Sóvidék. A világ itt két vasutat is jelelt: a nyárárdmenti keskenyvágányút, és a Kisküküllő-völgyi rendes nyomtávút. Mindkettőnek Parajdon van a végállomása.

A tág értelmezésű Sóvidékhez tartozik Parajd, a két Sófalva, Atyha, Korond, Szováta, Sóvárad, Siklós és Szolokma. Minthogy azonban a megyehatár kettébe szeli a tájat, ezúttal nem szólok a négy utóbbi helységről, csupán az előbbiekről, amelyek történelmileg is az egykori parajdi, illetve korondi járáshoz tartoztak.

Hadd idézzük Jókai Mór 1853-ból származó sóvidéki „útlevelet”: „... midőn Korond felett a magas Kalonda hegy ormára feljutottunk, egy panoráma áll előttünk, melynek elragadó szépsége leigáz szívet és lelket. Alant a félig nyílt völgyben öt falu látszik egymáshoz oly közel, hogy szinte egynek vélhetnők, ha tornyaik el nem különböznek: gyümölcsös kertek szelíd zöldje, melybe a fehér házak belemártva látszanak lenni, oly kellemes árnyéklatot képez a völgyteknő kalászos oldalaihoz, mik mindig tágabb kört nyitva a távolban a havas bércek körrajzait engedik láthatni.”

A Hargita és Firtos közé szorult tájék — földjük ötöd, hatod osztályú — az utóbbi években „megugrott” anyagilag és szellemileg is. Két közszékhelypontot, Korondot és Parajdot a külső világ is célba vett: modern kerámiaüzem épült az előbbiben, s kinővőben az új parajdi sóbánya.

A tájék szellemi állapotáról, kulturális megugrásáról eleddig hézagosan beszéltünk. Pedig nem egy országosan elismert mozgalom erről a vidékről indult el, például az iskolai turizmus (többször is Korondon tartották meg a megyei pionirtanácsok turisztikai metodistáinak országos értekezletét); a tapasztalatokból egy kis könyvecske is született. Sóvidéki kezdeményezés az is, hogy a román—magyar kulturális cserék folyamatában az iskolák számára a legbiztosabb út a baráti kapcsolatok kiépítése. Ezért keresett és talált testvér-iskolát és falut Parajd a Vrancea megyei Străoanében...

Nyolc évig tanítottam Korondon. Nem nagy idő. Azonban a mai oktatás forrongásának korában talán elegendő. Jellemző, hogy jórészt kicserélődött az a pedagógus-gárda, amellyel megkezdtük a „profétáskodást”. Nyolc év alatt nem kevesebb, mint négy igazgató váltotta egymást. Volt olyan esztendő, amikor kettő is. „Nem jó az a kutya, amelyik a saját vackát megugatja” — jut eszembe a Sóvidéken is ismert közmondás manapság, amikor már nem ott dolgozom, s csak haza-hazajárok. Remélem, a saját buktatóimnak letisztult kivetítése, a hibák józan föltárása csak segíthet abban, hogy a sóvidéki oktatás tovább fejlődjék.

Nézem az iskolába igyekvő egyenruhás, karszámos gyermekhadat. Vajon hová kerülnek az iskola elvégzése után? Hányan mennek majd úgy el, hogy távozásukban benne legyen a visszatérés gondolata, hogy az itt kapott szellemi utárválót ezen a „különös illatú földön” kamatoztassák?... Talán még az 1913-as — akkor délibabosnak tekintett — folyamodvány korondi megfogalmazói sem hittek komolyan, hogy dédelgetett álmuk-vágyuk valóra válik; a Sóvidék az utóbbi emberöltő során közel 100, egyetemet végzett értelmiségit adott az országnak...

Kulturális múlt statisztikákkal, idézetekkel

Kezdjük a „visszaszámolással”. 1720 — az első dokumentum a korondi iskola „jelentkezésétől”. 1722 — az atyhai iskola is felzárkózott a nagyon is harmatszerű kezdeményezéshez. A sófalviak még régebbinek tudják iskolájukat. Most kutatják a bizonyítékokat. Sajnos, a Sóvidéknek nem volt a háromszéki Berecz Gyulához vagy a Maros megyei Imreh Barnához mérhető tollforgatója, aki legalább a mérföldköveket rögzítette volna. Nem ismerjük a Sóvidékről kirajzott

értelmiségiek szerepét, jelentőségét. Ha nem is volt közöttük világraszóló nagyság, a vidék önismerete, az újabb erőmértés szempontjából elengedhetetlenül fontos volna ez.

Talán ebből az igényből született e felmérés is: a korondi iskola fennállása 250. évfordulójának utóhatásaként, arra törekedve, hogy bemutassam azt a nagy ívelést, amelyet a Sóvidék oktatása a felszabadulás óta megtett. A tájék hajdani kulturális állapotának jellemzésére idézzük az 1910-es népszámlálás adatait: ebben az évben az öt falunak összesen 12 407 lakosa volt, közülük csupán 6370 tudott írni-olvasni. Még szomorúbb a helyzet a tanyákon: Fenyőkúton 243-ból alig 29 ismerte a betűt...

A tanító tevékenységét főleg gazdasági tényezők akadályozták. A szegényes fizetés arra készítette a pedagógusokat, hogy elsősorban földművelésből, kántorkodásból biztosítsák létfenntartásukat. E nehéz helyzetben is akadtak tanítók, akik sokat tettek a sóvidéki oktatás javításáért. Két nevet említenék: a Korondon tanító Bíró Domokosét és a Felsősófalván tanító Szeitz Margitét. Az egyik gazdálkodni, a másik varrni, szőni tanította meg a sóvidékieket. Kórust, zenekart, színjátszó-csoportot és könyvtárat szerveztek.

A felszabadulás után megváltozott körülmények, de számtalan nehézség közepette kezdtek újra a tanítást. A nemrég elhunyt Bartha Jóska bácsi sokat mesélt a hőskorról, az írástudatlanság, a maradiság, a provinciális szűklátókörűség elleni küzdelemről. Szerencsés véletlen folytán szinte mindenik faluban egy rendkívül lelkes, az akkori időkhoz viszonyítva szokatlanul képzett pedagógus-gárda verődött össze, köztük Benczedi Sándor, Haáz Sándor, hogy csak a legismertebbeket említsük. Néhány év leforgása alatt országos híré tanács csoportok alakultak. Volt idő, amikor még mozigépet is a táncosok nyertek Korondnak és Felsősófalvának. E tanítók nem tekintették állásukat csak nobile officiumnak, hanem annak, amit Füst Milán oly találóan megfogalmazott: „Az oktatói pálya nem foglalkozást jelent, nem is hivatást, hanem életmódot.” A soros kosztózás megálázó feltételei között sem hagyták ott a falut. Hadd beszéljen erről az időszakról a legilletékesebb, Benczedi Sándor: „...a pesti tanulás után Korondon születtem újra. Sokszor kiálltam egy kisebb domb tetejére, elnéztem messze-messze. Hallgattam azt a megnyugtató, fenséges csöndet, s éreztem, hogy dagad a lelkem. Most már tudom azt, ha nem jöttem volna el Pestről ebbe a nyugalomba, ha nem térek vissza azokhoz, akik engem neveltek, a néphez, talán sohasem lett volna belőlem művész. A »belső hang« az ő hangjuk volt, az ő hívásuk, az ő mindennapi életük.” (A Művészet — ma Új Élet első számában.)

A nehézségek elsősorban a pedagógushiányban jelentkeztek: gyakran történt meg, hogy az előbb említett Bartha Jóska bácsi délelőtt a korondiakat tanította, majd 14—16 kilométert gyalogolt, hogy a váraljaiak se maradjanak tanító nélkül.

Mi van, mi lesz?

Ahol nem épül semmi, s egyre több ház ablakára-ajtájára deszkát szegeznek, onnan a fiatalság elvándorol, s az öregek álmatlan éjszakákon összeszámolják, hány család van kihalófélben. A sóvidéki falvak elnéptelenedéséről — Atyha kivételével — nincs szó. Inkább visszavándorlás, mint elvándorlás van... Évente több család költözik haza Korondra és Parajdra, mint amennyi elmegy... Korondon az iskola alig győzi befogadni hatszáz tanulóját.

Az utóbbi években olyan épületekkel, szemléltető eszközökkel gyarapodtak az iskolák, amelyekről a sóvidékiek álmodni sem mertek. A korondi általános iskola tíztantermes, laboratóriummal felszerelt hajlékot kapott; fölépült a parajdi iskola nyolctantermes épülete, kéttantermes tanoda Békástanyán, új iskola Fenyőkúton, Pálpatakon. Kibővítették az alsó- és felsősófalvi iskolákat, osztatlan „intézetek” alakultak a Korondhoz tartozó Vadasmező, Cika, Tóhely tanyabokron. Teljesen kicserélődtek a régi, hosszúkás, az évjáratok bicskával bevéssett neveit őrző padok, asztalok és sok egyéb felszerelés.

A sóvidéki tanügy legnagyobb vívmánya a korondi líceum volt. 1962-ben alakult szerény keretek között, még szerényebb szakember-fedezettel: mindössze négy okleveles tanár és hat érettségizett kezdte a tanítást. Tizenegy éven át a Sóvidék szellemi központja volt, padjaiból több mint 150 tanuló került ki, s ma is öröm tölt el, hogy a korondi líceum sok maturandusa országos híré iskolák végzettjeit megelőzve jut be az egyetemekre.

Újabban átalakult kerámiai szakiskolává. Két osztályban 68 tanuló sajátítja el, többé-kevésbé modern körülmények között, az általános és a kerámiával kap-

csolatos ismereteket. Sajnos azonban, nincs megfelelő képzettségű keramikus tanár, aki új utak keresésére ösztönözné az iskolásokat.

Parajdon keményen tartja magát a IX. és X. általános osztály. A falu itt értette meg legjobban a tízosztályos oktatás jelentőségét. A legmesszebbmenően támogatják. Büszkén is emlegetik, ha erre terelődik a szó...

Atyha, ez a hegyen felejtett kislelő egyre zsugorodik; az iskolában majd minden évben újabb osztályterem marad üresen. „Úgy lehet, én leszek a legutolsó, aki behúzza maga után az ajtót” — mondja az atyhai igazgató.

A két tanyacsoporton — bár nagy az elvándorlás — egyenlő a korondival a szaporulat: Fenyőkúton, Pálpatakon átlagban 30—30 gyerek születik évente. Még erős iskolaközpontok lehetnek...

Amire nem számított senki, a tavaly hajszál tartotta vissza a felsősófalvi iskolát a veszélytől: egy osztály megszűnésétől. Marad tehát továbbra is a két végtel: egyik felől 35—40 létszámú párhuzamos osztályok (például Korondon), másik felől a megszűnés Damoklész-kardja... Országos gondok, sóvidéki gondok.

Rajztanár nincs ezen a tájon. Egyébként a szakemberhiány egyik iskolai évről a másikra öröklődött. Mindig hiányzott valamilyen szakos. Ha volt zene-tanár, nem volt tornatanár vagy matematikus. Ha netán minden együtt volt, kezdődött az áskálódás. Az idei tanév talán új korszak kezdetét jelentheti. Csak ebben az iskolai évben hét, egyetemet-főiskolát végzett fiatal pedagógus került a Sóvidékre. Most már nagyjából teljes az egyenleg. Azonban még mindig hiányos a zene, a testnevelés és a rajz tanítása. Szinte érthetetlen ez, amikor „pedagógus-sűrűség” tekintetében jól állunk. A parajdi vagy a korondi művelődési otthon igazgatója évről évre elbúsongta megyei tanügyi gyűlésen sztereotip panaszát: ismét „lelépett” a zenetanár, pedig már az újságoknak is bejelentette, hogy nyolcvantagú dalárdát szervezett. Elgondolkoztató — a megyei szervek felé is —, hogy ilyen, több folklórzóna határán fekvő vidéken fehér holló legyen a muzsikusz.

Azért akad fehér holló: Kis Sándor tanító hosszú évek óta egy zenetanár céltudatosságával irányítja, pallérozza az alsósófalviak zene- és tánc kultúráját. Parajd ebben is megelőzte a többi falut: egyik szülőttje hazajött zenét tanítani.

A század elején s a két világháború között itt élt tanítók teljesen beépültek az általános faluképbe. A tanítótól kérdezték meg, hogyan kell gyümölcsfát oltani, ő írt levelet, kérvényt. A háború után az „örökmozgó” pedagógusok kora kezdődött. Gyakran megtörtént (s megtörténik ma is), hogy a nagy-nagy reményekkel, elvárásokkal megkezdett iskolai évet már nem ugyanaz a szaktanár, osztályfőnök fejezte be, hanem egy valahonnan előrángatott, felvételizni készülő, érettségizett diák. Hol Szováta, hol Székelyudvarhely szippantotta el a legjobb pedagógusokat. Mondták is a falusiak, amikor új tanár került oda: „na, ennek se nézünk sokáig a szemébe.” Parajd, az egykori mezővárosi státusára érzékeny nagyközség, jobban gazdálkodott tanárebereivel, mint Korond. Jobb feltételeket biztosított számukra, mint például a városi rangra emelkedett Szováta. A pedagógusok nagy része meglepedett, ma már többen laknak néptanács biztosította tömbházban. Lényegesen kisebb itt a „lelépés”.

Korond és a két Sófalva pedig ahhoz a téhénhez hasonlítható, amelyik sok tejet ad, de felrúgja a sajtárt. Mindig kitűnő szakembereket kapott, de sohasem becsülte meg őket. Érdemes volna összeszámolni: hányan futottak be látványos karriert máshol, mert a néptanács és más szervek nem éppen marasztaló magatartása, a mindenfajta „nadrágos” ellen megnyilvánuló bizalmatlansága megakadályozta őket abban, hogy letelepedjenek. Sokszor a megnevezés, az itteni életvitel erőszakolása vetett véget a kezdeti rügyfakadásnak. Országos botrányra nőtt az az eset, amikor a jó képességű rajztanárt azért bántalmazták kollégái, mert nem akar velük versenyt inni... Hasonló balszerencse kísér a sportszakosokkal. Paradox helyzet, hogy az a vidék, amely egy világ bajnokot és egy olimpiait adott a parajdi Kerekes József, illetve a korondi Lőrincz Márton személyében, a sarjút és tömegsport többéves pörében az előbbi javára veszítsen.

Életkor, végzettség

Már említettem, hogy a Sóvidék öt falujában főleg fiatalok tanítanak. Érdemes egybevetni az egyes iskolák pedagógusainak átlagéletkorát: Parajd 35,79, Korond 32,35, Alsósófalva 31,33, Felsősófalva 30,32, Fenyőkút 28, Pálpataka 24, Atyha 30, Békástanya 26 év. Ez a statisztika egyébként jellemző; minél kisebb egy település és minél távolibb, annál fiatalabbak nevelői: még kezdők. Ahogy telnek

az évek, behúzódnak a nagyobb és műút, vasút mellé települt helységekre. Innen ered Parajd és Korond magas átlaga.

A pedagógusok zöme az ötvenes években kezdte tevékenységét, de a fiatalok is 8—10 évi szolgálatot tudnak maguk mögött. Parajdon, ahol az átlagos életkor a legmagasabb, nyolcan már több mint húsz éve tanítanak.

Az iskolák „kodifikálása” általában a pedagógusok végzettsége alapján történik. Tanfelügyelői látogatások alkalmával előszeretettel hivatkoznak arra, hogy a tanárok nagy része főiskolát, tanítóképzőt végzett, s ez meg is látszik eredményeiken, holott igazságtalanság — véleményem szerint — minden esetben egyenlőségi jelet tenni a végzettség és a kiváló eredmények közé. Az ilyenfajta kodifikálás a pedagógusok egymás közötti kapcsolataiban is kasztkozhoz vezet.

A Sóvidéken jelenleg még az ötéves egyetemet végzettek száma is nagyobb, mint a felszabadulás előtt a tanítóké. Érdekes összehasonlításra nyújt alkalmat az itteni pedagógusok végzettség szerinti bemutatása:

	5 éves egyetemet végzett	3 éves főiskolát végzett	Tanítónő	Ovónő	Érettségizett	Összesen
Parajd	5	9	19	4	—	37
Korond	7	10	12	5	—	34
Alsósófalva	3	3	7	1	—	14
Felsősófalva	—	4	8	2	—	14
Fenyőkút	1	3	3	1	3	11
Pálpataka	—	4	3	1	2	10
Atyha	—	2	2	—	2	6
Békástanya	—	—	2	—	—	2
Vadasmező	—	—	1	—	—	1
Cika	—	—	1	—	—	1
Összesen	16	35	58	14	7	130

A statisztika első, nyilvánvaló konklúziója, hogy lényegesen javult a szakember-dotáció, hogy ma csak elvétve, helyettesítésképpen tanítanak érettségizettek. Egész oktatásunk egyik nagy eredménye ez. Öt-hat évvel ezelőtt Fenyőkúton és Pálpatakon még okleveles tanító sem igen akadt. (Ma már a sóvidéki ember sokat ad arra, hogy gyermekét milyen végzettségű pedagógus tanítja. Arra is volt eset, hogy a szülők tiltakoztak, mert olyan érettségizett tanított, akinek nem sikerült a felvételi.) E változásnak is köszönhető, hogy az idén a nyolc osztályt végzett tanulók mind bejutottak az általános és szaklíceumokba.

A szaktanár jelenléte azonban nem szülhet látványos eredményeket. A beérés ideje hosszú, hiszen sok esetben mindent az abcétől kell kezdeni. A környező falvakból verbuválódott korondi líceum tanulói például többször elmondották, hogy ők tanrend szerint sohasem tanultak matematikát. Titáni munka tanárnak, tanulóknak egyaránt felzárkózni — bár valamelyest — a követelményekhez. Egy jó matematikus jelenléte csak 3—4 év múlva érződik valójában. Példa erre a Korondra helyezett Szilágyi Ferenc matematikus esete. Amikor az első évben a „hagyományos” kettő-három helyett 15—20 tanulót „marasztott” — buktatott — javító vizsgára, kövel dobáltak utána, el akarták távolítani a faluból. A falu két táborra oszlott: voltak, akik helyeselték eljárását, voltak, akik elleneztek... Amikor hét év múlva elhagyta Korondot, éppen azok marasztalták, akik egykor a megkövezését követelték. Tanítványai közül ketten végeztek matematikát, kettő pedig fizika-kémiát.

Meglepő, hogy a tanulók kis százaléka választ pályát a tanár tanácsára. Még mindig vannak hézagok a pedagógusok orientációs, formatív, jellemalakító tevékenységében. A kedvelt pályák nem tükrözik azt a megváltozott szellemi potenciált, amellyel a sóvidéki tanulók — éppen a megjavult szakpedagógus-jelenlét következtében — elhagyják az iskolát. A hagyományos traktoros, gépkocsivezető, szabó, cipész, fodrász, elvétve géplakatos, kőműves szakmák szűk skálája bizonyítja, hogy közelről sem ismerik korunk modern szakmai szükségleteit. Korond esetében még van egy sajátság: sok gyerek azért végez „csak” szakiskolát, hogy ha idő teltével netán „nem menne a fazék”, biztosítva legyen a kenyere. Egyébként a szakiskola, technikum elvégzése után azonnal visszatérnek az agyaghoz vagy a taplóhoz; ma mindkettő nagyobb jövedelmet jelent, mint a felsorolt szakmák. Ilyen esetben az iskola feladata is lényegesen sokrétűbb, komplexebb.

A végzettség, eredmény taglalásakor feltétlenül szólnunk kell az iskoláskor előtti oktatásról, amely nagy vívmány a Sóvidéken is. Nemcsak a faluközpontokban, hanem a tanyavilágban is óvodák működnek. Korondon három óvoda van, utcánként csoportosítva...

Elég jól állunk tehát szakképzettség dolgában. Ha viszont a sóvidéki pedagógustársadalom szakok szerinti megoszlását vizsgáljuk, kiderül, hogy nem mind arany, ami fénylik; sok az azonos és a humánszakos. Ez a megyei tanügyi figyelmét is elkerülte. Korondon például öt olyan tanár működik, aki bármelyik pillanatban magyart is taníthatna. Sőt, azt szeretne tanítani. Hogy ebből mennyi torzalkodás fakad év elején, a katedra-elosztáskor, nem nehéz elképzelni.

A nemek szerinti megoszlás

A sóvidéki iskolákban is már jó néhány éve átbillent az egyensúly a nők javára. A kérdés világprobléma, rengeteget írnak róla, csupán a kiutat nemigen találják meg. Pedig a kérdés „kényességét“ rosszul sikerült házasságok, a vénleányságba beleöregedett hajótöröttek, a délibábos szerencsevadásban élő tanítónők esetei igazolják. A közvélemény sajnos elítéli, ha egy tanítónő traktoroshoz, sofőrhez megy férjhez, avagy — ne add Isten! — családon kívül születik gyereke. Az évvégi megyei kiértékelőkön is szívesen hozakodnak elő sikamlós történetekkel, de azzal már keveset törődnek, hogy a kérdés megoldásáért tenni is kellene egyet-mást, hogy az üres állások feltüntetésekor a nemek szerinti megoszlást is figyelembe kellene venni...

A Sóvidék iskoláiban viszonylag kiegyensúlyozott a helyzet, a családok élete többé-kevésbé szelcsendes. Ezt viszont olyan tényezők is befolyásolják, mint a parajdi sóbánya, a korondi kerámiaüzem, a szolgáltatások, ahol főleg férfiak dolgoznak. A legtöbb házasságot a tanítók, tanárok egymás között kötötték. Az azonos életvitel, sok esetben azonos érdeklődésű kultúrmunka nagy szerepet játszik az egymásratalálásban. Azonban az arány felborulása miatt nem mindenki számára járható ez az út. Az értéktételek különösen tanügyi összejöveteleken kerülnek felszínre: a pedagógus-státustól eltérő, „alacsonyabb“ foglalkozású férfiek, feleségek mindig kisebbségi komplexussal indulnak, s bizony botrányra is kerül sor néha-néha. Ezek a pedagógusok azok, akik végképp lemondtak a kitörésről, az elvágyódásról. Az egyik tanárember „vitriolos“ véleménye szerint: már csak a kukoricatermelés és a disznóhizlalás érdekli. (Pedig semmivel sem rosszabb pedagógus, mint a többiek.)

A pedagógusok nemek szerinti megoszlása

	nő	férfi
Parajd	30	7
Korond	21	13
Felsősófalva	11	3
Alsósófalva	9	5
Fenyőkút	5	6
Pálpataka	5	5
Atyha	3	3
Békástanya	2	—
Vadasmező	1	—
Cika	1	—

A legideálisabb a helyzet Fenyőkúton, Pálpatakan és Korondon: a nők és férfiak nagyjából egyenlő arányban vannak. Pálpatakan valójában két pedagóguscsalád működik, a többi érettségizett ifjú vagy frissen végzett főiskolás. Nem rendezkedtek be családalapításra: „Majd bolond leszek itt megházasodni.“

Mit jelent a pedagógus pálya elnöiesedése a Sóvidéken? Parajdon egy lelkes, 22 éves román—magyar szakos tanárnő és egy tanítónő tanítja a táncot; a tanárnő sófalvi, ismeri a sóvidéki táncokat. Azonban a legények nem mindig jönnek józanon a próbákra, s bizony megengednek maguknak izetlen tréfákat is. Nem egyszer igazgatói segédletre van szükség a próba megtartásához. Az eredmény sincs egyenes arányban a befektetett munkával; a műkedvelők ugyanis megszokták, hogy a pedagógus a próbákon ostor legyen, mindent túlharsogó hanggal intézen, vaskos gorombaságokat is vágjon a fejükhöz, ha nem megy a munka. A kér-

dés tehát az, sikerül-e átváltoztatni a település beidegződését néhány lelkes tanárnőnek, tanítónőnek?

Még szemléletesebb az egyik magyar szakos tanárnő példája: mindig sírva jött ki az órákról, valóságos tortúra volt számára a tanítás. A kollégák, ahelyett hogy segítették volna, még támadták, hibáztatták. Végül az iskola vezetősége salamoni döntést hozott: minden órát megtart, nem törődik a ki- és bejövő, zajongó tanulókkal vagy azzal, hogy figyelnek-e, elkészítik-e a házi feladatot vagy sem. Az eredményt nem nehéz elképzelni.

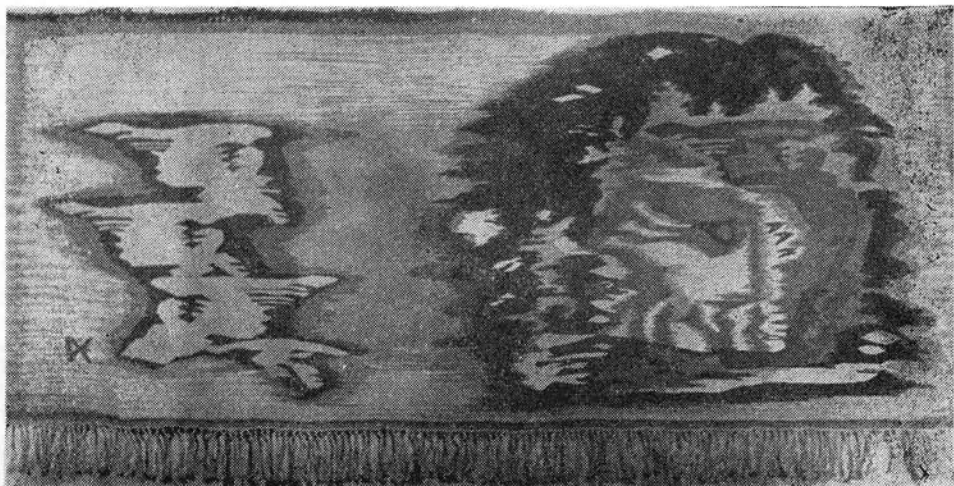
A tanyabokrokra az emberek kedvelik, igénylik az ismeretterjesztő előadást, de mit lehet tenni, ha a fizika, vegytan, biológia tanára nő? Itt a távolságokat sok-sok kilométerben számolják, az utakat erdők szegélyezik, patakok, hegyek nehezítik, az előadások viszont késő este kezdődnek s éjfél előtt érnek véget. El lehet-e várni egy fiatal lánytól, hogy ilyen körülmények közt elmenjen a művelődési házba, előadást tartson a rakétákról, a Kohoutek-üstökösről, s azután versenyt igyék-egyék a férfiakkal, mert ott ez „kötelező”? Így aztán a férfiak kulturális megterhelése sokszor halomra szaporodik, s ők konformizmussal, bezárkózással, kezdeményezőkétség-hiánnyal vádolják a nő kartársakat.

Jaj annak a pedagógusnak — bármilyen felkészült is legyen —, aki nem tud fegyelmet tartani: a falu szemében nagyon keveset jelent...

Ezért is szeretik, ha a tantestületben több a férfi: jelenlétük fegyelmet követel. Ezért kell fokozott erőfeszítéseket tennie a tanárnőnek... A magányosság, otthontalanság, fölöslegesség érzete még erősebb azoknál, akik az osztályban örököss fegyelmi gondokkal viaskodnak. Még férjük sincs, hogy adott esetben elvégezze a fegyelmezés janicsár-munkáját...

A Sövidéken is egyre szorítóbb kérdés a tanulóutánpótlás. Tavalyelőtt még Tóhelyen is volt osztatlan iskola. Most már Korondra vagy Pálfalvára járnak az odavaló tanulók. Mindez azon a vidéken, ahol nemrég nagy volt a szaporulat. Szaporulat dolgában a pedagógusok sem mutatnak hagyományteremtő példát. Ritka az a pedagóguscsalád, ahol három gyerek van. A tanerők viszonylagos mozgását, elvágódását, sőt közérzetét is nagyban befolyásolják a tanulóutánpótlási gondok. A hét tárgyalt településen évekkal ezelőtt is többször végeztem pályaválasztási felmérést. Ezelőtt szinte túlsúlyban volt az értelmiségi, tisztviselői pályák igénylése; az utóbbi években főleg azok a szakmák kerültek előtérbe, amelyek Székelyudvarhelyen könnyen elérhetők, akár ingázással is. A falu szaporulata szempontjából ez a kétlakiság-igénylés, esetleges otthonmaradás könnyíthet a tanulóutánpótlás pillanatnyilag szorító helyzetén.

Tófalvi Zoltán



Deák Éva: Kompozíció

A naspolya is gyümölcs

Töprengések a szépíráshoz és az irodalomsporthoz összemérhetetlenségéről

Olvasom Pezsgő-díjunk zsűrijének jegyzőkönyvét az *Utunkban* (1974. március 1-i, 9. szám). Szerepem kibic-szerep. Jólnevelt kibicként tehát hol helyeslőn bölogatok, hol meg a fejem rázom, mert nem értek egyet. De ez a kibic magánügye — és egyben kiváltsága is: nem terhel felelősség, nem veszek részt annak eldöntésében, hogy melyik volt az 1973-as év könyve. A zsűri közben meghozza döntését, én pedig a döntést egyetértőleg tudomásul veszem. Sütő András könyve számomra is az év egyik legnagyobb könyvének volt. Ha az úthoz-módhoz, ahogy a bizottság idáig eljutott, akadna is hozzáfűznivalóm, nem kétséges, hogy olyan művet tüntetett ki, amelynek nemzetiségi ethosza, szocialista elkötelezettsége, művészi színvonala méltán váltott ki elismerést.

Olvasom hát tovább. Sőt, ebbe már bele is szólok, itt már nem köt a kibic-illemszabály, itt már nem az év könyvéről, hanem művelődésünk egyik kulcsfogalmának az értelmezéséről van szó.

1. A téma, mely hozzászólásra késztet, úgy került előtérbe, hogy az egyik zsűritag — neveket itt egyáltalán nem említek, minthogy a probléma szempontjából a személyeknek fontosabbnak tartom magát az álláspontot —, szóval, az egyik zsűritag, döntését utólag is megindokolandó, leszögezte, azért szavazott Sütő könyvére, mert „mégiscsak szépirodalmi alkotásokat kellene díjaznunk, s Bretter írásai lényegük szerint filozófiai fejtegetések”. (Megjegyzés: a zsűri abban osztatlanul egyetértett, hogy mindkét szerző vitatott köteté műfaja szerint: esszé. Az esszé viszont — amint az az egész korábbi eszmecsereből kiderült — a zsűri tagjai többségének szemében amolyan mésalliance-ból, morganatikus házasságból származó gyermek a művészet nagy családjában: nem egyenlő értékű és jogú a többi műfajjal — másrendű. Amikor is két kérdés merül itt fel az adott beállításban: 1) az inkább vagy a kevésbé esszé áll közelebb a „mégiscsak szépirodalmi alkotás” fogalmához; 2) mi teszi „esszébbé” az esszét, és ebből a szempontból melyik „esszébb” a másiknál?)

A második hozzászóló, az idézett kijelentéshez kapcsolódva helytelenítette, hogy „az utóbbi években egyre jobban elmosódik [...] a szépirodalmat bizonyos diszciplínától elválasztó határ”. Így például ő máig sem érti, hogy milyen címen kapott írószövetségi díjat Benkő Samu kötete. E példálózást különben e sorokkal vezeti be: „miután egy nyilvános vitában alulmaradtak azok, akik az irodalomcentrizmus vádjával támadták irodalmi sajtónkat, most az irodalmi díjak területén »vesznek revánsot«”. (Megjegyzés: végre, négyéves késéssel akadt valaki, aki eredményt hirdetett a hírhedt „irodalomcentrizmus”-vitában. Mert annak idején, 1970-ben egyik szerkesztőség sem vállalkozott erre. Úgy is múlt ki a jobb sorsra érdemes téma: alulmaradók voltak szép számban, de felülkerekedőre én nem emlékezem. Az én emlékezetem szerint annak a vitának csak vesztesei voltak, s a legtöbbet művelődésünk, irodalmunk presztízse vesztett. Úgyhogy — komolyabbra fordítva a szót — a fennebb idézett megállapítás csupán az olvasó kurta emlékezetére spekuláló önkényes torzítás.)

A harmadik hozzászóló: „Vajon az Erdélyi Múzeum drámapályázatán díjazták volna-e Bolyai János tudománytörténetileg korszakos jelentőségű *Appendixét*?” (Az *Appendix* valóban nem dráma. Senki sem emelhet kifogást az ellen, ha a körték versenyén nem pontozzák a naspolyát. De itt már másról van szó. Ha kimondjuk, hogy a körte gyümölcsösebb gyümölcs a naspolyánál, az olyasféle diszkrimináció, amely — ha egy évben nem teremne a császárkörte — a legnemesebb naspolyával szemben is a vackort avatná az év gyümölcsevő. Erről van szó!) Kritikusunk egyéb-

ként egy korábbi fejtegetése során meg is fogalmazza, hogy a naspolya nem gyümölcs, így: „Tünetértékű, hogy a vitában szépirodalmi mű nem is bizonyult »versenyképesebbnek«; a szavazatok többsége esszékötetre esett”; Bretter esszéi viszont „mégiscsak közelebb vannak az irodalomhoz”. (Értsd: van a minősített irodalom — a gyümölcsösebb gyümölcsök — kategóriája [líra, epika, dráma], aztán vannak e plátói ideavilágon kívül eső hibrid jelenségek. Ezek csak részesülnek az ideákban, többé-kevésbé: ennek megfelelően távolabb vagy közelebb esnek az ideához, az igazi irodalomhoz. Bretter esszéi „mégiscsak közelebb vannak az irodalomhoz” — mondja utóbbiszóló. Mihez képest? Mert előbbiszóló például Sütőhöz képest távolabbinak találta, mert filozófiai fejtegetések.) Egy bizonyos: Bretter esszéi, de általában az esszé problematikus jelenség a hozzászólók számára, nem igazi irodalom, művészi értékeitől függetlenül csak amolyan korcs irodalmoid jelenség, miközben e koncepció szerint minden közepes vers, novella vagy színmű evidens módon az irodalom kategóriájába tartozik.

Végül a negyedik hozzászóló defenzívába szorítva — ellentmond: „Tavaly és tavalyelőtt is megegyeztünk abban, hogy nem szűkítjük le vizsgálatainkat a szellemi munka egyetlen területére. Persze — enged a nyomának — valamelyes korlátokat kell szabnunk magunk elé. Az irodalom és a különféle társadalomtudományok elkülönítésénél azonban nagyon óvatosan kell eljárjunk, mert az ilyen elkülönítést végigvinni néha egyszerűen lehetetlenség.” És az utolsó szava is ez: „ne mondjunk le az egész művelődési sajtó és az egész könyvkiadás nyomkövetéséről.”

Eredmény 3:1. A zsüri szeniorja és noviciusa nem vett részt ebben az eszmecsereben. Itt a derékhad vonult fel.

2. Véleményem alátámasztására nem szívesen folyamodom tekintélyérvekhez. De miután egy szerintem szűkítő és ennélfogva káros irodalomkonceptiót képviselőik megfogalmazásában összefoglaltam, s a hozzájuk fűzött, zárójelbe foglalt megjegyzéseimmel e koncepció önellentmondására, inkoherencijára is felhívtam a figyelmet, minthogy a továbbiakban álláspontom alátámasztására még másféle megfontolásokat is szándékomban áll előterjeszteni — nem hallgathatok itt egy tekintélyérvnek is minősíthető precedensről.

Az irodalmi Nobel-díj odaítélésének számos szabályszerűen visszatérő esetére gondolok:

1902: Theodor Mommsen	történész
1908: Rudolf Eucken	filozófus
1927: Henri Bergson	filozófus
1950: Bertrand Russell	matematikus, filozófus
1953: Sir Winston Churchill	politikus
1964: Jean-Paul Sartre	filozófus, dráma- és regényíró

Persze a Nobel-díj bizottság sem angyalok gyülekezete. Nem egy döntése bizonyult már nagyon is vitathatónak, nem egy döntése különböző megfontolású kompromisszumok, konjunkturális és taktikai szempontok érvényesülését sugallja. Lehetséges-e, hogy a felsoroltak díjazásakor is érvényesült ilyesmi? Miért ne? Csak egy nem lehetséges. Hogy ez a bizottság a — feltételezett — taktikázások, kompromisszumok keresése során végül már arról is megfeledkezett, hogy mit tart irodalomnak, és mit nem. Nem valószínű a bizottságnak egy olyan mérvű cinizmusa, hogy aszongya: ez ugyan nem író, műve nem irodalom, de egye fene, adjunk neki egy irodalmi Nobel-díjat. Még az alapítvány feltételezett differenciálatlanságát korrigáló kegyes csalás formájában sem. Még a fiskális-észjárásra valló következő alibi-megfontolás alapján sem: Mommsen hatalmas életműve párját ritkító teljesítmény, de az Alapító megvonta keretbe nem sorolható be. Am a díj bárki másnak való odaítélése, csak azért, mert a szépirodalom hagyományos műfajaiban ír — Mommsen iránt lenne nagy méltánytalanság. Még szerencse, hogy a történettudományok nagy kutatójának van egy Forrás-kötetre rugó ifjúkori verse. Életművének ez a csúcske tehát műfaja szerint besorolható az irodalom (őcskábbik) skatulyájába. Nem. Mommsen életműve egészéért kapta meg az irodalmi Nobel-díjat, s életműve egészéből a *Römische Geschichte* kötetei nyomtak legtöbbet a latban, azon Opus, mely — méltatói szerint — egyaránt tartogat kincseket mind az ókortudomány kutatója, mind a művelt olvasóközönség számára. Csak közvetve, mint irodalmi műve igazságtartalmát hitelesítő tőke, jöhetnek számításba a díj odaítélésekor a szűkebb tudományág számára fontos szakközleményei, és bizonyos, hogy még ennyre sem — versei. (Wilamowitz-Moellendorff szerint ezek „ifjúkori kísérletek”, jelentőségük annyi, hogy Mommsen ezeken fejlesztette „azt a páratlan stíluskész-ségét, amelyért a nagyközönség is szívesen olvasta Római történelmét“.)

Példatáram legkorábbi esetéről a legkésőbbire, a hozzánk időben legközelebbire átugorva: csak látszatra egyszerűbb Sartre irodalmi Nobel-díját kritikussaink leszűkített irodalom-fogalmával értelmezni. Igaz, itt szép számmal szerepel dráma meg regény is. Csakhogy mindez szétválaszthatatlanul fonódik össze az életműben az író elméleti-filozófiai munkáival, teszi együtt és egységesen Sartre írói alkotásának egészét, azt, amit a zsüri díjával kitüntetett. Csak a tényeknek fittyet hányó szubjektív önkényesség értelmezheti a maga ízlése diktálta műfaj-preferencia szerint úgy, hogy ő Jean-Paul Sartre — egyébként visszautasított — Nobel-díját csak a dráma- és regényírói kitüntetésének tekintti.

3. Nem, a Nobel-díj illetékes bizottsága nem következetlenségből ítélte oda Mommsennek, Bergsonnak, Churchillnek stb. az irodalmi díjat, hanem egy, a hagyományosnál szélesebb s az arányosan és sokoldalúan fejlett szellemi kultúrákban már régóta elterjedt irodalomfelfogás alapján. Ezt a fogalomszélesítést a gyakorlat szükségére kényszerítette ki. A szépirodalom hagyományos, a három kodifikált, klasszikus műfajra (líra, epika, dráma) korlátozódó fogalmán mindig is kívül rekedtek jelentős irodalmi alkotások. E besorolhatatlanokat rendhagyó esetekként tarthatta számon ideig-óráig a tényeket tisztelő gyakorlatiasság. Amikor azonban az ilyen eseteknek mind minőségi, mind statisztikai jegyei már éppen rendhagyó voltukat kérdőjelezzik meg, ezzel voltaképpen a hagyományos irodalomkonceptió problematikusága, túlhaladott volta tudatosul.

A gyakorlati érzékű angolszászok például, mintsem hogy szépirodalmuk olyan klasszikusait, mint Francis Bacon, David Hume, Thomas Carlyle, Thomas Macaulay, John Stuart Mill stb. az irodalom örökös mitläufereiként, amolyan nem teljes jogú megtűrtékként tartásák számon, inkább a szépirodalom fogalmát szélesítették ki.* A hagyományos három műfaj mellé egy kisegítő, kvázi gyűjtő-műfajt iktattak be, az esszét. Ez gyakorlati megoldásnak valóban bevált, hiszen tárgyra és terjedelemre való tekintet nélkül szinte minden belefért, ami általában művészi szintű írásnak bizonyult, és kívül rekedt a hagyományos műfajokon.

Az esszé azonban, a klasszikus műfajokkal szembesítve, már kezdettől hibrid műfajnak mutatkozott. Nem is elsősorban azért, mert például sohasem sikerült meggyőző kritériumok alapján megkülönböztetni sem a hírlapi tárcától, sem az irodalomkritikától. Az esszé már legimmanensebb differentia specificájával is (tudomány és művészet szintézise) kilógott a hagyományos értelemben vett szépirodalomból, túllépett azon a határon, amelyet az iskolás felfogás a szépirodalom számára megszabott.

De az esszé keretei sem bizonyultak eléggé tágasnak. Szaporodtak az olyan írások, amelyek innen is kilógtak. Az irodalmi forradalmak, avantgarde törekvések értékes, de nehezen kategorizálható új formáira gondolok, köztük hagyományos műfajok ozmózisának eredményeire, fattyúhajtásnak induló ágakra, melyek azóta zamatos gyümölcsöt teremnek. A formabontások és formakeresések visszafordíthatatlan következményei: befelé műfajhatárok egymásbamósódása, kifelé a szépirodalom kereteinek, elmosódó határainak a kitágulása, a szellem más területeire (tudomány, filozófia) való behatolása, e szellemi szférák (tudatformák) kölcsönös átfedése, kölcsönös egymásbahatolása.

Eltekinthetünk itt a különböző szellemi szférák aszinkron és ezért csak végső soron, de konvergens mozgásának bonyolultabb, nagyobb teret igénylő értelmezésétől, mert akkor is adódik olyan részértelmezés, amely lényeges eleme az egésznek, ha csupán a szépirodalom szférájában észlelhető folyamatokra figyelve „irodalom-centrikus” értelmezésre korlátozódunk. Eszerint a szépirodalomnak más szellemi szférákkal való összefonódásai, az említett kölcsönös átfedések és egymásba hatások és az ezzel párhuzamos belső ozmózisok végső soron eredeti társadalmi funkciójának, emberformáló funkciójának függvényei és következményei.

Az emberformálás lehetősége immanensen adva van magában az irodalom anyagában, amelyből építkezik, ti. a nyelvben, e sajátosan emberi hódításban. A nyelvben, a nyelvi formában benne rejlő szép-lehetőség felfedezése és irodalmi művekben való objektívációja teszik alkalmassá az irodalmat az ember formálására. Azonban a szépnek a nyelvi formában benne rejlő lehetősége sohasem valósulhat meg öncélú objektívációként. Az irodalmi l'art pour l'art, ha egyáltalán lehetséges, csak piszmogás steril szépségek körül. A forma csak humán tartalmak humán formája lehet, csak humán tartalmak kifejezőjeként igazolódik.

* Persze Bacon, Hume, Carlyle, Macaulay, Stuart Mill és társaik — filozófusok, történészek vagy közgazdászok stb., de egyben letagadhatatlanul vérbeli szépirok is, még ha szépirodalmi alkotásaik nem is sorolhatók be a három klasszikus műfaj valamelyikébe, sőt még akkor is, ha életművük jelentős, esetleg éppen nagyobbik fele túlságosan szakdiszciplináris jellegű is, semhogy általánosabb, e diszciplinán túllépő érdeklődésre s ezzel szépirodalmi besorolásra számíthatna.

A művészet — mondja Lukács György — az emberiség fejlődésének öntudata. Az emberiség, fejlődése során, külső és belső világa újabb és újabb tartományait hódítja meg. A szépirodalom emberformáló funkcióját a szellem e nagy hódításainak adekvát művészi formában való közvetítése, művészi alkotásokban való kifejezése útján teljesíti. De a szellemi élet — több mint irodalmi forma: az egész emberi élet sokrétű gyakorlatának szellemi párlata, érzelmi és intellektuális műveltség, erkölcsiség, tudás, belátás stb. együtt, a szellem egész világa.

A művészet Lukács György adta meghatározásának a szépirodalom csak akkor felelhet meg, hogyha a szellem egész világának a kincseit (a tudomány, a filozófia stb. kincseit is) az ő sajátos formanyelvén optimálisan közvetíteni tudja. A szépirodalom emberformáló funkciója betöltése során újabb és újabb feladatok elé állítja a szellem világának állandó gazdagodása, új valóságtartományok meghódítása útján való szüntelen tágulása. Hagyományos műfajai is annak a törekvésének történelmi termékeiként alakultak ki, hogy az emberiség táguló világát művészi alkotásaiban kifejezve az ember számára meghódítsa, aminthogy ugyanennek a funkciónak a betöltésére irányuló törekvése vezetett mind hagyományos keretein túl, más szellemi szférák felé való kiterjedéséhez, mind a műfajhatárok összerosódása nyomán keletkezett közötes formák kialakulásához.

Röviden: korunk szellemi életének jellemző vonása olyan, a korszerű művelődésben szépirodalmi formát (is) igénylő tartalmak nagy számban való jelentkezése, amelyek természetüknél fogva szétfeszítik a hagyományos műfajkereteket és magát a hagyományos értelemben vett szépirodalom keretét is, a jellegüknek adekvát művészi kifejező forma keresésében. Ezekkel általában együtt jelentkezik az emotívól az intellektuális felé való eltolódás tendenciája, a gondolatiség fokozódó hangsúlya az irodalomban. Azért van ez, mert ilyen az az új mondanivaló, amely keresi magának a szépirodalom igényével jelentkező új, adekvát formákat. Erről van szó!

4. Léven pedig erről szó: célszerű lenne végre már megszabadulni a műfajok fétisétől, vagyis attól a dogmatizmustól, amely a szépirodalmi minősítést olyan műfaji kritériumokhoz köti, amelyeket tulajdonképpen ma már maga sem tud betartani. (Egy kiváló kritikuskunk, amikor egyszer nagyon kiáltóan mondott ellent dogmáinak ez a rendhagyó „műfajtalanság” — „a józan következetlenség jogát” követelte magának ahhoz, hogy ilyenkor mint kritikus áthághassa műfaji megkötéseit. — Vajon tudta-e, vagy legalább utólag ráébredt-e, hogy e frappánsnak frappáns, csak éppen nagyon kevésbé meggyőző igénye voltaképpen a tertullianusi credo quia absurdum tövéen sarjadt?)

Természetesen az irodalmi műfajok egyre bonyolultabb kérdésének a tanulmányozása továbbra is időszerű és fontos. A műfaji határsértések, az összerosódások útján vagy más úton keletkezett új (barbár) formák mellett továbbra is élnek és virulnak a hagyományos, tiszta műfajok és műformák. Olyan egymásra ható együttélés ez, amelyen van mit tanulmányozni. Vitakozni is lehet a műfajokról. Csak a szépirodalom ismervének nem lehet többé tekinteni, csak rangfokozatok kiosztására nem lehet többé felhasználni a műfajokat.

Keressük inkább meg a szépirodalomnak azt a műfaji követelményektől független, immanens kritériumát, amely elég határozott minőségi mércét biztosít ahhoz, hogy kirekessze a selejtet, vagy „alsóbb osztályba” utalja a csökkent művészi értékű írást* akár szonett-formában, akár a formabontó újítás jegyében, akár pedig az értekező próza szürkébb tőgájában ágálva kérne bebocsáttatást, de ugyanakkor elég rugalmas is ahhoz, hogy minden, művelődésünket gazdagító szépirodalmi igényű munka, ha megfelel ama kritériumnak, nemcsak műfaji besorolhatóságától, de tárgyától, tartalmától, témájától is függetlenül, besoroltassék — művészi értéke szerint — a szépirodalom felsőbb vagy alsóbb régióiba.

Láttuk — például az irodalmi Nobel-díj idézett eseteiben —, hogy a sokoldalúan (harmonikusan, organikusán) fejlett kultúrákban is ebben az irányban keresik a megoldást. A mi nemzetiségi művelődésünk természete, állapota, keretei következtében mi sokkal szerényebb háztartásban kell gazdálkodjunk. Ilyen körülmények között megengedhetjük-e magunknak azt, hogy dogmává kövesült, avult kritériumok alapján értékeket rekeszünk ki irodalmunkból? A kérdést művelődésünk egész perspektívája szempontjából lelkiismeretesen végig kell gondolnunk. Aki a megszokott kritériumokhoz való ragaszkodásból kitér ez elől, annak számolnia kell a konzervatívizmus ódiumával.

Ez a műfaj-fétis, mely irodalomkritikánkban — kimondva vagy kimondatlanul — permanensen kísért, már eddig is annyi következetlenséghez, annyi „rendhagyó eset” külön-külön való számontartásához vezetett, hogy már-már irodalomtudatunk-

* Művészi érteken röviden tartalom és forma mértékét értem.

nak (és nem csupán kritikásaink irodalomtudatanak) a szkizofrén meghasonlásával kell számolnunk.

A „tisztá“, klasszikus formákat felsőbbrendűnek sugalmazó értékrend mellett olyan klasszikus értékeinket kell a „józan következetlenség“ ingatag jogára hivatkozva külön-külön rehabilitálni, mint a *Puszták népe*, a *Sors és Jekép*, az *Anyám könnyű álmat ígér*, a *Requiem egy hadseregért* stb. Ezek a könyveink azonban még jól jártak, mert mégiscsak többé-kevésbé standard olvasmányaink, s így módjukban áll, hogy maguk szóljanak magukért.

Rosszabbul járnak irodalomtörténetünk olyan klasszikusai, mint Mikes Kelemen, Bethlen Miklós, Böllőni Farkas Sándor és mások, mert az olvasók túlnyomó része az ő műveket már csak „-ról, -ról“ alapon ismeri. E klasszikusainkról adandó alkalommal a kritikusok nem haboznak felsőfokú értékeléseket kinyilatkoztatni, miközben sugalmazott értékrendjük óhatatlanul csökkenteni valószínűs nagyságukat, hiszen művek se regény, se vers, se színmű, tehát — sugalmazza a hamis értékrend — műfajilag: másodrendű.

Hanem a legrosszabbul maga az irodalomkritika jár ebben a kutyakomédiában, amikor szűkös kritériumait önmagára kell hogy alkalmazza. Szépirodalom-e az irodalomkritika? (Szerintem a java az, a zöme pedig legalábbis szeretne az lenni. De most nem erről van szó.) Erre a kérdésre a saját dogmáinak foglyává vált irodalomkritikus határozott és öntudatos NEM-mel kell hogy feleljen. (Heraus mit uns!) E válaszával a konszenzussal fordul szembe, ami elvileg jogosult is, hiszen amivel szembefordul, az — míg csak érvekkel alá nem támasztják — csupán vélekedés, szemben az ő átgondolt — bár vitatható — koncepciójával. De hát mérhető-e a műalkotás töle elvileg idegen mértékkel? (Valahányszor erről van szó, azt kell mondanom, hogy olyan is a mérés eredménye.) Vagy: megint a „józan következetlenség“ önkénye kínálna kibúvót e dilemma alól? Elgondolkodtató azonban, hogy esetünkben már statisztikai arányú következetességgel kellene a következetlenség jogára hivatkozni!

De hagyjuk most e logikai játékot — vannak, akik nem szeretik. Próbáljunk a józan angolszász pragmatizmus példája nyomán járni: szentesítsük az említett konszenzust, tekintsük az irodalomkritikát önálló szépirodalmi műfajnak. Ez esetben nem térhetünk ki annak a ténynek a megállapítása és természetesen az ebből folyó következmények elől, hogy az irodalomkritika (legalábbis a jobbik fajta) eszközei, értekező, elemző, értékelő stb. eljárásai okán rokonabb a filozófiai esszével (de még a filozófiai traktátussal is), mint azzal a regénnyel vagy verssel, amely a tárgya. Akkor pedig milyen megfontolásból tettünk kivételt az irodalomkritikával szépirodalomná minősítve, és rekesztettük ki egyidejűleg a szépirodalomból a vele rokon filozófiai esszét? A filozófiai esszétől megkülönböztető egyetlen olyan jegye, amely az irodalomkritikát amazzal szemben a szépirodalomhoz közelíti, éppenséggel az, hogy az irodalomkritika a szépirodalmi alkotásokkal foglalkozik. Tehát az irodalomkritika tárgya okán lett szépirodalom (szemben a más érdeklődési filozófiai esszével). Ördögös jegy ám ez! Tudniillik ez olyan, a szépirodalom egészéhez kapcsoló jegye az irodalomkritikának, amely egyben döntő módon el is választja tárgyától, a szépirodalom egészétől, amelynek sokkal inkább minden más, az élet egésze a tárgya, és csak elenyésző arányban önmaga. Amikor pedig a szépirodalmi alkotásnak mégis önmaga a tárgya (például ars poeticák), akkor különbözik csak igazán az irodalomkritikától, amelynek ő a tárgya, mert az ars poeticának valóban önmaga a tárgya, míg az ars poeticát vizsgáló irodalomkritikának nem önmaga a tárgya.

Ha most ezt a fonák ügyet a visszájára fordítjuk, ezzel nem a színére, csak a másik fonákjára fordítottuk. Itt ugyanis a következő helyzet tárul elénk: a költő művében megéneklí az embernek az elemek feletti győzelmét vagy az embertelen-ségtől elszenvedett kudarcait, és ugyanerről szól a filozófiai esszé is. Költői műnek (szépirodalom) és filozófiai esszének (nem szépirodalom) ez esetben azonos a tárgya. A szóban forgó költeményt az irodalomkritika vizsgálja, elemzi, értékeli. Ennek során tárgya megragadásához ugyanazt a fogalomrendszert, eszköztárat és módszert alkalmazza, amelyet a filozófiai esszé is a maga tárgya megragadásához. Amikor az irodalomkritikát szépirodalmi műfajjá minősítettük, ezzel a filozófiai esszével azonos eszközeit és módszereit is a szépirodalom eszközeinek és módszereinek ismertük el. A filozófiai esszének tehát mind tárgyát, mind eszközeit és módszereit megtárgyalta a szépirodalomban. Maga a filozófiai esszé azonban — egyes irodalomkritikusok szerint — mégis a szépirodalomtól idegen diszciplína. De melyek azok a jegyei, amelyeknek alapján kirekesztik a szépirodalomból, amelyek semlegesítik, semmissé teszik a kimutatott közös jegyeket? Ítéseink ezek megnevezésével ez ideig még adósaink. Ez lenne ama már többször említett „józan következetlenség“-nek kevésbé józan másik oldala.

5. Töprengéseim papírra rögzítése során újra és újra külön töprengésekre készített az aggály, hogy én itt voltaképpen evidenciákat ismételgetek, hogy mindaz, amit hosszadalmasan tárgyalok: közhely. Ominózus szövegek ismételt újraolvasásával győzködtem magam, így jutottam idáig. Itt azonban újra megtorpanok. Szinte restelkedve terjesztem elő végül is „javaslatomat“. Olyan Kolumbusz tojása-megoldás, annyira nyilvánvaló, hogy több verzióban is megfogalmazták már. Mégis én most egyszerűen nem tudom, hogy hirtelen hol keressem, hol találhatom meg kész, megfogalmazott formájában. Így hát saját szavaimmal próbálom rekonstruálni:

Ha irodalmon általában a nyelvi forma minden objektivációjának összességét, ezen belül a teljes írásbeliséget értjük, beleértve ebbe a különböző diszciplínák szakirodalmát is, akkor a szépirodalom előfeltételévé azt a kritériumot kell szabjuk, hogy túllépjen valamely szakdiszciplína határain, hogy bár különböző műveltségi szintű, ennél fogva szűkebb vagy szélesebb közönség számára hozzáférhető, de mindenképpen interdiszciplináris, általánosan emberi közlés legyen mind tartalma, mind formája szerint. Ez tehát az előfeltétele annak, hogy valamely írás *szépirás* legyen.

Ezen, valamint igazságtartalmán túl a szép kritériuma teszi az írást szépirássá, tehát az, hogy az író tárgya inherens mértékét realizálja alkotásában, hogy az alkotás a tárgy inherens mértéke és az író egyénisége közötti dialektikus kölcsönhatás eredményének bizonyul, melyben az író személyiségének a jegye mind a tárgynak adekvát nyelvi kifejezőerejében, tehát stílusában, mind az írás felépítésében, struktúrájában, ökonómiájában stb. meggyőző módon érvényesül.

E kritérium rostáján kihull a kompilált tucatdolgozattal együtt a rossz novella, az epigon vers, a kommersz színmű is. Fennmarad viszont *a nyelv mesteri fokán megvalósult minden eredeti alkotás*, tekintet nélkül arra, hogy besorolható-e valamely irodalmi műfajba. A többi a hivatott irodalomkritikai értékelés dolga, ahol is szerencsére nem azt kell eldönteni, hogy hány centivel ugrott magasabbat egy esszé, mint egy poéma, egy dráma, mint egy regény. Az év könyvének a kijelölése pedig eddig sem úgy történt, hogy egymáshoz mérték a verseskönyvet meg a regényt stb., mert ez lehetetlen. Ilyen különböző teljesítmények csak hatásukban vagy a művelődésünk egészében betöltött jelentőségükkel, tehát egy harmadik, külső támpont segítségével mérhetők. Csak kompetencia kérdése, hogy az a testület, amelyik vállalkozik rá, a teljes mezőny figyelembevételével döntsön erről.

A kompetenciáról különben egy sporttörténeti apokrif jut az eszembe, az úszósport szakembereiről, akik kezdetben semmiképpen sem akarták elismerni a kaulról, hogy az úzás — szemben a hagyományos mellúzással —, pedig hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a kaulozó nemcsak hogy nem fullad a vízbe, de még gyorsabban is úszik, sőt stílus is van. Azóta a kaul mellett klasszikus versenyszámok már a pillangó- és a hátúzás is. Akinek pedig e sántító példázattól vitatkozhatnékja támad — annak én eleve igazat adok: persze hogy ezek mind külön versenyszámok, persze hogy elképzelhetetlen, megengedhetetlen lenne a különböző „műfajban“ úszó versenyeket együtt rajtoltatni. Mégis megkockáztatnék ezzel kapcsolatban — három megjegyzést:

1. Az év úszóját mégis szokás kijelölni. Mégpedig a mezőny egészéből. Ilyenkor a zsűri pl. a gyors- és a hátúszó másodperceit nem egymáshoz méri, hanem más viszonyítási pontokhoz: az adott versenyszámon vagy sportágon belül, világ- vagy hazai szinten, vagy az előző év eredményeiben kiemelkedő viszonyítási pontokhoz.

2. Ehhez viszont nem elég csak a mellúzáshoz érteni. Aki nem képes együttfejlődni az úszósport egészével, aki ma is csak a mellúzást tudja úzásnak, az nemcsak hogy az úszósport szakértőjének nem felel többé meg, az a mellúzás szakértőjének sem jó már.

3. Az irodalom azonban nem úszóverseny.
Nem is azért mondom.

Kolozsvár, 1974. március.

Tóth Sándor

A szerkesztőség megjegyzése. — Sütő András könyvének kiemelkedő művészi és társadalmi jelentősége számunkra is — a szerzővel összhangban — nyilvánvaló, Tóth Sándor vitácaikkal azzal a reménnyel jelentetjük meg, hogy hasznos eszmecserére adhat alkalmat, a filozófiai esszé és a szépirodalom műfaji és nemzetiség-kultúrpolitikai szempontú elemzésére.

Kőolajválság vagy energiaválság? II.

Az olajtermékek árának viharos emelkedése eleinte kedvezett az Egyesült Államok gazdaságpolitikájának. Olyan pillanatban csökkentette Nyugat-Európa és Japán versenyképességét, amikor ezek áruai egyre jobban elárasztották az amerikai piacot. A növekvő energiaszükségletek következtében azonban Amerika is vevőként jelentkezett. 1973-ban már 300 millió tonna nyersolajat és olajterméket importált, ennek 27%-át a Közel-Keletről.

A kőolaj „a nagy csaták vére”. Dúltak háborúk, amelyeket a petróleum segítségével nyertek meg, de olyanok is, amelyeket azért vívtak, hogy a kormányaikkal szövetkező monopóliumok megszerezzék vagy megtartsanak egy-egy olajmezőt. James E. Akins 1972 áprilisában cikket írt a *Foreign Affairs* című folyóiratba, melyben „az USA hivatalos álláspontját fejezte ki”. A cikk előre látta az olajembargó lehetőségeit: „Megpróbálhatjuk, hogy katonai eszközökkel zúzzuk szét a bojkottot, azaz háborúval...” A *U.S. News and World Report* című amerikai folyóiratban 1973 szeptemberében riport jelent meg a Mojave kaliforniai sivatagban folyó hadgyakorlatokról. Ezek igen hasonlítottak a hírhedt idegenlégió seregmozdulataihoz. A szín fullasztó levegőjű homoksisivatag, amely „Észak-Amerikában vagy a Földközi-tenger keleti részén fekvő sivatagok mása, ahol bőven folyik az olaj”. (1974. január 7.) Akkortájt a Pentagon felszólította az OPEC-államokat, „ne túlozzák el a kiviteli megszorításokat”. Január 8-án kilátásba helyezték, hogy az USA felfüggeszti az arab államokba irányuló gabonaszállítmányokat. Valamivel később a sajtóügyenökségek jelentették, hogy Kuwait és Szaud-Arábia olajmezőik aláaknázását helyezték kilátásba.

„A kérdés, ami a nyugatiak számára felvetődött, a következő: gazdasági és kereskedelmi eszközökkel, tehát klasszikus módon megoldani a problémát, avagy politikai, illetve katonai eszközökre van szükség... Kívánjuk, hogy Európa ne kapaszkodjék föl erre a gályára.” (Louis Puiseux: *L'énergie et le désarroi post-industriel*. Hachette. Paris, 1973.) Puiseux könyve a válság kitörése előtt jelent meg. Ma már tudjuk, hogy Nyugat-Európa nem kapaszkodott fel erre az „ágyúnaszádra”, melynek lobogóját, a jelek szerint, az amerikaiak is bevonták. Jean Baumier már négy évvel ezelőtt a Közös Piac szemére vetette: „Az elkövetkezendő nemzedékek nem fogják megérteni, hogy miután a (nyugat)európaiak kidolgozták a szén, az acél, a mezőgazdaság, az atomerő problémáit, visszautasították, hogy közös álláspontot teremtsenek egy sokkal fontosabb kérdés, a kőolaj dolgában.”

Ma még nem tudhatjuk, milyen következményekkel járhat a fogyasztói társadalom számára ez a — ha nem is váratlanul, de — nagy hirtelenséggel jelentkező kőolajválság. Nem lehet általános, az egész világot fenyegető energiaválságról beszélni, mely egyes érdekelt körök véleménye szerint az ajtókon dörömböl. A világ eddig fölfedezett, de sok helyütt elhanyagolt energiatartalékai, korszerű, magas műszaki színvonala, mellyel a természet erőit a maga javára fordítani képes, ellentmond a világválság tételének. Krízis van olyan értelemben, hogy az ismertett okokból a nyugati piacon hirtelen kevesebb és jóval drágább nyersolaj jelent meg. A fogyasztói társadalom emberének, aki a nyomasztó infláció terhét is viseli, sok egyébről le kell majd mondania azért, hogy megfizethesse a felhasznált energiát. A fejlődés lassítása, a „zérus növekedés” tételét hirdető szakemberek évekkal ezelőtt megmondták, hogy ha a fogyasztói társadalom nem fogadja el ezt a megoldást, akkor a következő évszázad elején, nemcsak a kőolaj, hanem a többi természeti kincs kiapadásának veszélye is fenyeget. Ez a „zérus növekedés” valójában helyben topogást jelent. Innen azonban a gazdasági válságba átzuhanásig csak egy lépés kell. Az Egyesült Államokban például 1974-re a társadalmi össztermék 2,5%-os emelkedését tervezték. Ez azonban most, az új helyzetben legfeljebb 0,5—1%-os lehet. Maga a kőolajválság a „zérus növekedés” felé hajtja az USA nemzetgazdaságát. Japán, amely egy évvel ezelőtt új „boom”-ot jelentett be (évi 10—15%-os emelke-

dést), az olajárak felszökése miatt — nyersolajának 99%-át külföldről hozza be, és energiatermelésének 73%-a az olajtól függ — már 1973 decemberében bejelentette: előre látja a „zérus növekedésre” való visszaesést. A Közös Piac országai-ban valamivel jobb a helyzet. 1974 januárjában közölték, hogy a tervezett 3—5%-os helyett csak 2%-os emelkedést várnak.

A nyugati ipari országok és Japán, valamint a „harmadik világ” 1974-ben kb. 70,5 milliárd dollárral többet fog fizetni, mint 1973-ban *ugyanannyi mennyiségű*, az OPEC-államokból importált kőolajért. Így a Közös Piac államai a tavalyi 22,2 milliárd dollár helyett 55,5 milliárdot, az USA 9,3 milliárd helyett 25 milliárdot, Japán 6,6 milliárd helyett ezidén 18 milliárd dollárt utal át. (*Le Monde*, 1974. február 11.) Egyes adatok szerint a fejlődő országok által kiutalandó összeg — a tavalyi 5 milliárddal szemben — 1974-ben 15—17 milliárdra rúghat, ami fantasztikus összeget jelent, hiszen nemcsak az ipari államok nyújtotta segítséget (évi 3,6 milliárd dollár) emésztí fel teljes egészében, hanem kivételük 15%-át is fel kell áldozniuk. (*Le Monde*, 1974. január 23., *Lumea*, 1974. február 7.) A nyersolaj ára, amely ötszöröse a válság előttiének, különböző és bonyolult hatással lehet az ipari termelésre, a kereskedelemre, a nemzetközi valutarendszerre és a pénzügyi kapcsolatokra. Ugyanakkor azonban léteznek olyan vélemények is, amelyek szerint az olajválság kedvezően befolyásolhatja a gazdasági növekedést, mert a fogyasztói társadalom „energetikai függetlensége” — hogy ne legyen olyan mértékben szüksége az OPEC-államok kőolajára — máris mozgásba hozta a befektetéseket. Az új energiaforrások felfedezéséhez sok pénzre és munkaerőre van szükség. Ugyanakkor a nyersolaj árának növekedése máris versenyképessé tett egyes, eddig drágának bizonyult energiahordozókat. A sznet például az elmúlt években az olcsó kőolaj félreállította az útból. Ma kifizetődővé vált a kanadai Athabaska-tó mellett elterülő olajtartalmú homokrétegek kitermelése; egyes források szerint 400 milliárd tonna nyersolajat adhatnak. (1972. január 1-én a közel-keleti tartalékokat 90 milliárd tonnára becsülték, ami az 1971. évi világfogyasztás 36-szorosa.)

Jelenleg a hagyományos eszközökkel kiaknázható ásványolaj-tartalékokat 270 milliárd tonnára becsülik (ebből mintegy 100 milliárd a tengerfenéken található). A főként szénhidrogénekből termelt energiára felépített technikai civilizáció számára vagy új kőolaj- és földgáz-lelőhelyeket kell felkutatni, vagy más energia-hordozókat kell találni. Annyit máris leszögezhetünk, hogy az olcsó kőolaj korszaka véget ért. Egyelőre úgy tűnik, hogy — néhány kivételtől eltekintve — a kihasználásra kerülő energia-hordozók drágábbak lesznek. Egyesek praktikus alkalmazására csak évek múlva kerülhet sor. Így például az Északi-tenger olaj- és gáz-kincse az 1980-as években Nyugat-Európa energiaszükségletének mindössze 15%-át fedezi. A könnyen kiaknázható kőolaj 1985 táján fog hiánycikké válni. „Igen gyorsan válik majd láthatóvá a tartalékokat rejtő tartály feneké” (*Paris Match*). Sietni kell tehát. A jövő legfontosabb energiaforrása bizonyára az atomenergia lesz. De ezen a téren olyan nagy a lemaradás, hogy a nukleáris energia talán csak az 1990-es évek végén szállíthatja majd a világ energiaszükségletének 30—40%-át. Jelenleg ez mindössze 3%.

Az energiagondok és a környezetvédelem kérdései szorosan összefüggnek egymással. A vízenergia, a napenergia, a geotermikus energia, a szélenergia nem szennyez ugyan, de történelmileg kiszámítható időn belül nem is helyettesítheti a kőolajat, a földgáz, a szén és az atomenergiát. Viszont ez utóbbiak erősen szennyeznek. A kőolajválság során bevezetett megszorításokkal kapcsolatban a *Le Monde* így filozofált: „A többbe kerülő energiával megterhelt gazdaság kevésbé embertelen arcvonásokat kölcsönözhet a fogyasztói társadalomnak.” Valóban, idillikus is lenne, ha eltűnnének a magaskemencék, a gyárak, az autók, és lópaták csattognának, kerékpárok suhannának az aszfalton a görkorcsolyázó gyermekek mellett. És a városokban, az emlékoszlopok tetején gölyák fészkelnének... Az sem elhanyagolandó, hogy amióta a gépkocsik sebességét korlátozták, havonta ezerrel kevesebb ember hal meg a nyugati utakon... Igen ám, de ennek a rossz szagú, de nagyon hasznos folyadéknak a problémája gyors megoldást követel. Így történt, hogy az Egyesült Államokban a pánikhangulat hatása és a trósztok nyomása következtében 1973 novemberében és decemberében majdnem mind eltűntek azok a törvények, amelyeket a szennyezés ellen küzdők az utóbbi öt év alatt kiharcoltak. Engedélyezték az 1300 km hosszú alaszakai olajvezeték lefektetését, a leállított tengeri fúrások újramegkezdését. Az 1970-ben megszavazott „Clean Air Act” nevű törvény alkalmazását, amely az autógyárakat a kipufogógázok „méregtelenítésére” kötelezte, egy évvel elhalasztották. Ami pedig az atomerőművek ügyét illeti, az — nagy hirtelen — a szövetségi környezetvédő hatóságok kezéből az Atomenergiaügyi Bizottság kezébe került. „A városok könyörögni fognak, hogy az atomerőműveket hozzájuk minél közelebb építsük föl —

mondotta már két évvel ezelőtt Ralph Lapp, amerikai Nobel-díjas fizikus. — Mert ha az Illinois állambeli ember esténként, munkájából hazatérve, sörét jó melegen, és tévékészülékét kihunyva találja, a pokolba fogja küldeni a környezetvédelmet, és ordítva fogja követelni: villanyáramot akarok! (Die Weltwoche, 1972. május 8.).

Clifton C. Garvin, az Exxon olajtársaság elnöke mondotta: „Tizenöt év múlva talán függetlenek leszünk a Közel-Kelettől. Addig azonban, kerül, amibe kerül, arab olajat kell vennünk. Szükségünk van rá, hogy időt nyerjünk vele.“ (Der Spiegel, 1973. november 19.) Igen, a nemzetközi olajvállalatoknak még bizonyos időre van szükségük, hogy a kőolajat a második helyre utasítva, átvegyék a többi energiaforrás fölötti hatalmat. Mert húsz év óta egy részleteiben kidolgozott stratégiai terv alapján a többi energiaforrás rovására előkészítették „a kőolaj halálának megszervezését“. A petróleumból eredő mérhetetlen összegek segítségével pedig most előkészítik a szén új uralmát, az atomenergia és a többi energiaforrás kiaknázását. Az amerikai trösztök kezében van máris a világ urániumkészletének 48%-a, az USA óriási széntartalékainak kétharmad része. Hét kőolajtársaság átvette Amerika hét legnagyobb szénvállalatának teljes ellenőrzését, és az amerikai szénttermelés 32%-a máris a kezükben van. Így alakulnak át a régi olaj-mammutvállalatok új, energetikai monopolvállalatokká. Velük együtt a nagy pénzintézetek már szintén a „petróleum utáni korszakkal“ kalkulálnak. Lassan kivonják a kőolajiparba elhelyezett tőkéjüket, és átviszik az új energiahordozók frontjára. „Valamennyi olajexportáló ország és a nyugati importáló országok többsége a nagy nemzetközi vállalatok uralmi politikájának a következményeit viseli.“ (Petroleum Intelligence Weekly, 1973. május 4.) Ha a közel-keleti háborút tartós béke követi is, a kőolaj még akkor sem fog olyan bőven ömleni, mint eddig. Az olajállamok rájöttek, hogy az energiafogyasztás hallatlan mértékű emelkedése az ő kútjaikat is kiapaszthatja. „A megoldandó kérdések természetesen nem mindenütt azonosak. Egyes államok a kőolajból származó jövedelmüket ipari berendezések beszerzésére használhatják, így például Irán, Algéria, Irak, Indonézia vagy a latin-amerikai államok, amelyek gazdasági fejlesztési tervei nagy befektetéseket igényelnek. Viszont Szaúd-Arábiában és a Perzsa-öböl mentén fekvő országokban, ahol a fejlődési lehetőségek egyelőre korlátozottak, illetve ismeretlenek, mert nem tudni, milyen más ásványkincsekkel rendelkeznek, a kőolaj marad a főkincs, és tőkéjük hatását befektetése marad a főprobléma.“ (Proгноza, 1974. 3.)

Nyugati körökben felvetődött a kérdés: vajon a kőolajtermelő országok nem használhatnák-e fel „olajfegyverként“ a külföldi bankokban fekvő deviza- és aranytartalékaikat? „Ezek 22 milliárd dollár értékűek, amiből 9 milliárd az arab kormányoké, 13 milliárd magánszemélyek tulajdona“ — írta az Al Ahram című lap. (Idézi a Lumea 1973. december 20-i száma.) A Világbank értékelése szerint ez az összeg 1980-ban 100 milliárdra emelkedhet. A U.S. News and World Report a közel-keleti dolgokban jártas egyik amerikai bankember szavait idézi, miszerint jelen pillanatban a tőkés világ pénzügyi központja a Közel-Keletre tevődik át. Vannak, akik attól tartanak, hogy ezeket a milliárdokat az amúgy is ingadozó nemzetközi valutarendszer aláásására használhatnák föl. Ez nehezen képzelhető el, mert ebben az esetben a kőolajból szerzett dollárok, angol fontok is papírrongyokká válnának. Érdekes, hogy a kuwaiti pénzügyminisztérium szakértőket küldött ki, akik megállapították, hogy az amerikai bankokban mindössze 2 milliárd értékű, rövid lejáratú, azaz azonnal diszponálható ilyen pénz fekszik. A többi — nem tudni, mennyi — hosszú lejáratú letét, amelyet nem lehetne „olajfegyverként“ felhasználni.

„Adott pillanatban annyi »arab-dollár« gyűlhetne össze akár az amerikai vagy angol, akár a svájci bankszámlákon, hogy velük meg lehetne vásárolni az IBM-et vagy a General Motors-t“ — véli a Paris Match (1974. január 5.). Ezt az elképzelést a Le Monde gúnyosan *economie fiction*nek nevezi, hiszen „a kőolajháború akut pillanataiban ezeket a letéteket azonnal zárolni lehetne“. „Egyes számítások szerint az olajtermelő országok 150 milliárd dollárért teljes egészében ellenőrzésük alá helyezhetik a Nyugat kőolajgazdaságát vagy két-három nyugati ország legfontosabb iparágait“ — olvashatjuk a Proгноza említett számában.

A természet különös játéka folytán a Perzsa-öböl térségében rejtőző kőolaj-tartalékok olyan országok általában találhatók, ahol kevés ember él. Az olajért kapott összegek számára tehát csekélyek a befektetési lehetőségek. Igaz, elmúlt már az „olajhercegek“ uralmának kora, akik „magánvagyonuknak tekintették és eltékozták a »fekete aranyért« kapott mesés összegeket, és ezzel megakadályozták a Perzsa-öböl eme területeinek gazdasági fejlődését“. (Ali Humaidan: *Les princes de l'or noir*. SÉDÉIS — Paris, 1968.) Szaúd-Arábia például, amely még

csak az iparosítás kezdetén áll, munkaerőhiánnyal küzd, szakembereit, szakmunkásait „importálja“, most cementgyárak, vegyipari üzemek és egy nagy acélüzem felépítéséről tárgyal nyugatnémet cégekkel. Tárgyalások kezdődtek a nyugati államok és egyes olyan olajtermelő országok között, amelyek „a benzinkutakig óhajtják ellenőrizni saját petróleumuk sorsát, hogy rövidzárlatot okozzanak a nagy olajtársaságok terveiben“. (*Le Monde*, 1974. január 12.) Így például Irán nem az olajvállalatokkal tárgyal a világ legnagyobb finomítójának felépítéséről (25 millió tonna nyersolajat dolgozna fel évente), hanem magával a bonni kormányral. Kanada ugyanakkor *kanadai területen felépítendő* olajfinomítók ügyében tárgyal Iránnal és Szaúd-Arábiával. A *Der Spiegel*nek adott interjújában Irán sahja a következőket mondta: „En a kőolajamat (1985-ben) petrokémiai áruk alakjában fogom eladni. Aszpirint adok majd el önöknek — és fehérjéket. De nyersolajat (1985-ben) már nem fogok eladni önöknek.“ (1974. január 7.)

Az „olajfegyver“ nemcsak az Izrael által 1967-ben elfoglalt területek kiürítését vette célba, hanem arra akarja készíteni az olajat vásárló államokat, járuljanak hozzá az olajtulajdonos országok korszerű gazdaságának megteremtéséhez. A nemzetközi olajvállalatoknak azonban ez nem érdekük. Álláspontjuk egyszerű: „ők nem képviselnek államérdekeket, és csak részvényesekkel szemben felelősek, bizonyos profitot kell elérniük. De senki sem bírta meg vagy hatalmazta fel őket, és semmiféle nemzeti vagy nemzetközi fórummal szemben nem vállaltak kötelezettséget, hogy a kőolajtermelést biztosítsák.“ (*Financial Times*, 1973. május 9.)

Abderahmanne Khene, az OPEC főtitkára ez év január 28-án, Bécsben megtartott előadásán leszögezte: a petróleum árának növelése, többek között, arra jó, hogy „meghosszabbítsa a kőolaj életét“... Jelenleg s néhány évtizedre előre láthatóan nincsen semmi sem „kész“, amivel helyettesíteni lehetne a szénhidrogéneket. A geológusok eleget törték már a fejüket, hogy a Közel-Kelet olajának titkát kikutassák.

Aszódy János



Kopacz Mária: A hallgatás kövei

Májusi szimbolika

Ha régi május elsejére emlékezünk — régi harcokra emlékezünk. Ha pedig harcokra emlékezünk, akkor harcosokra, hősökre is. Így van ez 84 éve immár — 1890-től kezdve —, mióta a munkásság a harc, a nemzetközi küzdő összefogás napjává avatta május elsejét.

„Megmozdult a negyedik rend.“

„Zöldágas májusi ünnepünk vörös harci nappá vált.“

„A majális, vidám tavaszköszöntés helyett az osztályháború, a tüntetés, utcai összecsapás zord napjává alakult május 1.“

Így írtak a korabeli lapok — a döbbenet, a düh hangján; mert a burzsoázia vigalmát megzavarta a proletariátus, s a tőkésrendszer zavartalan prosperálásába, megrendíthetetlenébe vetett hitét megcáfolta a külvárosokból, nyomornegyedekből, ipartelepekről érkező éhez, szenvedő és tüntető tömeg kenyérkövetelése, jogigénye és kapitalizmustagadása.

Nagyobb városainkban, ipari központjainkban, Bukarestben éppúgy, mint Kolozsváron, Temesváron vagy Nagyváradon, már az első esztendőben harci nappá avatta a munkásság május elsejét. Attól kezdve e nap egyre inkább az erőkonfrontáció alkalmává nőtte ki magát, amelyre egyaránt készült a munkásság, többféle párt és szakszervezet, valamint a rendőrség, csendőrség, államvédelem.

Hanem a követelések tartalma, a tüntetések értelme, a harc taktikája és távlati stratégiája az idők folyamán jelentősen módosult. A „nagyobb darab kenyér“ kiharcolására irányuló követelésektől s a „hármás nyolcas“ elvének alkalmazását sürgető tüntetésektől kezdve — az opportunizmus leküzdése, a forradalmi szellem előtörése nyomán — május 1. hovatovább antikapitalista szintűt, s a harci jelszavak politikai célzattól dúsultak föl, a végső cél, az emberibb, igazabb világ kivívásának szolgálatában. És volt időszak, amikor a burzsoázia a hazaárulás, a külföldi monopóliumokkal, háborúspárti államesportosulásokkal kötött egyezmények útjára lépett, s akkor a proletariátus — változnak az idők — a nemzeti érdekek védelmében is harcba szállt, s eme céljának, álláspontjának adott hangot május 1-én.

Ilyen szerteágazó jellegű, több célt követő és súlyos indoklású májusi tüntetésre került sor 35 esztendővel ezelőtt is, 1939-ben.

Nehéz időköt élt a világ. Hitler annak előtte egy esztendővel kebelezte be Ausztriát, 1939 tavaszán pedig lerohanta Csehszlovákiát. A náci fegyverek árnyékában Tiso klerikális-fasiszta szlovák államot tákolta össze, Franco tábornok akoriban — több évi polgárháború nyomán — fejezte be a népi Spanyolország vérbetiprását, s kegyetlen falangista katonai diktatúrát vezetett be. A spanyol polgárháború hősei közül, akik életben maradtak, internáló táborokban sánylódtek Franciaországban. Portugáliában immár másfél évtizede volt hatalmon a fasiszta Salazar, Olaszországban Mussolini uralma teljében, pár évvel azelőtt döntötte gyarmati igába Abesszíniát, s szemet vetett a szomszédos Albániára is. Távol-Keleten a japán militarizmus készült általános hódító háborúra, s Kína területéből egyre nagyobb részeket szakított ki.

A fasiszmus, a militarizmus, a háborús irányzat — úgy tetszett — mindenütt előre tör. Ebben a feszült nemzetközi helyzetben kiéleződött az ország belső helyzete is. II. Károly már egy évvel azelőtt föloszlatta a pártokat, fasiszta mintájú királyi diktatúrát vezetett be, s fokozta az elnyomást.

A Román Kommunista Pártnak nemzetközi viszonylatban is történelmi érdeme, hogy ebben a reményfosztató válságos időben európai visszhangot kiváltó antifasiszta májusi tüntetéseket tudott szervezni országszerte. Akkori történelmünk és közelebbi múltunk sok-sok olyan mozzanata, akciója, amely később érelt gyümölcsöt, akkor fogantatott vagy fakadt rüggyé. Így például a munkásosztály akciósége. A kommunisták vezette harcot támogatták a baloldali szo-

cialisták, s a közös szervező, mozgósító tevékenység eredményeképpen sikerült akkora tömegeket harcba szólítaniuk.

„Le a fasizmus!“, „Éljen a béke“, „Vessenek véget a háborús készülődéseknek“, „Védjük meg hazánkat, határainkat a hitleristákkal szemben“ és más jelzavak — amelyek jegyében később a párt vezetett nép cselekedett és harcolt — ugyancsak akkor hangzottak föl először vagy nyertek súlyosabb, időszerűbb értelmet.

A népfront-politika jegyében addigra a munkásságnak sikerült a földművesek, valamint az értelmiségiek jelentős részét is megnyernie ügyének, s az 1939. május elsejei tüntetés a tekintetben is kiemelkedett, hogy a népnek valóban minden rétege kivonult, harccal ünnepelt. Jellemző egy régi kolozsvári kép: a román és magyar nyelvű föliratot — a menet élén — egy munkás és egy csizmás falusi ember, egy román és egy magyar viszi.

Amikor harcokra emlékezünk, harcosokra, hősökre is emlékezünk. Hadd említsük nevükön is őket. A korabeli lapok éppen úgy, mint a sziguranca jelentései, kiemelik egy bátor ifjút — Nicolae Ceaușescu — nevét, akinek akciói különös veszélyt jelentettek a polgári rendre, aki népszerű volt, s harci tapasztalata — kijárta már a börtönök kommunista egyetemét —, ifjú kora ellenére, meglepően gazdag volt. A tüntetés során kifejtett tevékenysége rendkívüli jelentőségű. Mellette sok ma ismert nevet említenek meg a tudósítások, titkos okmányok, följelentések és rendőri beszámolók. Elena Ceaușescu (Petrescu), Ilie Pintilie, Ștefan Voitec, Constantin David, Al. Iliescu, Teohari Georgescu, Vasile Bîgu, Anton Moiseșcu neve mind ott szerepel azok között, akiktől ama nagy napon megrettentek a tőkések és a kopók, akiknek sikerült áttörniük a rendőrkordont, szavukat hallatniuk, s a világ haladó erőinek bátorítására bizonyítaniuk, hogy vannak országok, vannak tömegek, szervezetek, amelyek készek szembeszállni a barna pestissel.

Elégtétellel állapíthatjuk meg, hogy e harcosok között ott voltak a magyar tömegek s baloldali vezetőik is. Temesváron és Déván, Marosvásárhelyen és Szatmáron, Szászrégenben és a Zsilvölgyében, Nagybányán és mindenütt, ahol nemzetiségek élnek, román testvéreik, osztályos társaik oldalán vonultak föl s a tüntetés sajátos színezetet is nyert a nemzetköziség hangsúlyozása, a különböző ajkú dolgozók szolidaritása, közös célvállalásának kidomborítása révén. E kérdésekről írt Józsa Béla a nagy napot köszöntő cikket a kolozsvári *Friss Újságban*, s vonult föl a tömeg soraiban — a különböző városokban — Vincze János, Bányai László, Szepessi Sándor, Tar Károly, Boncz András Karika, s közöttük ott haladtak nemcsak a városi munkások, hanem vistai, széki, magyarfenesi, mérai gazdálkodók, kőfaragók is. Mindez pedig a kommunisták irányította MADOSZ — a magyar dolgozók soraiban kifejtett — áldozatos, kitartó nevelőmunkájának is köszönhető.

*

Ha előbb a fasizmus előretöréséről szoltunk, e néhány sorban a letöréséről is írhatunk. Mert ha 1939 májusa nálunk nyitást jelentett a fasizmus visszaszorítására, leküzdésére, úgy 1945. május 9. — ezt a napot is immár huszonkilencedszer ünnepeljük — egy hosszú háború, egy sötét korszak lezárását jelenti. És győzelmét annak az ügynek, amelynek jegyében harcoltak, tüntettek a kommunisták, szocialisták 1939 májusában. Abban pedig, hogy hazánkban végrehajthattuk az 1944. augusztus 23-i fegyveres, antifasiszta nemzeti fölkelést, s abban, hogy ezt követően az ország haderejének jelentős része harcolt az antifasiszta fronton, és fontos szerepet játszott a győzelem kivívásában, nos, mindabban és mindazon ott van 1939 „kézjegye“ s mindazoké, akik már akkor az élen haladtak.

A történelem többféle győzelmet, békeszerződést ismer. „A béke a győztes politikája“ — hirdették régi államférfiak, s célja a kivívott állapot megtartása. Az 1945 májusában aratott győzelem és helyreállított béke — azóta fényesen bebizonyosodott — ama „igazság“—nál többet hozott az emberiségnek. Nem csupán annyit, hogy helyi — noha nem kevésbé szenvedéses, ártalmas és veszélyes — háborúktól eltekintve három évtizede béke honol — ami önmagában véve is nagy dolog —, de talán ennél is több, hogy a Föld jelentős részén „az ó világnak romjain“ valóban új világ teremtése kezdődött meg.

Az új világot teremtek táborába — a szocialista országok nagy családjába — tartozunk mi is. S amiként a fasizmus rombadöntéséből jelentős részt vállaltunk, ugyanúgy tiszteletet ébresztő eredményeket értünk el a mai értelmezésű új világ, a szocializmus építése terén. S amiként fegyverrel is harcolt ez az ország a békéért, ma diplomáciája hasonlóan aktív a tárgyalásokon, a nemzetközi esz-

mecserék vagy egyezménykötések során. Mert a mi békénk építő-jellegébe beletartozik a kiépítés, kiteljesítés, a biztonság biztosítása, a különféle szembenállások fölszámolása, a leszerelés előkészítése is, ami nélkül a béke nem igazi, nem teljes.

Május 9. tehát lezárt valamit, de el is indított. S amit elindított, az ma is tart; mind az anyagi gyarapodás, mind a tárgyalások terén. Ezért e napot sajátos aureola veszi körül; nemcsak emlékezünk ekkor, de fölmérést is végzünk: mennyiben szilárdítottuk meg a békét, mit tettünk azért, hogy a fasizmusnak az irmagja is kipusztuljon, hogy a háborús gócek mindenütt megszűnjenek, s a május 9. szerte a világon fűhűző, sarjasztó, valódi májusi dátumot szimbolizáljon.

Napjainkban — itthoni sikereink ismeretében — vagy a helsinki, bécsi, genfi tárgyalások (s a lisszaboni események nyomán) biztató képet nyújt a fölmérés.

KORUNK

Harcos antifasizmus

A Román Kommunista Párt örököse és folytatója a nemzetközi összefogás régi hagyományainak, a népünk történelmében mélyen gyökerező társadalmi és nemzeti igazságért vívott harcnak. A romániai munkásmozgalom kezdettől fogva ápolta ezeket a hagyományokat, egybekapcsolta az ország társadalmi felszabadításért vívott harc eszméjét az ember kizsákmányolásának felszámolásával és egy új társadalmi rend megteremtésével.

A munkásosztály nemzetközisége túllép a különböző társadalmi csoportok és rétegek testvériségének egyszerű keretein; magában foglalja a nemzetközi proletariátus tudatos összefogását végcéljának megvalósításáért, a kizsákmányolámentes szocialista és kommunista társadalom felépítéséért.

A nemzetközi munkásmozgalmat befolyásoló nagy események kihatottak a hazai munkásmegmozdulásokra is; a romániai munkásosztály, annak politikai és szakmai szervezetei cselekvően reagáltak azokra a nagy kérdésekre, amelyek mindenütt foglalkoztatták a munkásságot. A marxizmus elterjedése Romániában már a XIX. század második felében, beépülése az ország gazdasági-politikai valóságába erős alapot jelentett a proletártestvériség jelszavának alkalmazásához.

A román munkásság képviselőinek részvétele az I. Internacionálé tevékenységében, cselekvő szolidaritása a párizsi kommünnel, a román szocialisták jelenléte a II. Internacionálé kongresszusain, a különböző európai országok munkásságát támogató hazai tömegmegmozdulások — mind-mind emlékezetes lapjai a testvériség és munkásszövetség történelmének. Jellemző, hogy Románia munkásosztályának több mint nyolcvan esztendővel ezelőtt létrehozott politikai pártja programjában nemzeti és nemzetközi feladatokat tűzött ki, hangsúlyozva hűségét a világ proletariátusának általános ügyéhez.

1921 májusától a Román Kommunista Párt átvette és magasabb fokra emelte a munkás- és szocialista mozgalmak forradalmi hagyományait, szervesen egybefonta a hazafiságot a harcos nemzetköziséggel. Mint a nemzetközi kommunista és munkásmozgalmak egyik cselekvő élcsapata s az imperializmusellenes széles front egyik szervezője a Román Kommunista Párt megalakulásától kezdve vállalta, hogy a kizsákmányolás, a társadalmi és nemzeti elnyomás elleni harc hazai sikerei értékes hozzájárulások a munkásosztály általános harcához, a békéért, demokráciáért, a szocializmusért küzdő nemzetközi kommunista mozgalom erősödéséhez.

Ion Babici, a kolozsvári egyetem egykori hallgatója évekkel ezelőtt a proletár internacionalizmusnak mint a romániai forradalmi és demokratikus mozgalmak nemes jellemzőjének történelmi kutatását tűzte ki célul. A Politikai Kiadó gondozásában megjelent munkájában (*Solidarităţele militante antifasciste* [1933—1939]. Bucureşti, 1972) az igényes kutató szemével tekint az újabbróki Románia történelmének egyik legviharosabb időszakára, azokra az évekre, amikor a fasizmus rombolást és halált zúdított földrészünkre és az országra. Az 1933-at követő esztendőben a fasizmus mindinkább egyet jelentett az emberiség értékeinek esztelen megsemmisítésével, az európai államok és népek — köztük a román nép — szabad nemzeti létének felszámolásával.

Ilyen tragikus körülmények között a kommunista mozgalom volt az a szervezett társadalmi-politikai erő, amely engesztelhetetlenül, példaadó harciassággal

szállt szembe a fasizmus általánosan, de ugyanakkor minden olyan társadalmi-politikai irányzattal, amely közvetve vagy közvetlenül a fasizmust szolgálta. A román nép büszkesége, hogy ezekben a nehéz években az ország legjobb fiai, a kommunisták a munkásosztály, a többi haladó és demokratikus erő élére álltak, élethalálharcot vívtak a fasizmus és annak minden megnyilvánulása ellen.

A könyv szerzőjének legnagyobb érdeme, hogy a korba beilleszkedve, időrendi sorrendben mutatja be a német, osztrák, francia, bolgár, etióp, spanyol, kínai, lengyel, csehszlovák hazafias és demokratikus erők fasizshtaellenes harca iránt megmutatkozó szolidaritás jelentősebb mozzanatait, a kommunista és munkásmozgalom bebörtönzött, elítélt, a fasizmus terrorjától szenvedő vezetőivel — Georgi Dimitrov, Ernst Thälmann, Sallai Imre, Fürst Sándor — vállalt szolidaritást.

A szerző rávilágít arra is, hogy a nemzetköziség eszméje 1933—1939 között — mint bárhol a világon — az összetartás egyszerű formáitól a bonyolultabb, átfogóbb, szervezettebb megnyilvánulások irányában fejlődött. Idézzük: „A kommunista, szocialista és haladó szellemű kiadványokban kifejezett tiltakozások, a külföldi kirendeltségek és konzulátusok előtti tömegtüntetések, a fasizmus áldozatainak nyújtott erkölcsi és anyagi segély, a különböző fasizshtaellenes összejöveteleken, világkongresszusokon való cselekvő részvételtől a fegyveres harcig — mindez ugyanannak a növekvő romániai forradalmi mozgalomnak, a külső országok dolgozói szabadságáért, a nemzetközi testvériség zászlója alatt vívott harcnak az állomásai.”

A könyv szerzője jelentős dokumentumokkal bizonyítja, hogy a munkásosztály, a román nép harca rokonszenvet, elismerést váltott ki külföldön, erősítette a forradalmi mozgalmak élcsapatának, a fasizmus ellen küzdőknek a győzelembe vetett hitét. Dokumentum- és történelmi értékei mellett a könyv sikeréhez hozzájárul a vallomások eredetiségéből fakadó nemzetközi összefogásra, eszmeközösségre hívó-nevelő célzat. Különösen sikerültek azok a részek, amelyeket a spanyol front oldalán a fasizshta agresszió ellen küzdő román önkéntesek bemutatásának szentel a szerző.

Ion Babici kiemeli azt a tényt, hogy a más népek harcával szolidáris antifasizshta mozgalomban különböző társadalmi osztályok és rétegek vettek részt, de a mozgalom fő ereje a kommunista párt vezette munkásosztály volt. A munkások mellett a mozgalomban számos haladó szellemű értelmiségit, paraszt- és polgári demokrata politikust is találunk. „Munkástömegek, parasztok és értelmiségiek, idősek és fiatalok, nők és férfiak, nemzetiségi különbség nélkül — mondja a szerző — csatlakoztak a Román Kommunista Párt szervezte és vezette antifasizshta mozgalomhoz, és az azt követő időszakban ők alkották azt a harcosszervezetet, amely tartalékcsoportot, amely hozzájárult a katonai-fasizshta diktatúra megdöntéséhez, majd a népi hatalom megteremtéséhez.”

Az olvasó a közismert antifasizshta, demokrata és haladó szellemű harcosok mellett a politikai, társadalmi és kulturális élet Erdélyből származó személyiségeivel is találkozhat. Ilyenek: Gheorghe Adorian, Ion Agârbiceanu, Bányai László, Mircea Biji, Lucian Blaga, Tudor Bugnariu, Ede Bugnariu, Ilie Cristea, Gaál Gábor, Petru Groza, Silvia Gruia, Victor Jinga, Jordáky Lajos, Józsa Béla, Kohn Hillel, Eduard Mezincescu, Gheorghe Micle, Pollák Ernő, Emil Racoviță, Camil Suci, Bucur Schiopu, Vida Géza, Wolf (Boczor) Ferenc, Constantin Burca, Megyeri István, Mihai Ardeleanu, C. Bodeanu, Mihai Cristoff, Emil Snelberg, Vlad Mazepa, Gál György, Alexandru Buican, Nicolae Cristea.

Ion Babici könyve, úgy tűnik, „az első monografikus próbálkozás, amely arra hivatott, hogy átfogóan elemezze a romániai néptömegek harcosszervezetének szolidaritását a második világháború előestéjén”. De ez a könyv több egy sikerült dokumentáris-történelmi monográfiánál. Az a mód, ahogyan célját megvalósította a szerző, mondanivalójának súlya és mélysége, vallomástételének igazsága fényt vet a Román Kommunista Párt vezette antifasizshta és demokratikus erők sokoldalú, dicsőséges tevékenységére, a közös harcra, amelyet az emberi civilizáció ellenségeivel, a galád és kegyetlen fasizmus szemben vívtak.

A Politikai Könyvkiadó ezzel a kiadvánnyal még tágabb teret nyit Románia jelenkori történelmének megismerése felé. Kétségtelen, hogy az újabb és újabb kutatások, amelyek hazánk történelmének más korszakait is vizsgálják, elősegítik majd ennek az időszaknak az átfogóbb megismerését is. Ezzel együtt, és újabb dokumentumok birtokában, lehetővé válik egy átfogóbb monográfia megírása, amely bemutatja, miként vonult végig a nemzetközi szolidaritás eszméje a kommunista párt, a hazai munkás- és demokratikus mozgalom egész történetén.

Gheorghe I. Bodea

Hemoglobin-szerkezet

Az állati szervezetek döntő többsége belső paramétereinek állandóságát, homeosztázisát a vér útján valósítja meg. A vér, amelyet belső környezetnek is nevezünk, egy felnőtt ember testsúlyának 8 százalékát alkotja. Összetétele fajtánként változik, de nagy hasonlóságot mutat a magasabb rendű állatok esetében. Az ember vérének 55 százaléka plazma (folyékony, viszkozus közeg), 45 százaléka pedig alakos elem: vörös vértestek, fehér vérsejtek és vérlemezkék. A vérlemezkék elsősorban a vérárvadásban játszanak szerepet; a fehér vérsejtek fagocitálják (bekebelezik) a szervezetbe jutó idegen anyagokat vagy a szervezet saját sejtjeiből származó sejt-töredékeket; a vörös vértestek az oxigén, illetve a széndioxid szállításában vesznek részt.

A vörös vértestek nagysága 4–7 mikron, számuk 4–5 millió köbmilliméterenként. Bennük egy speciális fehérje, a *hemoglobin* található, amely alkalmas arra, hogy az oxigénnel és a széndioxiddal labilis (könnyen felszakadó) kötést hozzon létre. A fehérjék tanulmányozása során számos kérdés merül fel a kutató előtt. Például: melyek azok az átalakulások, amelyeken a törzsfejlődés folyamán átmentek az élő szervezetek fehérjéi? Tudunk-e olyan modelleket szerkeszteni, amelyek elősegítik a növekedés, fejlődés, mozgás, emlékezés, tanulás stb. jelenségeinek magyarázatát? A következőkben megpróbálok betekintést nyújtani a *molekuláris biofizika* műhelyébe, ahol hasonló kérdéseket tanulmányoznak, s igyekszem megismertetni az olvasót korunk egyik legmodernebb tudományágának kutatási módszereivel. Mindezt a hemoglobin szerkezetének vizsgálatával és az ez irányban folytatott munka felvázolásával óhajtom szemléltetni.

A Kolozsvári Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet biofizika tanszékének munkaközössége immár egy évtizede foglalkozik a vér különböző tulajdonságainak kísérleti és elméleti módszerekkel való vizsgálatával. Azok az eredmények, amelyeket e kutatómunka során felmutathatunk, biztatóak, s bizonyára indokoltan váltottak ki hazai és külföldi elismerést.

A mai tudományos kutatás eredményessége elsősorban attól függ, hogy a munkaközösségnek milyen széles a látóköre, milyen sokoldalúan közelíti meg a felvetett problémákat, milyen mértékben alkalmazza az úgynevezett *interdiszciplináris kutatómódszert*. Mindez feltételezi, hogy a kutatócsoport tagjai különböző szakképzettségűek legyenek (az adott témakörben például biológusok, matematikusok, orvosok, kémikusok, fizikusok, gyógyszerészek, mérnökök), legjobb azonban, ha a kutatócsoport minden tagja két-háromféle alapszakképzettséggel rendelkezik. Intézetünk biofizika tanszékének belső és szorosan együttműködő külső munkatársai végzettség szempontjából eleget tesznek a mondott feltételnek, és ez természetesen jelentős mértékben elősegíti a felmerülő tudományos kérdések komplex vizsgálatát, az elért eredmények sokoldalú kiaknázását.

Mint említettem, kutatásaink egyik ága a vér, közelebbről a *hemoglobin tanulmányozása*. Az emberi szervezetben a vér zárt rendszerben kering. Tudományos szempontból nagy fontosságú a különböző testrészekben, szervekben, egy-egynyi idő alatt átáramló vér mennyiségének meghatározása. A vérhozam kvantitatív értékeinek mérésére — attól függően, hogy a szervezet melyik részére vonatkoztatva végeztük a meghatározásokat — többféle módszert is használtunk. A végtag vérhozamának meghatározását kalorimetriás módszerrel végeztük (rendkívül gyors, operatív eljárás); a gyomorfal kapillárisainak vérhozamát egy lenyelt szondába beépített termisztorban, a hőmérsékletváltozás hatására létrejövő áramingadozás mérésével határoztuk meg; a májban keringő vérmennyiséget két izotóp egyidejű alkalmazásakor mért értékek alapján számítottuk ki. E kísérleti módszerek két új berendezés, a termisztoros szonda és a végtag-kaloriméter megalkotásához vezettek, melyeket ma már klinikai laboratóriumi vizsgálatokban alkalmaznak.

A betegségek dinamikus (időbeli lezajlásukat követő) leírásához azonban nem elég csak az átáramló vér mennyiségét ismerni; nyomon kell követnünk a vér legfontosabb jellemzőinek a változását is. Az egyik leggyakrabban mért paraméter a vér *viszkozitása* vagy belső sűrűsége. Sikerült kimutatnunk az összefüggést a vér viszkozitása és az alakos elemek mennyisége között a cukorbetegség esetén. A müncheni XXV. Nemzetközi Élettani Kongresszuson (1971) bemutatott dolgozatomban bevezettem a vér negatív viszkozitásának fogalmát, amivel kielégítően magyarázhatóvá vált a vér belső sűrűsödésének csökkenése a kapillárisok szintjén. Termofor segítségével meghatároztuk a vér *fajhőjét*, vagyis azt a hőmennyiséget, amely szükséges ahhoz, hogy egységnyi tömegű vér hőmérséklete egy Celsius fokkal változzon — s amelyre 0,893 kal/gr fok értéket kaptunk. Mint látható, a vér fajhője kisebb, mint a vízé, ami a benne jelenlévő alakos elemeknek tulajdonítható. Vizsgáltuk ezenkívül több állatfaj vörös vértestjeinek ellenállóképességét az ultrahangok roncsoló hatásával szemben.

Természetesen a fenti kísérleti eredmények magyarázata szorosan kapcsolódik a hemoglobin szerkezetéhez, mert az ebben bekövetkező változások döntő módon befolyásolják a vér tulajdonságait. Épp ezért a következőkben a hemoglobinszerkezetet érintő vonatkozó vizsgálatainkat s azok eredményeit ismertetem.

A hemoglobin polipeptid-láncokból és prosztetikus csoportból felépülő, közepes nagyságú *fehérje*; molekulatömege 66 700. A polipeptid-lánc, mint minden fehérje kémiai váza, szén—szén—nitrogén sorozaton alapszik (az aminosavak alapvető struktúrája). A polipeptid-láncok a bennük található aminosavak *számában és természetében*, valamint ezeknek a láncban belüli *sorrendjében* különböznek egymástól. A polipeptid-lánc szerkezetének pontos meghatározása számos nehézséggel ütközött, mert olyan kérdésekre kellett választ keresni, amelyek tisztázása mind kísérletileg, mind elméletileg komplex feladatnak bizonyult. Hány aminosav épít fel egy adott láncot? Melyek azok az aminosavak, amelyek előfordulnak a polipeptid-láncban, és milyen az elhelyezkedésük sorrendje? — ezek és ezekhez hasonlóak voltak az említett kérdések.

Annak ellenére, hogy az élő szervezetek felépítésében csak húsz alfa aminosav vesz részt, a belőlük létrejövő peptid-láncok száma rendkívül nagy: 10^{130} . A peptid-láncok kombinációs lehetőségeinek száma tehát lényegesen nagyobb, mint a Naprendszerben létező atomok száma, amely 10^{55} . A hemoglobin négy polipeptid-láncot — két alfa és két béta láncot — és négy hem csoportot tartalmaz. Az alfa láncok egyenként 141 aminosavból épülnek fel, a béta láncok pedig 146 aminosavból, tehát a hemoglobin felépítésében összesen 574 aminosav vesz részt. A hem csoportok mindegyike egy-egy polipeptid-lánchoz kapcsolódik, egy-egy monomért hozva létre ezzel, amelyek párosával kapcsolódnak egymáshoz.

Ha meghatározzuk az aminosavaknak a polipeptid-láncban belüli kapcsolódási sorrendjét, választ tudunk adni arra a meglehetősen fontos kérdésre, hogy azonos-e minden ember hemoglobinja vagy sem. Az ilyen irányú kísérletek bebizonyították, hogy bár ezt illetően nincsenek sem egyedi, sem faji (rasszbeli) különbségek, a hemoglobinnak az egyed ontogenetikai fejlődése során mégis négy változatát figyelhetjük meg. A megtermékenyítést követő hetekben keletkezik a létrejövő új szervezetben az *embrionális prehemoglobin*; ezt követi a *foetális hemoglobin* megjelenése, majd ezt fokozatosan felváltja a „*felőtt*” *hemoglobin* (Hb A). Ezen kívül minden ember vérésejtjeiben van elhanyagolható mennyiségű *szekundér hemoglobin* is (Hb A—1). Ez a négyféle hemoglobin csupán a peptid-láncok finom szerkezetében különbözik egymástól. A láncokat a görög ábécé betűivel jelöljük. Mindegyik hemoglobin tartalmaz két alfa láncot, a felőtt ember hemoglobinja ezenkívül még két béta láncot is. A többi hemoglobinféleségben az alfa láncok kívül megtaláljuk a béta láncotól alig különböző éta, gamma és delta láncokat. Az alfa láncok aminosav-sorrendje minden egészséges ember hemoglobinjában tökéletesen megegyezik, fajra (rasszokra) és nemre való tekintet nélkül. Az alfa lánc aminosav-sorrendjében bekövetkező bármilyen változás az ember esetében *kóros állapotot* jelent; törzsfajlódási szempontból nézve a jelenséget, valamely más fajhoz tartozó *előlényre jellemző* hemoglobinhoz jutunk.

Ötven évvel ezelőtt a chicagói Herrick egy anémiás betegségekben szenvedő indián vért vizsgálta, és azt tapasztalta, hogy az egyébként korongszerű vörös vértestek különleges sarló alakot öltöttek fel. Ez a jelenség erősen fokozódott, ha az oxigén parciális nyomása csökkent, vagyis ha sokáig hagyták a vörös vértesteket a mikroszkóp paraffinos lemeze alatt. Ezt a betegséget drepanocitózisnak nevezték el. Pauling és munkatársai 1949-ben elektroforézis segítségével tanulmányozták a drepanocitózisban szenvedő betegek hemoglobinjának a szerkezetét. Megállapították, hogy a betegek hemoglobinja másképp viselkedik, mint a normális, s ezért ennek új nevet adtak; ez lett a Hb S hemoglobin.

1955—1957-ben Ingram és Itano nagyon pontos elektroforézises módszerrel (amelyet Sanger vezetett be az inzulin aminosav-sorrendjének a meghatározására, és szakmai körökben az „ujjlenyomatok technikájának“ nevezik) megállapították a Hb A és Hb S közötti különbségeket. Mindkét hemoglobin esetében 26 frakciót kapunk, amelyek mindegyike egy-egy kisebb peptid-lánc. A különbség a két hemoglobin között csak egyetlen — a 4. számú — frakcióban mutatkozott, amely a Hb S esetében erősebben tolódott el a negatív pólus felé az elektroforézis során. E peptid-láncot kiválasztva és meghatározva aminosav-szekvenciáját, azt látjuk, hogy mindkét hemoglobin megfelelő (4. számú) peptid-lánc kilenc aminosavat tartalmaz, és ezek közül csak a hetedik aminosav természetében van különbség. A Hb S *valint* (alfa-amino-izovalérián-savat) tartalmaz a Hb A megfelelő peptid-láncának hetedik helyén álló *glutaminsav* helyett.

Felvetődik a kérdés: elméleti úton alkotható-e olyan modell, melynek segítségével meghatározhatjuk egy adott peptid-lánc esetében (aminosav-szekvenciáját ismerve), hogy melyik az az aminosav, amely a legnagyobb valószínűséggel helyettesítődik? Ez irányban évek óta folytatunk különböző kísérleteket, amelyek meglehetősen sikerrel jártak. Az általam szerkesztett *statisztikai modell* segítségével, amelyet 1972-ben a budapesti Európai Statisztikai Kongresszuson mutattam be, kiszámítható az aminosavak helyettesítésének valószínűsége, ha az aminosav-szekvencia már ismert.

Amint már említettem, a hemoglobin-szintézis bármilyen zavara betegséget — a vér különböző betegségeit — vonja maga után. Az egyes láncok szintézise nagymértékben összehangoltan folyik, mert akármelyik lánc esetében bekövetkező változás a többi lánc szerkezeti felépítését is befolyásolja. Nem elégséges tehát, hogy a bioszintézis folyamatai külön-külön jól menjenek végbe; az is szükséges, hogy a különböző típusú láncok létrejötte szinkrónban történjen.

Bonyolult kísérletek során sikerült teljes mértékben tisztázni a hemoglobin összes polipeptid-láncainak aminosav-sorrendjét. Ezek szerint:

az alfa lánc szekvenciája

Val. Leu. Ser. Pro. Ala. Asp. Lys. Thr. Asn. Val. Lys. Ala. Ala. Try. Gly.
Lys. Val. Gly. Ala. His. Ala. Gly. Glu. Tyr. Gly. Ala. Glu. Ala. Leu. Glu.
Arg. Met. Phe. Leu. Ser. Phe. Pro. Thr. Thr. Lys. Thr. Tyr. Phe. Pro. His.
Phe. Asp. Leu. Ser. His. Gly. Ser. Ala. Gln. Val. Lys. Gly. His. Gly. Lys.
Lys. Val. Ala. Asp. Ala. Leu. Thr. Asn. Ala. Val. Ala. His. Val. Asp. Asp.
Met. Pro. Asn. Ala. Leu. Ser. Ala. Leu. Ser. Asp. Leu. His. Ala. His. Lys.
Leu. Arg. Val. Asp. Pro. Val. Asp. Phe. Lys. Leu. Leu. Ser. His. Cys. Leu.
Leu. Val. Thr. Leu. Ala. Ala. His. Leu. Pro. Ala. Glu. Phe. Thr. Pro. Ala.
Val. His. Ala. Ser. Leu. Asp. Lys. Phe. Leu. Ala. Ser. Val. Ser. Thr. Val.
Leu. Thr. Ser. Lys. Tyr. Arg.

a béta lánc szekvenciája

Val. His. Leu. Thr. Pro. Glu. Glu. Lys. Ser. Ala. Val. Thr. Ala. Leu. Try.
Gly. Lys. Val. Asn. Val. Asp. Glu. Val. Gly. Gly. Glu. Ala. Leu. Gly. Arg.
Leu. Leu. Val. Val. Tyr. Pro. Tyr. Thr. Gln. Arg. Phe. Glu. Ser. Phe. Gly.
Asp. Leu. Ser. Thr. Pro. Asp. Ala. Val. Met. Gly. Asn. Pro. Lys. Val. Lys.
Ala. His. Gly. Lys. Lys. Val. Leu. Gly. Ala. Phe. Ser. Asp. Gly. Leu. Ala.
His. Leu. Asp. Asn. Leu. Lys. Gly. Thr. Phe. Ala. Thr. Leu. Ser. Glu. Leu.
His. Cys. Asp. Lys. Leu. His. Val. Asp. Pro. Glu. Asn. Phe. Arg. Leu. Leu.
Leu. Gly. Asn. Val. Leu. Val. Cys. Val. Leu. Ala. His. His. Phe. Gly. Lys.
Gln. Phe. Thr. Pro. Pro. Val. Gln. Ala. Tyr. Gln. Lys. Val. Val. Ala.
Gly. Val. Ala. Asp. Ala. Leu. Ala. His. Lys. Tyr. His.

Itt az aminosavakat a nemzetközileg elfogadott rövidítésekkel jelöltem, ami a szóban forgó aminosavak esetében a következő: Gly. = glicin; Ala. = alanin; Val. = valin; Leu. = leucin; Ser. = szerin; Thr. = treonin; Cys. = cisztein (cisztin); Met. = metionin; Asp. = aszparaginsav; Asn. = aszparagin; Glu. = glutaminsav; Gln. = glutamin; Lys. = lizin; Arg. = arginin; Phe. = fenil-alanin; Tyr. = tirozin; His. = hisztidin; Pro. = prolin.

A hemoglobin és a mioglobin (utóbbi az izmokban található fehérje, amely az oxigénnel labilis kötést hoz létre) aminosav-sorrendjének pontos meghatározása, valamint a makromolekulák térbeli szerkezetének megállapítása elsősorban Kendrew, Perutz, Watson és Crick nevéhez fűződik. A különböző polipeptid-láncok szerkezetét összehasonlítva, Braunitzer rendkívül érdekes megállapításra jutott. Észrevette, hogy ha két ilyen láncot megfelelő módon párhuzamosan egymás mellé helyezzük, az aminosav-szekvencia több helyen is *teljes azonosságot* mutat.

Egymás alá helyezve a láncok azonos részleteit, a béta és delta lánc aminosav-szekvenciája között csupán 10 aminosav-különbség van, a béta és gamma között 39, az alfa és béta lánc között pedig mintegy 84. A mioglobinnak molekulájában (153 aminosavból épül fel) és az emberi hemoglobin összes polipeptid-láncjaiban már csak 21 azonos helyzetű aminosav van; ennek ellenére terciér struktúrájuk azonos. Ez arra mutat, hogy az azonos helyzetű aminosavak lényegesek a struktúra és funkció szempontjából, mert éppen ezek teszik alkalmassá a molekulát oxigén szállítására és tárolására. Azok a részek, ahol az aminosavak helyzete nem azonos, vagy kóros elváltozásokra utalnak, vagy arra, hogy más fajhoz tartozó élőlény hemoglobinjáról van szó. Ez igazolja Pauling állítását, aki már 1949-ben megjósolta, hogy az anémiás betegségek többnyire *molekuláris elváltozásokkal* hozhatók összefüggésbe.

Sem az aminosav-sorrend ismerete, sem a különböző láncok összehasonlítása nem nyújt azonban teljes képet az adott fehérje működéséről. Ahhoz, hogy e működést megérthessük, három dimenzióra kell áttérnünk, vagyis meg kell ismer-nünk az adott fehérje térbeli szerkezetét. A makromolekulák térbeli struktúráját a röntgensugarak diffrakciójának segítségével tanulmányozzák. A fehérje teljes röntgendiffrakciós képe több ezer apró pontból áll (például a kristályos mioglobin röntgenképe hozzávetőleg 50 000 pontból). A térbeli szerkezet teljes leírásához *minden* diffrakciós pontnak ismernünk kellene a koordinátáit, de ezeknek a kiszámítása rendkívül bonyolult matematikai feladat, amelynek megoldása csak újabban vált lehetségessé, a nagy kapacitású elektronikus számítógépek segítségével. A kísérleti eredmények matematikai feldolgozása lehetővé teszi a makromolekulák térbeli modelljeinek összehasonlítását a molekulák természetes térstruktúrájával. Ily módon derítette fel például Watson és Crick a dezoxiribonukleinsav térszerkezetét, mely — mint közismert — egy henger palástján felcsavart hélix formát mutat.

A makromolekulák térbeli szerkezetének vizsgálatában az elmúlt két évtizedben jelentős eredményeket értek el. Ezt négy tényező befolyásolta döntő módon: a röntgendiffrakciós kísérletek, az elektronmikroszkópos képek, a makromolekulák mesterséges modelljei és az eredmények elektronikus számítógépekkel való kielemezése. A legújabb kutatások alapján jelenleg olyan elméleti statisztikai modelleket igyekeznek alkotni, amelyek a polipeptid-láncban bekövetkező *változások* is tükrözzék, ami által lehetővé válik a fehérjék struktúrájának vizsgálata az idő függvényében. Amint már említettem, a hemoglobin polipeptid-láncjai a magasabb rendű állapotok esetében nagyon hasonló szerkezetet mutatnak, s a mondott statisztikai modellek éppen azért jelentősek, mert megnyitják a *filogenetikai szempontú vizsgálódások* útját is a makromolekulák szerkezetére vonatkozóan.

A mioglobinn és a hemoglobin polipeptid-láncainak aminosav-szekvenciájában mutatkozó rendkívül nagy hasonlóság alapján feltételezhetjük, hogy mindkettő egy ősi polipeptid-láncból alakult ki a törzsfajlás során fellépett mutációk által. A fehérjék inter- és intraspecifikus különbségeit nagyszámú mutáció következményeképp kell értelmeznünk. Minél távolabb esik egy állatfaj az embertől, annál kevésbé hasonlít egymáshoz a hemoglobinjuk.

A Moszkvában megtartott IV. Nemzetközi Biofizikai Kongresszuson (1972), és már azelőtt a brassói Biometria Szimpozionon (1971) bemutatam azt a statisztikai modellt, amellyel kiszámítható a fehérjék helyettesítésének valószínűsége.

Ha adva van egy polipeptid, amely A_i ($i=1, 2, \dots, m$) peptidekre bomlik, minden peptid a_{ij} ($i=1, 2, \dots, m$; $j=1, 2, \dots, n$) aminosavakból épül fel. Röntgendiffrakciós vizsgálatkor a röntgensugár hullámhosszának ismeretében kiszámítható az a_{ij-1} és a_{ij} aminosavak közötti kötés felszakadásához szükséges energia, valamint az a_{ij} és a_{ij+1} aminosavak közötti kötés felszakadásához szükséges energia; s akkor lehetőségünk van arra, hogy felbecsüljük az a_{ij} aminosav helyettesítésének valószínűségét (p_j) az A_i peptidben. Bevezetjük minden aminosav disztribúciós függvényét, a kötési energiák értékeinek függvényében:

$$F_{ij}(x) = \begin{cases} 1 & x \geq E_{ij} \\ 0 & x < E_{ij} \end{cases}$$

Hasonló módon minden peptid-lánchoz hozzárendeljük a megfelelő disztribúciós függvényt:

$$F_i(x) = \begin{pmatrix} a_{i1} & a_{i2} & a_{i3} & \dots & a_{in} \\ p_{i1} & p_{i2} & p_{i3} & \dots & p_{in} \end{pmatrix}$$

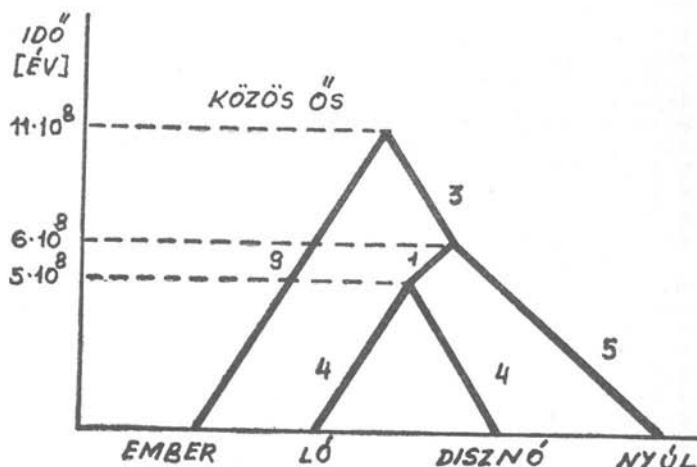
Egy adott A₁ peptid láncában az az aminosav fog helyettesítődni, amelynek disztribúciós függvénye — a szekvenciát figyelembe véve — lokális minimumot mutat.

A drepanocitózisban szenvedő betegek hemoglobinjának elektroforézises felbontásakor kapott 4. frakcióra vonatkozóan elvégeztem a megfelelő konkrét számításokat. Figyelembe véve, hogy e frakció 9 aminosavat tartalmaz, az összes kombinálódási lehetőségek száma $9! = 362\,880$. E hatalmas kombinációs lehetőségekből, bár bizonyos feltételek alapján leegyszerűsítethetők, még mindig nagyon sok variációt kell kiszámolni az elektronikus számítógépnek. Meghatározva e peptid disztribúciós függvényét, ez lokális minimumot mutat a 7. aminosavnál. Tehát bizonyos perturbáció esetén a 7. helyen szereplő glutaminsav fog kicserélődni a legnagyobb valószínűséggel. Ez teljes összhangban van a kísérleti eredményekkel, az azonban e módszer alapján még nem állapítható meg, hogy melyik aminosav lép a régi helyére.

Az ember és a csimpánz hemoglobinját összehasonlítva megállapították, hogy ezek teljesen azonosak. A gorilla hemoglobinja is nagyon hasonlít az ember és a csimpánz hemoglobinjához, a különbség csak a peptid-lánc egyetlen aminosavjának helyettesítéséből származik.

Egész más a helyzet, ha például a ló hemoglobinját hasonlítjuk össze az emberével. Itt már az alfa láncban belül 17 eltérő (egymástól különböző) aminosavat figyelhetünk meg. E számnak nagy elvi jelentősége van, ugyanis a fajok eredetére vonatkozó elmélet feltételezi, hogy az ember és a ló (valamint sok más emlős) közös őstől származik. Az őslénytani feltárások olyan, majdnem folytonos közbeeső fázisok egykori létezését bizonyítják, melyekből arra lehet következtetni, hogy a geológiai Kréta korban (kb. 110 millió évvel ezelőtt) az addigi egyirányú fejlődés két irányban folytatódott — éspedig az egyik irányban a ló, a másik irányban a főemlősök vonalán. A jelenlegi ló és az ember hemoglobinja minden valószínűség szerint a közös ős ugyanazon molekulájából származik. E két faj hemoglobinjának jelenlegi molekulájában a párhuzamos lánc 124 aminosava ugyanolyan természetű, tehát ugyanezek így szerepeltek a közös ős hemoglobinjában is. A fejlődési vonal kettéválásától kezdve, 110 millió év alatt, a lánc 17 aminosavja cserélődött ki — ami azt jelenti, hogy az ember és a ló közös ősének hemoglobinjában legkevesebb 17 alkalommal következett be mutáció. Megtörténhet azonban, hogy a mutációk száma még nagyobb, mintegy 20–23, mert az aminosav-szekvenciának ugyanazonok a helyein több kicserélődés is végbemehetett.

Ha feltételezzük, és erre minden jogunk megvan, hogy az említett mutációk a törzsfelődés mindkét vonalán statisztikai szempontból ugyanolyan gyakorisággal jelentkeztek, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy az utóbbi 110 millió év alatt az egyik peptid-láncban 8, a másikban 9 aminosav cserélődött ki. (Megjegyzem, hogy ezek a feltevések csak statisztikai szempontból helyesek, mivel ismeretes, hogy léteznek fajok, amelyek fejlődése bizonyos szakaszokban lelassul vagy



Leszármazási séma a hemoglobin szerkezetében bekövetkezett mutációk alapján

teljesen megáll.) Ez az érték, amelyet inkább nagyságrendi vonatkozásban kell értelmeznünk, lehetőséget nyújt arra, hogy felbecsülhessük a molekulák átalakulásához szükséges időt. Ismerve az aminosavak számát, a 110 millió éves időintervallumot, valamint a változások számát, meghatározhatjuk a mutációk *gyakoriságát*. Egy mutáció létrejöttéhez szükséges idő — a hemoglobin alfa láncának vizsgálata szerint — hozzávetőleg 12 millió év. Ugyanebből ki tudjuk számítani valamely mutáció megjelenésének valószínűségét, sőt minden egyes aminosav helyettesítődésének valószínűségét is. Amint a fent idézett példából is kiderül, a statisztikai modell segítségével megjelölhető, hogy melyik aminosavnak legnagyobb a helyettesítődési valószínűsége. A New Delhiben ez évben sorra kerülő XXVI. Nemzetközi Élettani Kongresszuson bemutatandó dolgozatomban a modellnek már egy továbbfejlesztett változatát terjesztem elő, melynek segítségével meghatározható annak az aminosavnak a természete is, amely a régi aminosavat helyettesíti egy adott peptid-láncban.

A hemoglobin alfa láncának aminosav-sorrendje nemcsak az ember és a ló esetében ismert; sok más fajnál is meghatározták. Az eltérő helyek száma a szekvenciában, az emberi hemoglobin alfa láncához viszonyítva, az egérnél 17, a sertésnél 18, a nyúlnál 25, a pontynál 71 — és így tovább. Ha összehasonlítjuk a különböző fajok hemoglobinjában bekövetkező változásokat, kiszámíthatjuk, hogy két vagy több faj közös őse az adott geológiai kor melyik periódusában jelent meg. Az így nyert értékek általában teljes összhangban vannak a paleontológia, a rendszertan, a genetika, az összehasonlító anatómia és más tudományágak eredményei alapján felbecsült értékekkel.

A felvetett kérdések effajta megoldása csak korunk tudományos színvonala mellett vált lehetségessé. Amint már említettem, a statisztikai modell kiszámítását a konkrét peptid-lánc esetében elektronikus számítógéppel végeztük. Amikor először programáltuk az adatokat, a gép elromlott, és ezt a véletlent azóta is úgy emlegetjük, hogy az elektronikus számítógép „sokkot” kapott; túl nehéz volt számára a feladat. Ez nyilván csak tréfás megjegyzés, de arra az igazságra utal, hogy bizonyos problémák megoldását ma is még a jövőre kell bízniuk, mert egyelőre nem rendelkezünk megfelelő feldolgozó és kiértékelő rendszerrel.

Elektronikus számítógépet egyébként nemcsak a hemoglobin szerkezetének vizsgálatában alkalmaztam; már 1964-ben analógikus elektronikus számítógéppel modelláltam az elektrosztatikus tér hatását a csontvelő vörösvértest-állományára. A kapott görbe dinamikájából kiderült, hogy az elektrosztatikus tér hatására a vörös vértestek nem pusztulnak el, hanem csak elvándorolnak, és a külső perturbáció megszűnése után mintegy 60 perccel már visszatérnek a csontvelőbe. Ezt a dolgot elismeréssel fogadta a bécsi II. Nemzetközi Biofizikai Kongresszus (1966). A csontvelő, amely — mint ismeretes — vörösvértest-képző szerv, később is kutatásaink tárgya volt; így például kimutattuk, hogyan változik százalékos aránya a különböző csontok esetében a csontszövethez viszonyítva. Erről 1974 januárjában a jénai Kvantitatív Morfológiai Szimpozionon számoltunk be. Ezután radioaktív izotópok segítségével vizsgáltuk a vörösvértest-képződés folyamatát a legkülönbözőbb körülmények között, elsősorban hipoxiás állapotban.

Munkaközösségünket találóan jellemzi R. D. Keynes angol professzor megjegyzése, mely szerint ez a kollektíva „vérmes reményekkel boncolgat különféle véres dolgokat”. És valóban, a biofizika tanszék külső és belső munkatársai (újában a diák biofizikai kör tagjai is ide tartoznak) elsősorban a vért és a vele kapcsolatos problémákat vizsgálva fejtették ki az elmúlt évtizedben számottevő tevékenységet. E tudományos munka négy doktori disszertációban és több fél-száz, külföldön és belföldön megjelent dolgozatban, valamint számtalan előadásban konkretizálódott, s nemegyszer új, hasznos műszerek megalkotásához is elvezetett (végtag-kaloriméter, termisztoros vérkeringésmérő stb.). Reméljük, hogy ez a lendület, az együttműködés és egyetértés szelleme továbbra is jellemzőnk marad, és így még „vérmesebb” reményekkel nézhetünk a jövőbe.

Vincze János

„Körön s világokon belül”

Jegyzetek Áprily költészetéről

Szemlélet. — Áprily Lajos lírájának koordinátáit látszólag könnyű kijelölni, hiszen versei egy olyan korhangulatból, egy olyan milióból nőttek ki, amelyet viszonylag jól ismerünk. A két világháború közötti erdélyi költészet vezéralakjai — Áprily, Tompa, Reményik — műveikkel mintegy kiegészítik, magyarázzák egymást, és rövid időre megteremtik a líra régóta elveszettnek hitt egységét. Melyek a szemlélet közös jegyei? Gyakran esik ilyenkor szó a makacs, már-már maradiságba átsapó hagyományörzésről, holott nem is annyira a hazai tájjal való eleven kapcsolat és nem ködös lélektani indítások határozzák meg ezt a szemléletet, hanem a társadalmi helyzet bonyolultsága. Az erdélyi költő arra kényszerült, hogy egy némiképp torzító prizmán keresztül figyelje a valóság alakulását: a kisebbségi helyzet prizmáján keresztül. Ez természetszerűleg hangsúlyeltolódásokhoz vezetett, és sokkal inkább meg kellett küzdeni a tisztánlátásért, mint a kortárs magyarországi nemzedéknek. A haladó erdélyi írónak egyszerre két fronton kellett harcolnia, szempontjai összetettebbek voltak, eredményei kevésbé csillogók. A ragaszkodás, a hűség fokozott jelentőséget kapott a lírában, s ennek nemcsak tartalmi, hanem formai vetületei is voltak. A szemhatár beszűkülésével, az értékek elbizonytalanodásával előtérbe került a már meglévő értékek, a már ismert igazságok hitelesítése (tartósítása), és csak ezután kerülhetett sor új területek meghódítására. Általában megfigyelhető az irodalomban, hogy amikor ilyen hitelesítő szerepet kell betöltenie, akkor az általános színvonal esik. Korántsem vonatkoztathatjuk ezt a megállapítást a két világháború közötti erdélyi irodalom egészére, de számolnunk kell vele, mert csak így érthetjük meg újításainak sajátos jellegét, és így vonhatjuk le esetleg ránk is érvényes tanulságait.

A társadalmi helyzet összetettsége, az erővonalak kuszáltsága általában a szimbolikus ábrázolás felé taszítja az írókat. Iskolapélda erre Ady költészete a huszadik század elején. A szimbolizmus jegyeit Áprilynál is felfedezhetjük. Sajátos megoldást jelent Tamási Áron novellaköltészete és regényei, amelyekben szimbolista (és szürrealista) áttételek mellett a helyzet bonyolultságának közvetlen érzékelésére is alkalma adódik az olvasónak. Az Ábel-trilógia első részében (*Ábel a rengetegben*) ezt úgy oldja meg az író, hogy kiemeli megszokott környezetükből a különböző rétegek, osztályok képviselőit.

Ady annak idején megteremtette a saját belső realitását, amely a külső világhoz képest irreálisnak tűnt, és amelynek éppen az volt a célja, hogy felrobbantsa ezt a külső, régen értékét veszített realitást. Ilyen értelemben Áprilyéknak is szükségük volt az embertelen külvilág megvétőzésára, e realitás felszámolására. Ez a megvétőzés alkalomadtán harcot, máskor menekülést jelentett, többnyire menekülést — a tisztánlátás objektív korlátai miatt. De ugyanakkor egy irreális világ megalkotása is zsákutca lett volna, hiszen ennek a költészetnek a legfőbb feladata éppen a ragaszkodás, a hűség felmutatása volt. Objektív és szubjektív tényezők találkozásából így születhetett meg Áprily természetlírája, amely menekülés és mélységes ragaszkodás is egyszerre.

Természetlíra. — Ezzel magyarázhatjuk Áprily szimbólumainak könnyed lebegését és komor realitását, menekülésének kétarcúságát, amelyet visszaemlékezésében így fogalmaz meg: „Valahányszor visszavonultam, mindig figyeltem a világ dolgait; ha valaha is el tudtam volna vonulni, talán derűsebb verseket írtam volna.” (*Fecskék, őzek, farkasok*) Áprily gesztusa nem azonos az Adyéval, aki egyetlen mozdulattal kiszakítja magát a megmerevedett formák szorításából. Ilyen értelemben Áprily nem *megteremt*, hanem *kiválasztja* a maga világát: a természetet. De ez a világ a lehető legnagyobb szabadságot biztosít a kiválasztás után itt is bekövetkező gesztushoz: a teremtettséghez. Ezért válhatik üzenethordozóvá,

vagy ahogy Sóni Pál mondja az Áprily-kötethez* írt előszavában, „kommunikációs csatornává“ a természet. Láng Gusztáv hasonlóan vélekedik: „A századelő szimbolizmusához Áprily tájversei köthetők legerősebben. A táj, a leírt természeti jelenség mindig jelentés- és közérzethordozó jelkép az Áprily-versben; benne a költő nem a természethez férközik közelebb, hanem olyan felismerésekhez, igazságokhoz, amelyeknek csak intuíciót serkentő jelképeit kínálja a természet.“ (*Áprily-problémák*. Utunk, 1973. 42.) Annyit kell még hozzáfűznünk, hogy e versék hatásának egyik titka éppen abban a kettősségben rejlik, hogy itt a természet mást is jelent, de önmagát is jelenti egyszerre. Bonyolult áttételekkel az egész emberi társadalmat képviselteti vele a költő, de ugyanakkor az erdélyi tájat, a szülőföldet is felmutatja benne a maga egzakt, (jó értelemben vett) tanáros pontosságával. Borotvaélen táncoló líra ez, hiszen a kettős funkció csak a forma példás fegyelmével valósítható meg. Ehhez hallatlan egyensúlyérzék szükségeltetik. Az egyensúly néha megbomlik (ami nem jelent színvonalbeli esést is), a tárgyilagos leírás látomásos képekbe csap át. Talán ezért is olyan nehéz Áprily líráját valamilyen iskolához besorolni. Nem is szükséges, de ebben az esetben egyenesen veszélyes lenne, hiszen látásmódjára éppen az említett kettősség jellemző.

Áprily több kritikusa is felfigyelt arra, hogy verseinek világa mennyire jellegzetesen erdélyi és mégis mennyire sajátos világ, amely csak a költő képzeletében létezik. „Örök lázban, ezerszemű megfigyelőként, a költő úgy járul hegyek-völgyek, vizek s fenyvesek szépségéhez, ahogy a tudós laboratóriumába megy“ — mondja Sóni Pál. Találónak érzem a „laboratórium“ kifejezést, mert a természet eszköz- és cél-voltát jól érzékelteti. Cél: mint a megismerés tárgya és célja, és eszköz: mint olyan közeg, amelyben az emberi lélek végtelenjéből is megsejthet valamit a költő. Tamási regényében az eredeti környezetükből kiemelt szereplők lemeztelenítik igazi énünket; az Áprily-versben a költő énje az, amely meztelenül szemléli magát egy tisztavízű forrás tükreben. Ritkán és szemérmesen villantja fel arcát e versekben az ember, de ez éppen elég ahhoz, hogy a látszólagos harmónia megbomoljék. Jó példa erre az ódának is nevezhető *Március*, amelyben a kételyt, a szorongást (alig sejthetően) az utolsó sor viszi be:

*Zeng a csatorna,
zeng a hegy orma,
s zeng — ugye zeng, ugye zeng a szived?*

Az azonosulás megkísértése ez a vers, de a kísérlet csak látszólag sikerül, a kudarcot egész sor elégikus költemény bizonyítja. Áprily harca „néma lázadás“ (Sóni Pál):

*En messze jártam, szomjazó csavargó,
vérhullatásos arra most az út:
míg nagy mezőn embert kaszált a sarló,
magammal vívtam irtó háborút.*

(Falusi elégia)

„A végtelenség fenyvesillata“. — Már-már groteszk képpel fejezi ki ezt a kettészakadást, énje egyik felének tudatos elidegenítését egy későbbi költeményben:

*Tompul a hang,
fogynak a vallomások.
Titkom felé,
mindig mélyebbre árok.
Az akna szűk,
sebesre zúzza vállam,
de ércemet
lenn meg kell hogy találjam.
Rég hóba fúlt,
ordas erdélyi őszön
rejtette el
bennem egy őtvös-ösöm.*

(Mély, tompa hang)

* Áprily Lajos: Meddig él a csend? Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973.

Az ábrázolás fájdalmas konkrétsága és az elvont mondanivaló feszültségéből kiérezhetjük a lemondás tragikumát. Áprily ragaszkodik a konkrétumokhoz, felajzott érzékszervekkel él, nem mer elszakadni a realitástól, mert tudja, hogy az elszakadás végleges is lehetne, márpedig mondanivalójának egyik összetevője éppen a ragaszkodás, a hűség: talmi dolgok közt az igazit, a hitelest megvédelmezni; a mulandóság mögött megsejteni az idő végtelenjét. Természetszemléletének két ellentétes pólusa: a részletek megejtő pontossága, költőisége, és az éles vonalak mögött gomolygó kód, az elmosódott árnyak, amelyek mintegy ellenpontoszzák az előtér tisztaságát. Máskor a kép tisztasága, áttekinthetősége hordoz magában valami fenygetőt:

*Fény hull, álomba szédítő.
Szunyog-balet ring-leng a hőben.
És a ragadozó Idő
áll, mint az ölyv a levegőben.*

(Fegyverszünet)

Pillanat és végtelenség, kétségbeesett ragaszkodás a reális elemekhez és a mögöttük felsejlő igazság megkísértése — mindez csak a forma szorításában sugallhat harmóniát. Az egységet, a teljességet csak a zene teremtheti meg. A zene az éltető eleme e lírának.

De visszatérve Áprily költészetének kétarcúságára: nagyon sokszor az az érzésünk, hogy a feloldozást, a nyugodt derűt sugárzó befejezés nem ugyanazon a síkon mozog, mint az előzmények; a költő visszaretten a végső szó kimondásától:

*Parti ködben lelkek álltak,
árva lelkek, annyian —
Visszanéztem; messze ággal,
burka-ággal, hóvirággal
most indult a kisfiam.*

(Kék virág)

Megszokott eljárás, hogy elvont fogalmakat szemléletessé, érzékletessé tesz a költő, de Áprilynál különös hangsúlyt kap ez a módszer:

*De néha túl a rácszott időn
csillagmezőket lobbantott a távol.
Szél jött és megtelt hervadó tudóm
a végtelenség fenyvesillatával.*

(A kor falára)

Hűségét (a természethez, a szülőföldhöz, az emberhez) csak úgy mutathatja fel, ha pillanatnyilag hűtlen lesz a korhoz, amelyben „Egy vak poroszló szárnyam és tüzem / e zord idő-cellába börtönözte.“ Így a „végtelenség fenyvesillata“ nem egyszerűen természeti ihletésű kép, hanem Áprily fájó nosztalgiája a szabadság után, amelyet csak úgy érhet el, ha „e zord idő-cellát“ végtelenné tágítja, hiszen kitörni nem lehet belőle. És az egyetlen (fájó) bizonyosság éppen ez az „idő-cella“, mert a költő:

*Körön s világokon belül
világot épít, egyedül.*

(A menekülő)

Nosztalgia. — Németh László írta Áprilyról még a harmincas években:

„Itt fekszik előttem egész munkássága, s érzem, hogy ez az író valahogy elintézte magát, mielőtt ezeknek a verseknek a költője lett. Előbb mondta ki, hogy elvégeztetett, s aztán kezdte el fűzni tiszta és szomorún-telt rímeit.“ (Németh László: *Áprily Lajos. Két nemzedék.* Budapest, 1970.)

Jó adag túlzás is van a jellemzésben, de lényegre tapint, hiszen Áprily költészetének szembeötlő vonása az elégikus hang, és nem utolsósorban a nosztalgia, amelyet általánosabb érvényű szóval elvágyódásnak is nevezhetnénk. Az idegenség érzete ott kísért egész költészetében, és ez is belejátszik az említett kétségbe: az elvágyódás legtöbbször már ismert dolgok nosztalgiájaként jelentkezik, mert a költő idegennek érzi magát, de feladata a hűség. Az elvágyódás így leggyakrabban a múltba és a természetbe irányul. Ide sorolhatjuk a klasszikus

harmónia áhítását, műveltségélmények gyakori felbukkanását. Ez a nosztalgia nemcsak pillanatnyi, hanem örök nyugtalanságot sugároz.

*Sok erdőn túl, a gyermekkor fölött
ma is Rapsonné asszony napja lángol.
De Persephoné most kertembe jött
egy naptalan, felejtető világból.*

(Hypertónia)

Ebben a strófában nem a gyermekkor és a felnőttkor szembesül, hanem gyermekkori és felnőttkori álmok; a szabadság itt csupán az álmodás szabadságát jelentené, ez a nosztalgia: álom az álomban.

Talán itt kellene megvizsgálnunk azt a verset, amely tudatos Ady-parafrázisnak tűnik, és programversnek is tekinthető.

*Futunk, futunk a látomással,
súlyos habot hasít a szánk.
Riadozunk az óceántól,
az ér, az ér a mi hazánk.*

(Pisztrángok kara)

Már említettük, hogy elvágyódása mindig visszafelé mutat, az előbbi idézet pedig világosan megfogalmazza ezt az attitűdöt: „Futunk, futunk a látomással.” Nem kell különösebben részleteznünk, hogy milyen látomásokra adódott alkalmá Aprilynak kora társadalmában, a kisebbségi sors buktatói között. Számára egyetlen biztos út létezett: vissza a forráshoz, az eredendő tisztasághoz. De ne felejtjük el: „a látomással”, és nem mindent felejtve tette meg ezt az utat, amely nemcsak a menekülés, hanem a tisztánlátás, az erőgyűjtés útja is. Az *Idahegyi pásztorok* című egyfelvonásos drámában Thyrsis, az egyik pásztor mondja:

*Hajnal körül, ha nyájammal felérek
s a Gargaros mögött kigyúl a nap,
elgondolom, hogy lenn a napsütésben
a Trója-síkon százak hullanak.
Az ér, amelyből kristálykortyot ittam,
lenn dárda-ontott vértől lesz veres —*

Amit Thyrsis tud, Aprily is tudja. Visszafelé, a felejtésbe nincsen út. Az Aprily-vers kristálytisza víz, amely sejtelmesen fut tova, és magában hordozza sorsát, hogy „lenn dárda-ontott vértől lesz veres —”.

Zene, kompozíció. — A szorongás, ha nem is közvetlenül, de mindig benne foglaltatik e versekben. („Ezt a mind fojtogatóbb és kiutat nem találó életérzést már-már ahhoz a szorongáshoz hasonlíthatjuk, amelyet Franz Kafka fejezett ki *A perben* — írja Vita Zsigmond*.) A költő a harmóniát legtöbbször csak a zene segítségével tudja megteremteni, lírájának felfokozott zeneisége védekezés, kötés, amelyen átút a vér: „...a költő érzi-tudja, hogy a zene-vár erős, nagyon erős védelem, de ugyanakkor életszenyvesztő börtön is, melyet maga emel magának. Innen a nyugtalanság, ami végigborzong a költészetén.” (Sóni Pál: *Aprily zeneisége. Művek vonzása*. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1967.)

Kétségbeesett kísérlet is ez a nyelvbe, versbe zárt zene, heroikus erőfeszítés, már-már a lehetetlen megkísértése. Aprily formai művességéről sokat beszéltek, formakultúrája a Nyugat-nemzedék, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád törekvéseivel egy töről fakad. A verlainé-i mondás — „De la musique avant toute chose” — nála fokozottan érvényes, ritmus és rím nagyszerűségén, hangérzeteken és hangszer-metaforákon túl még van egy sajátosság, amely lépten-nyomon felbukkan: a szembefordulás a nyelvvel. Aprily fegyelmezett alkotó volt, nem szóképzési, mondattani elemekben figyelhető meg ez a szembefordulás, hanem szóhasználatban. Az idegen szavak (nevek) gyakori felbukkanása, kulcsszóként való használatuk ezt a célt szolgálja. Aprily néha szeretne egy mindenki számára ismeretlen nyelven írni. Ismeretlenül, idegenül hangzó szavak hangulata lengi be verseit, ilyenkor a nyelv már csak úgy mond valamit, hogy zenél. Sejtelmes, borzongató zene ez:

*Finn lányok. Szűz lelkük kedves nekem,
Küllikki, Hilka — így dédelgetem.*

(Nyírfák)

* Vita Zsigmond: Aprily Lajos. Az ember és a költő. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972

A nevek, Ahasvér, Laokoon, Aletta van der Maet, Walther von der Vogelweide hatása elsősorban zenei, a kompozícióban ezek képviselik a témát. De Áprily nagyszerű mestere is a nyelvnek, minden árnyalatot ki tud fejezni — tehát a nyelvhez való viszonyulása szintén a már jelzett kettősséget bizonyítja.

Bármilyen szót szimbólummá tud emelni, kiszakítja hétköznapi jelentéskörnyezetéből, és egy egész vers tartalmát sűríti belé. Bata Imre az *Abel füstjéről* szólva, így fogalmazza ezt meg: „A kép plasztikus és tagolt, de a látvány felületén található mindig egy pontot, egy föltnyi teret, ahonnan titokzatos fény árad, s ez a fény, az áttetszően sejtelmes, belengi az egész képet.” A versnek ez a pontja nemcsak kisugárzik, hanem magába is szívja az előzményeket, a mondanivaló, a hangulat egyetlen szó felé tendál. Példaként a *Vihar után* című költeményt említhetnénk, amelyben a befejező „Egyedül” kap ilyen funkciót. A *Tetőn* utolsó szavába („Erdély”) a szülőföld minden nagyszerűségét, titokzatosságát belesűríti. Egy egész verset, egy egész világot tud megmutatni egyetlen szó tükrében. Éli a nyelvet, amely maga is mentsvár, fedezék. Itt is „körön s világokon belül” építkezik, József Attila-i idézettel élve: a vers — de néha egyetlen szó — maga a „határolt végtelenség”.

Számtalan külső tényező szorításában, egy megcsonkított világba, szavak fedezékébe kényszerülve Áprilynak ezt a végtelenséget sikerült felmutatnia.

Hazai kiadások. — Áprily Lajos válogatott verseit (*Meddig él a csend?*) a Kriterion Könyvkiadó gondozásában olvashattuk. Biztos ízléssel válogatták a szerkesztők, a hangsúlyt főleg a költő munkásságának első (legfontosabb) szakaszára helyezve, de helyet kaptak az öregkori versek is a kötetben.

Áprily emberi és költői arcával foglalkozó könyvet üdvözölhettünk 1972-ben. Vita Zsigmond a tanítvány szeretetével és a tudós dokumentált, adatszerű pontosságával írta meg monográfiáját. Győri János könyve után (*Áprily Lajos alkotásai és vallomásai tükrében*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967) a teljesebb Áprily-kép kialakulását szolgálja ez a mű. Egyfajta bizonytalankodást éreztünk Vita Zsigmond szemléletében: a költő arca halványabban rajzolódik ki, mint az emberé. Egyébként ő is az erdélyi (főleg az enyedi) tartózkodásra helyezi a hangsúlyt — indokoltan.

A klasszikus műveltségű, klasszikus eszményekért lelkesedő költő maga is klasszikussá vált. Ideje, hogy bennünk is otthonra találjon.

Markó Béla

Györffi Kálmán írói indulásáról

Röviden líráról, epikáról. — Meglehetősen sokan foglalkoztak az elsőkötetes Györffi Kálmán novellisztikájával.* Úgy vélem, Marosi Péter kritikája (*Emléktárak leltára*. Utunk, 1974. 4.) a legkimerítőbb, több oldalról közelíti meg az írásokat. Elakadok azonban cikkének azon a pontján, ahol féltől szól a fiatal szerzőről: „Györffi novellái zártágukban voltak líraibbak; kisregényének [*Házavatók*. — Sz. L.] epikai oldottsága viszont bőbeszédűnek tűnik — e novellák után”; illetve: „...remélhetőleg meggyőző bennünket, hogy nem vesztett többet az epikai vámolásnál, mint amennyit nyert a lírai réven”.

Tény, hogy az *Igaz Szóban* megjelent kisregény kevésbé sikerült, mint a kötet hasonló témájú darabja, a *Házépitők*. Nem a novellák líraisága áll azonban

szemben a kisregény epikumával. Sőt, nem is a novella a kisregénnyel. Csupán a szerkezetbeli megoldások különböznek. A *Házépitők* rendkívül tömören és jól megkomponált kisregény; sodróbb, lendületesebb a története a novelláénál, tehát éppen az epikus jegyei jobban kitapinthatók. (Mellesleg — kevés példát találunk arra, hogy az egyszerű kitűnően megfogalmazott téma másodszori feldolgozásban ne veszítsen frissességéből.)

Lírai mű, a vers (ha igazi) asszociatív jellegű; „a természetes költészeti jelenség nem egyéb, mint kivételes találkozás az elmen átcikkanó képek és hangok zürzavarában” (Paul Valéry). Persze, nehéz lenne matematikai pontossággal kimutatni, hol végződik a próza, és hol kezdődik a költészet. Az alapvető műfaji jegyeket azonban felismerhetjük. Ahogyan Marosi

* Györffi Kálmán: Csendes hétköznapiak. Forrás. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.

is megérzi Györffi novelláit olvasva: „még a leírása se hasonlít novellistáink költői leírásaihoz.“ Szembenáll tehát azaz a nálunk is vitatott, prózában írt lírával, költészettel, melynek legszélső határait Kádár János *Rondója* jelzi.

Az epikus mű történéseinek folyamatoságát főként az biztosítja, hogyan gazdálkodik a szerző a helyszíni leírásokkal, az idősurfítással, a szereplőkkel s az esetleges írói reflexiókkal. Ugyancsak e négy elem váltakozásától függ — elsősorban — a mű ritmusa. Az emlékezés: belső történet. Amikor tehát Marosi fontosnak tartja az emlékezés ritmusát, az írárok epikus sajátosságaira kell gondolnunk. (A történet ritmusa távolról sem azonos a mondatok belső, versszerű ritmusával.) Hogyan lehet akkor „ez a novelisztika... kollázsgrafikára is emlékeztető prózavers“? (Mint kiderül, a hangsúly a versen van.)

Az elmondottakat így összegezhetjük: *Prózaí alkotás legfeljebb lírai sodrású lehet, de nem lírai fogantatású.* Györffi Kálmán lírai hevületű novellisztikát művel, amelyben az epika minden sajátos jegye fellelhető. Még akkor is, ha figyelembe vesszük a modern próza törekvéseit és a műfajok közötti határok feloldódásának folyamatát.

Ami a félreértésre főképpen okot ad, az a szerző sajátos (bár nem saját tulajdányú) módszere: a kettős szűrő. Többnyire monológként építi fel a történeteit, de ha nem, akkor is valamelyik szereplője szemével látja-látattja a környező valóságot. Ez a *szubjektív, belső szemlélet*: csak arról szerzünk tudomást — alig észrevehető emberi gesztusokról, „beszélő“ tárgyakról —, ami az emlékezőbe mélyen belevesődött. És ha az „emléktárgyak leltára“ fontos számára, akkor nyilván ezek lesznek az elbeszélés alapelemei: a szereplők. Valójában azonban a szerző az isten, a mindenható: *az objektív külső nézőpont*; ő irányítja, hogy mit lássanak, mire emlékezzenek. Tőle függ a részletek egységbe szerveződése, az írás eszmeiségének megvalósulása.

Írói peremvidék? — Hagyományos értelemben Györffi egyetlen novellája sem lekerekített, zárt egész; hiányzik a novelisztikus fordulat, a „csoda“ (Szávai Géza értelmezése. — *Csendes hétköznapiok és csodák.* A Hét, 1974. 10.). Lehet mind-ez tudatos eljárás. Am több is: a szerző sietsége, időhiánya. Ő maga jelzi: „... regényt szeretnék írni, s... a novellák tulajdonképpen az írói szándék peremvidékéről valók.“

A csendes hétköznapiok író-szociálpszichológusa a legelőkelőbb emberi megnyilatkozások mögött is társadalmi „besugárzást“ sejtet. Még az olyan rövid

életkép-, állapotrajzszerű darabok esetében is, mint a *Lány a tükör előtt*, a *Hőnaposszoba* vagy a *Nagytakarítás*, sokkal nagyobb távlatú, szélesebb ívű a szándék, mint amennyit kétségtelenül megvalósít; adott pillanatban a befejezetlenség érzetét keltik (még ha nem is az írássok kárára). Amikor pedig a szerző mondanója több réteget egyetlen, áttekinthető felületre tud vetíteni (*Játékaim; Házeptők, Magyariek*), akkor ez már — a lapszámtól függetlenül — kisregény.

Hogyan sikerül megírnia tizenöt-húsz oldalon egy teljes életet?

A *Házeptőkben* egész írói kelléktára fellelhető. Az első személyű elbeszélésből addóan csak annyit közöl, amennyit egy sokdolgú asszony néhány szabad órájában (percében?) végiggondolhat. Ugrásszerűen, nagy időközöket átfogva tömöríti az eseményeket; ami kevésbé jelentős, az kihull az idő rostáján. Ez a szerkezetbeli sajátosság aztán átsugárzik a szöveg kisebb egységeire, a mondatokra. (Írásmódjának tömörsége, belső feszítőereje, ahogyan Marosi érzékeli.)

A *Házavatókban* a nagyobb lélegzetű fejezetek ugyanazt a funkciót töltik be, mint az előbbi műben a zárójeles elklönlönítések: az idő áthidalását. Ha ott egy-egy motívum csupán jelzésszerűen, de sokatmondóan bukkann fel, itt nagyobb térhez jut, ám az időfelbontás kuszaságában, a részletek túlhalmozódásában elhullatja jelentőségét.

A két írás témája csupán az alapgon-dolatban egyezik. A magányos építkezés motívuma; ahogyan viszont ezt feldolgozza és a végkicsengés — teljesen eltérő. Az első változat lényegét — leegyszerűsítve — így fogalmazhatnók meg: a pusztán önmagáért végzett munka egy-re inkább értelmetlennek tűnik a kívül-állók számára; az egyén viszont nem fosztható meg az alkotás örömétől. A konklúziót többszörös áttételezés-értelmezés útján kapjuk meg. A terjedelmesebb regényben már közvetlen elmélkedésre is jut a szerzőnek ideje: „... azon tűnődöm, hogy az ember olyan semmiből van felépítve, puha húsból, elfolyó vérből, vékony bőr fedí az egésztest, ami a legkisebb karcra is felszakad, hogy még a legkeményebb rész, a köröm is olyan semmi, és körülötte minden ellenáll, s az egész munka csak onni, hogy körülötte minden ellenáll, a téglának az ellenállása: a súlya, a könek az ellenállása: a keménysége, a fának az ellenállása: a szálkája, s a munka csak anny, hogy ez a semmi hús, bőr, köröm nekifeszül minden súlyos, kemény anyag-nak, és hogy ez az egész öröm, amit érzek, ha ránézek a házamra, abból a fájdalomból áll, amit az évek során testemnek okozott az anyag.“ Megkísérli szé-

lesebb távlatba helyezni a témát. Fősze-replője egy viszonylag új réteg, a falu—város között ingázók életformájának képviselője. Hellyel-közzel aztán a szerző elveszíti a sokat ígérő szálát: inkább az ingázás felületi ismérveit részletezi, s nem az életforma lényegét. Felbukkan a parasztemberbe belénevelt kapzsiság, vagyonhajzsa napjainkban anakronisztikus megnyilvánulása, ám ez sem tud szervesen beékelődni a hömpölygő monológba. A legtávolabb mutató kérdés: a második nemzedék számára értelmetlenné vált a szülők szimbólummá merevedett életéltéje. A konklúzió így módosul: a jelentésüktől megfosztott, de bizonyos rétegek tudatában megkövesedett értékek devalválódnak, illetve átalakulnak.

A *Házavatók* kísérlet a társadalmi regényre, a novelláskötet témáinak szintézisére. A mondanivaló különböző rétegei nem arányosan kapcsolódnak egymáshoz. Ám nemcsak a társadalomrajz marad el, hanem a jellemek körvonalazása is. (Éppen a szerző kódosító szándéka miatt; az aprólékos környezetrajz, a szemléletes részletmózzanatokon kívül minden, mindenki bizonytalan.)

Égésében tekintve e regény talán a székséges buktató; erőpróba, mely egyben jelzi az író erejéit, főként a jó szerkesztőkészséget. Györffi ugyanis nem mond le (nem is mondhat le) a műfaj néhány hagyományos eljárásáról. Egy döbbenetes pillanat: a főhős megtudja, hogy lánya, akiért főképpen kigúrcólte a házat, nem az övé. Ez valójában a mű fókusz, csúcspontja, a „csoda” (ahogy tetszik). Hasonlóan a jóval korábbi fordulat: miután rokonai birtokba veszik a halottnak hitt fiú javait, az hazaállít; fogadtatása alapvetően befolyásolja sorsát és gondolkodásmódját. Van tehát Györffinek szerkesztőkészsége és arányérzéke, s ezt éppen az igazolja (amit Szávai kárhoztat), hogy helyesen és tudatosan alkalmazza a hagyományos megoldásokat.

A *Házavatók* főtémája azonban — úgy tűnik — kisorsít néhány lényeges problémát. Az *Agnes* sokkal levegősebb írás: a szociális réteg mellett marad tere Györffinek az alapos jellembrázolásra. Sőt, egyik a másik számára nélkülözhetetlen. Mint egy színpadon, úgy jelennek meg a szereplők, logikus sorrendben. Mielőtt útjukra indítja őket, külön-külön mindegyikbe életet lehel: tudja az olvasó, kivel lesz dolga. A főbb szereplők a társadalmi rétegek egy-egy típusát „alakítják”. Egymáshoz való viszonyukból bontakozik ki a kor és a környezet: a ma.

Az író nagyon fiatal. Szigorú: nem tud megbocsátani az embereknek, naponta ismétlődő hibáiknak. Mintha lemondóan (mégsem beletörődvé) legyintene: ilyenek vagyunk. Megindokolja. *Agnes*, az

őregasszony inkább csak ürügy, eszköz mondanivalója kifejtésére. (Emiatt rossz a cím. Egy regénycím lehet előrejelzés, lehet a mű fókusz, sűrített tartalma stb. De nem lehet semmitmondó.) Janus-arc az őregasszonyé: egyikfelől aszott, töpörödött, szenilis; másik oldalon fiatal, nagytrató, összeszorított ajkú paraszt. Hajdani erejét az ingatlan és a pénz fétise táplálta. Gyermekeit ugyanazzal az étellelvel eresztí ki szárnyai alól, amelyet férje hagyományozott rá: „fogadd meg nekem, hogy a földre úgy vigyázol, mint a szemed fényére!” A második nemzedéknél a földből ház lesz, diploma vagy városi fényűzés: televízió, művirág, zongora mint dísz tárgy; közös eredetük a vagyonhajzsa. Talán az unokák egy része (jelzi az író) képes lesz gondolkodásmódjával beilleszkedni az ősei számára idegen életformába, lépést tartani a műveltséggel is, nemcsak a civilizációval. Az ember, aki nem találja helyét tágasabb környezetében, vagy több, vagy kevesebb az átlagnál. Ha kevesebb, akkor fokozatosan önző, kapzsi lesz, a hozzá közelállókkal szemben is értetlen. Korlátolt, kicsinyes „hőseit” Györffi nem tudja — mert nem akarja — az olvasóval megszerettetni. Pedig a lehető legváltozatosabb (majdnem azt mondtam: színpadi) beállításokat szenvedtet el velük. Egy novellahőse így viaskodott: „Hol volt az a pillanat, amikor minden elromlott, amikor cinikussá és kegyetlenné váltam?” Egyáltalán hogy tudtam ennyire elromlani? Úgy hordozza az ember a titkait, ahogy az idő viszi a múltat és a jövőt, mindig önmagában, szétszakíthatatlanul.” Nem véletlen, hogy novellái nyomán egy-egy tátongó kérdőjel marad bennünk. Egyértelmű magyarázatot most sem nyújt (nem teheti), de feltár néhány ok—okozati összefüggést. A temetési jelenetben — a tények hihetősége érdekében — fájdalmas iróniával sorakoztatja egymás mellé a rokonokat: csupa remekül leplezett érzéketlenség. A halott kedvence, „Imre arra gondolt abban a pillanatban, hogy azért furcsán osztogatta az anyja a pénzét a gyerekeinek, ha valamelyiknek adni akart valamit, mindig a lélkére kötötte, hogy ne mondja meg a többinek. Csak becsületesebb lett volna, gondolta, miközben a keze hátával elmozdította a könnyeit a szeme alatt, ha olyankor mind a hármukat elhívta volna, és egyformán adott volna nekik, akkor nem kellett volna annyit titkolózni, és akkor talán ők is jobban szerették volna egymást.” Nemcsak a jellemeket összegezi ez a szöveg; érezzük mögötte az egyéniség alakulásának — a regényben sokrétűen taglalt — indítékait is.

Eszközeiben látszólag ugyanolyan egyszerű az *Agnes*, mint a kötet darabjai.

Valójában az történt, hogy a — sokak által méltatott — Györffi Kálmán-i írásmódor rátalált igazi műfajára: a nagylélegzetű *elemző prózára*. A harmadik személyű előadásmód (sajátosan alkalmazott szabad indirekt stílus a szöveg nagy része) rejteget még meglepetéseket leleményes írók számára... Ha tehát éppen így, közismert eljárásokat — jól — alkalmazva tudja felfejteni az új és időszerű témát, akkor ez Györffi legigazibb és helyénvaló stílusa.

Az értelmezés lehetőségei. — Az utóbbi évek elsőkötetes prózáiról szólva, Németi Rudolf megszívlelendő észrevételt közöl: „nemcsak a szerző kell hogy tanuljon a kritikából, hanem a maga rendjén a kritika is az új könyvből.” (*Három év, hat novellista*. Korunk, 1974. 4.) Lényegében ez irodalomtörténetünk bármely korszakára alkalmazható tétel. A kritika természeténél fogva nehézkes műfaj: az irodalmi „termelés” mindig megelőzi. Ezek után azt latolgatom, jogos-e egyáltalán a *Csendes hétköznapok*, a *Ház-*

avatók és az *Agnes* szerzőjét a kritika — úgymond — egzakt mérlegére helyezni. Bármennyire érett és eredeti, Györffi mégiscsak induló író. Ha valóban frissebb, más hangon szól is irodalmunkban, mint a többi fiatal, hangjának még erősödnie kell, hogy híveket: olvasókat, új írókat toborozzon. Azt pedig ki kell várni.

Miért bízom eljövendő crejében? Mert nem annyira új, mint amennyire meg gondolatlanul annak érezzük. Bármelyik nemzedéktársánál szorosabban kapcsolódik két világháború közötti prózáunkhoz. Lehet, nem tudatosan; tényszerűen aligha mutatható ez ki. Amikor ingázókról ír, a „marasmenti kávédarálón” érzem magam; ha egy új házról és lakóiról olvasok, menten Váshely külvárosaiban sétálok. Aztán rájövök: talán mégsem a Maros környéke ez. Leírásaiból a marslakó is ráismerne Európára.

Ebbeli szándéka találkozik a romániai magyar próza úttörőinek gyötrelmes törekvéseivel.

Szász László

Népzenénk hanglemezen 1973-ban

Magyar népzene Electrecord-lemezen háromféle „halmazállapotban” kerül a lemezjátszók „tányérjára”:

a) dokumentumfelvétellként a maga eredeti, természetes alakjában;

b) többé-kevésbé stilizáltan, nótákkal keverve, kísérettel, többnyire félprofesszionista előadásban;

c) magas színvonalú művészi feldolgozásban, professzionista előadásban.

Ez a három lemeztípus élesen elkülönül egymástól.

Az Electrecord 1973-as termésében mindháromra találunk példát:

a) Miklós Gyurkáné posztumusz kislemeze (az *Új guzsalyam mellett* című Kallós Zoltán-kötet melléklete) — az első népzenei dokumentumlemez az Electrecord magyar repertoárjában;

b) Veress László 25 centis lemeze és Jakab-Deák Mária kislemeze (mindkettő Varga Lajos zenekarával);

c) a Maros Művészegyüttes szólóénekesinek és zenekarának, illetve a marosvásárhelyi Filharmónia kórusának és a Maros Művészegyüttes zenekarának egy-egy nagylemeze — szintén újdonság.

Első észrevételünk: a mindeddig egyeduralgó „b típus” mellett 1973-ban jelent meg a másik kettő — korántsem a kívánatos arányban: a lemeztér-elosztás

sokszorosan kedvez a professzionista feldolgozásnak és megszólaltatásnak, autentikus népzenefelvétel pedig éppen csak izeltőként került kiadásra. Véleményünk szerint ez bántó aránytalanság. A jól szerkesztett dokumentumfelvétel nemcsak tudományos igény, hanem alapvető művelődési közszükséglet. Annak a tudatos, minden társadalmi réteget átfogó népzenei kultúrának, amely napjainkban alakul ki hagyományos, spontán, falusi népzenei művészetünk talaján, alapvető jelentőségű eszköze a modellül szolgáló népzenefelvétel (és -közvetítés). Ahogy nem nélkülözhetjük népzenei kottáskönyveinket, amelyek a népdal irodalmi és kottaszövegét terjesztik, nem akarjuk nélkülözni a lemezt (és a hangosfilmet) sem, amely a népdalkincsét annak autentikus előadásával együtt teszi mindenki számára hozzáférhetővé. Ezt elvben nem is nagyon vitatja senki, de amikor a gyakorlati kivitelezésre kerül sor, az illetékesekben óhatatlanul felébred a gyanú, hogy az autentikus népzenefelvételek kiadását és terjesztését csak a szakma igényli, a közönség nem. Az ilyen természetű kételyeket csakis a gyakorlat fogja eloszlatni: a lemeztípus tényleges piacsikere. Annyi fiatal jár ma falura „ismerkedni”, annyira terjed a népha-

gyománnyok kutatásának, őrzésének a nemes dívatja, hogy egy pillanatra sem kételkedünk benne: többbezer példányszámban forgalmazhatná a kereskedelem azokat a „tisztá” népzene-lemezeket, amelyek előmunkálatairól több ízben is tájékoztatott a sajtó, s amelyek igen-igen szerény előfutáraként hallgathatjuk a Kriterion-könyvhöz mellékelte csángó dalokat. A romániai magyar népzene antológiája című lemezsorozatra célunk, amelyről a gyár igazgatója, Teodor Carțiș nyilatkozott A Hétben, még 1972-ben (III. évf. 48.). Már akkor felkérték Almási Istvánt, Jagamas Jánost és Szenik Ilonát, hogy állítsák össze a kiadói vállalkozás tervét; utóbb — további megbeszélések során — tisztázódott a lemezsorozat terjedelmével, fejezetelésével kapcsolatos néhány probléma, a munkatársak elosztották egymás között a feladatokat, nem sokkal később a Politikai és Társadalomtudományok Akadémiájának kolozsvári folklorosztálya vállalta, hogy mint társkiadó patronálja a kiadványt. Pillanatnyilag úgy tűnik, egyedül a tudományos munkatársakon múlik, hogy megjelenik-e 1974-ben a sorozat első darabja. Carțiș igazgató ugyanis 1972-ben 1973-ra ígérte az első lemezt — „ha a szerkesztők idejében elkészülnek az anyaggal”.

Kallós Zoltán kislemezéről, erről az „egykéről”, többen is megjegyezték: csatlódást keltett a technikai színvonal. Engedelmet kérünk az olvasóktól, hogy idézzük azokat a mondatainkat, amelyekkel az Igazság kritikusaival szemben védjük a kiadványt: „... amikor a lemezt készítették, Miklós Gyurkáné már nem élt. Az Electrecord Kallós Zoltán régebbi, terpmagnóval készült felvételeiből forgalmazta a legjobbakat, Inregistrare documentară minősítéssel. Ezt a feliratot olyan lemezeken olvashatjuk, amelyekről a gyár is tudja, hogy nem teljes értékű felvételek alapján készültek, de hangdokumentumként való forgalmazásukat rendkívüli információs értékük indokolja [...] Ebben a vonatkozásban tehát ne bíráljuk az Electrecordot, inkább köszönjük meg neki a mellékletet, melyet, reméljük, utóbb Kriterion—Electrecord koprodukció-sorozat kiindulópontjaként fogunk emlegetni.” (Igazság, 1973. október 3.) Mindezt azért tesszük most itt is szóvá, hogy elejét vegyünk az esetleges olyan természetű általánosításoknak, hogy „azok a falusi folklorlemezek biztosan mind recsegnek” stb. A romániai magyar népzene antológiáját szerkesztő népzenekutatók tudják, hogy a lemezhallgató füle hozzászólt egy bizonyos minőségi színvonalhoz, és azon alul nehezen adja, akkor is, ha a felvétel nem stúdióban készült, hanem terepen, s

megvan a technikai felszerelésük ahhoz, hogy falun is teljes értékű felvételeket készítsenek. (Kallós Zoltánnak is megvan, csak amikor ő Miklós Gyurkáné darabjait felvette, aligha tudhatta, hogy szalagjait majd lemezeire másolják.)

A — gyakorta „Magyar népi muzsika” feliratú típusborítóban forgalmazott — „b típusú” kapcsolatban kritikánk rendszerint két alapvető kifogást említ: egyesnek minősíti a repertoárt, amely keverten tartalmazza a népdal és a népies műdal különböző stílus- és értékrétegeit, és esetenként modorosnak, folklórídegennek találja a megszólaltatást. E — többször elhangzott — két kifogással szemben az Electrecord legalább a következők elvárásokat hozhatja fel: 1. ezt a zeneanyagot kapja a kolozsvári és a marosvásárhelyi rádióstúdiók magyar zenei szerkesztőitől, akiknek a folklorismeretében, stílusérzékében kénytelen behunyt szemmel bízni, mivel nincs saját szerkesztője, aki a magyar népzene dolgában az előbb említetknél tájékozottabb volna; 2. ezt a lemeztípust a kereskedelem igényli, és meglehetősen nagy példányszámban értékesíti, tehát közönségünk is szereti.

Ami a kereskedelmet illeti — tehetetlenek vagyunk. A hanglemez-kereskedelem olyan tévedésekkel blamája magát hírhedtté, amelyeket méltán illethetünk a „történelmi” vagy legalábbis „művelődéstörténeti” jelzővel (gondoljunk csak arra, hogy az 1973-as év „slágerét”, Illyés Kinga Fagyöngyét, mely azóta több újrakiadást ért meg, és még mindig hiánycikk, 500 példányra taksálta a kereskedelem!). Egyebekben: mindaddig, amíg nincs az Electrecordnak olyan belső munkatársa, aki magyar népzenei kérdésekben tájékozott volna, azt kellene a cégnek szorgalmaznia, hogy legalább kolozsvári és marosvásárhelyi munkatársai vegyék igénybe folklorista szakemberek szolgálatait — úgy, ahogy a román népzenelemezeket is Tiberiu Alexandru és Harry Brauner látja el folklorisztasági nihil obstattal. Továbbá: a két megyei rádióstúdió munkatársait feltétlenül jobb munkára ösztönöznék, ha a lemezszerkesztésben való közreműködésüket azzal is honorálná az Electrecord, hogy nevüket rányomtatja a szerkesztésükben megjelenő kiadványokra. Mindaddig, amíg a szerkesztő nem szignálja a lemezt, nem csodálkozunk azon, hogy az összes kínálózó lehetőségek közül a legkézenfekvőbbet, a legegyszerűbben kivitelezhetőt választja — nem csodálkozunk ezen, csak sajnálkozunk.

Ami most már Jakab-Deák Mária és Veress László 1973-ban megjelent lemezeit illeti: zenekritikánk, sajnos, elmulasztotta a számbavételüket. E kritika és

egyben önkritikai megjegyzéssel kapcsolatban csak magyarázatként, korántsem mémentségként jegyezzük meg: eleve hálátlan, kilátástalan munka az olyan művészet bírálata, amely lényegénél fogva olcsó, igénytelen, és ettől népszerű — mindaddig, amíg nincs jobb, igényesebb, amit amaz helyett ajánlani, népszerűsíteni lehetne. Természetesen nem lehet célunk, hogy „üldözzük” ezeket a „b osztályba” sorolt lemezeket, és tudjuk, sem elhallgatásukkal, sem sommázó bírálatukkal nem fogunk odahatni, hogy tartalmuk s a rajtuk megörökített előadói felfogás megújuljon. Ha szabad „mindenki magából indul ki” alapon általánosítanunk: érzésünk szerint a kritika unja már e lemezek szapulását, és arra vár, hogy végre pozitívumokat fedezhessen fel ebben a kategóriában is, bár egy lemezt, amelyet jó példaként emlegethessen. E sorok írásakor még nem jelent meg Barabás-Kásler Magda *Sziki lakodalmak* című kislemeze, de talán nem csalogódunk, amikor (a szalag előzetes meghallgatása alapján) reméljük, hogy ez lesz ezentúl a kritika pozitív hivatkozási alapja. Reményünk szerint a lemez azt is bizonyítja majd, hogy a jó ízlés nem feltétlenül handicap a piacon; az Electrecord terjesztési osztályán tudtuk meg, hogy a felvétel nem várt sikert aratott a kereskedelem képviselői számára tartott bemutatón.

E rutinkoptatta, sokat vitatott lemeztípussal szemben rögtönzött osztályozásunk c) pontja az 1973-as lemezrepertóriumban — újdonság, amelyet rég vártunk, és örömmel köszöntünk. Hadd ismételjük meg az ismert tételt: a vokál-szimfonikus együttesre komponált népdalfeldolgozás szocialista zenealkotásunk sajátos vívmánya. Klasszikus példaképei a *Székely fonó* és a *Kállai kettős* — de e példák ösztönzése nem hozhatta volna létre a műfaj gazdagon virágzó romániai magyar ágát az intézményesített előadói apparátus: a marosvásárhelyi népi együttes nélkül, amely — akárcsak az ország többi, hasonló profilú együttese — állami intézmény, és szakembereket foglalkoztat. Most egyszerre két nagylemeznit kaptunk ebből a műfajból: az egyik a Maros Művészegyüttes szólistáit, a másik a marosvásárhelyi Filharmónia kórusát kíséri a zenekar. Szarvady Gyula, illetve Birtalan Judit vezényel, a zeneszerzők névsora is imponáló — Birtalan József, Csíky Boldizsár, Kozma Mátyás, Márkos Albert, Szabó Csaba, Winkler

Albert —, szóval már a lemezborító adatai szavatolják a színvonalat, a feldolgozások és a megszólaltatás professzionizmusát. Egy adat hiányzik a borítószövegről, de fontos: az Electrecord eleve úgy kötött szerződést ezekre a lemezekre, hogy Szabó Csaba marosvásárhelyi zeneszerző személyében szakembert bízott meg a felveendő művek és az előadás népzeneudományos ellenőrzésével.

E lemezek jelentősége és értéke kétségtelen. Csupán a tulajdonképpeni szerkesztést megelőző lemeztervezői koncepcióhoz szeretnénk bíráló megjegyzést fűzni. Jó az, kérdezzük, hogy a két lemezen a műfaj két válfaja — az egyik a kíséretes szólóénekek, a másikon a kíséretes kórusmuzsika — keveretlenül szerepel? Bizonyos szempontból jó, mert így dús antológiát hallgathatunk abból, ami legjobbat zeneszerzőink e két válfajban alkottak, s mindegyik alkotás mellett mindjárt ott van az összehasonlítási alap is. A közönség, a műélvezetre vágyó lemezhallgató szempontjából azonban nem előnyös, hogy a mintegy 50 percnyi műsort mindkét esetben nagyon hasonló, lényegében azonos előadói apparátus szolgáltatja meg. Az együttes nyilvános előadáson nem vinne ilyen műsort közönsége elé! Úgy érezzük, a lemezbarátok érdekét képviseljük, amikor kimondjuk: sokkal többet nyertünk volna, ha az együttes nem visszatekintő műfaj-antológiákat szerkeszt lemezeire, hanem valamelyik reprezentatív műsorának 50 perces keresztmetszetét, amely híven tükrözze az intézményre jellemző sokoldalúságot, a nagy- és kisegyüttesek, szöveg és zene, „vidám” és „szomorú” muzsika váltakozásán alapuló változatosságot, ami az együttes műsorainak állandó jellemzője, értéke. *Népzenefeldolgozások kórusra és zenekarra*, *A Maros Művészegyüttes szólistái* — ezek a lemezcímek leltárcímekre, katalóguscímekre emlékeztetnek. Másképp reagált volna a közönség, ha azt olvassa a lemezborítón, hogy — például — *Szilvánány havasán!*

Mire ez az írás megjelenik, az olvasó talán hallotta már az Electrecord 1974-re tervezett magyar népzenelemezeinek egyikét-másikat. Ha ez az év meghozza az antológia első lemezét, és érezhetően megjavítja a „b osztály” minőségét, 1975-ben is elmondhatjuk, amit most mondunk 1973-ról: az elmúlt év előrelépést jelentett a romániai magyar népzenelemezi kiadás terén.

László Ferenc

Népesség és gazdasági növekedés

A népesség növekedése, fejlődése és összefüggése a gazdasági jelenségekkel mind nagyobb mértékben foglalkoztatja a politikusokat és az emberi tevékenység sokrétűségét tanulmányozó tudósokat — állapítja meg a cikk szerzője, Mircea Bulgaru. (ERA SOCIALISTA, 1974. 6.) Ma már vitathatatlan, hogy az államok gazdasági fejlődése és a távlati tervek kidolgozása csak a népesedési tényezők figyelembevételével lehetséges. A kérdés feltevése és megoldása beszédesen illusztrálja az illető ország társadalmi berendezkedését és fejlődési fokát. A Bukarestben augusztusban tartandó nemzetközi demográfiai konferencia a probléma széles körű megvitatását teszi majd lehetővé.

A második világháború után új jelenség mutatkozott a fejlődő államokban: a halandóság nagymértékű csökkenésével egyidejűleg nem esett vissza a születések száma — amint ez Európában a múlt században történt —, és ez a lakosság szokatlanul nagy és gyors növekedéséhez vezetett. Nyomatékosan jelentkezett ez a növekedés a latin-amerikai, ázsiai és afrikai országokban. De beszéljenek a számok: amíg 1940-ben a föld lakossága percenként 43 újszülöttel szaporodott, addig 1970-ben ez a szám elérte a 144-et, és 2000-ben előreláthatóan 244-re fog ugrani. A lakosság növekedésében előállott hirtelen fordulat, a „demográfiai robbanás” alapján számítani lehet arra, hogy az elkövetkező három évtizedben a föld lakossága megkétszereződik.

Ebből adódik a kérdés: hogyan biztosíthatók az élelmezés forrásai? Mennyiben van igaza Malthusnak? Az utóbbi években ezek a források világviszonylatban lakosonként 8%-kal növekedtek. Ezzel azonban a kérdés még nincsen teljes egészében megoldva. Jelen pillanatban az emberiség megfelelő táplálkozásához szükséges élelmiszerterménységnek csak 75%-a biztosított, és elosztása sem felel meg a követelményeknek, mert a föld lakosságának kétharmada a világ élelmiszertermelésének mindössze egyharmadával rendelkezik. Az említett három földrész lakosságának 70%-a gyengéntáplált.

Ezek a súlyos kérdések azonban megoldhatók a termelési technika és technológia gyökeres módosításával. Növelhető a mezőgazdasági terméshozam külterjesen — a megművelhető területek kiterjesztésével — vagy belterjesen, a terméshozam növelése révén. Elérhető a ma termelt élelmiszerterménység hússzorosa, ami 100 év múlva 36 milliárd ember számára biztosítaná a szükséges táplálékot. Számítások szerint ugyanis egy évszázad elteltével ennyi lesz a föld lakossága.

Több érdekelt állam a népességnövekedés ütemének csökkentésére hozott intézkedéseket. Ugyanakkor más államok a népszaporulat aktív elősegítését látják szükségesnek. Hazánk is ezek közé sorolható. Pártunk álláspontja a népesedés kérdésében közismert. Abból a felfogásból indul ki, hogy „a lakosság a társadalom dinamizmusának és termelőerejének lényeges tényezője”, amint azt Nicolae Ceaușescu elvtárs az 1972. július 19—21-i országos pártkonferencián leszögezte. Maga a konferencia is ebben az értelemben hozott határozatot. Számítani lehet arra, hogy az évtized végére országunk lakossága eléri a 24—25 milliót. E cél megvalósítása számos intézkedést igényel a család megerősítésének, a születések ösztönzésének, a halandóság csökkentésének és az élettartam növelésének vonatkozásában.

El kell fogadni a tényt, hogy egy ország népesedési politikájának az irányítása, éppen úgy, mint általános politikai vonalvezetése, kizárólag az illető állam szuverén joga. Ezek a kérdések alapos elemzést igényelnek, megfelelő felelősségérzetet, körültekintést és azt, hogy figyelembe vegyék minden ország konkrét feltételeit és fejlődési irányelveit.

VISSZA A SZÉNHEZ?

(Noutăți și activități
în industria minieră, 1974. 2.)

A világ széntermelése a XVIII. század küszöbén mindössze hárommillió tonna volt. A gőzgép forradalmasította az ásványi szén termelését, amely a világ legfőbb, energiát szolgáltató nyersanyagának rangjára emelkedett, és másfél századon át egyedül uralta a gazdasági élet e területét. Csupán a második világ-háború után jelentkeznek fokozottabban a szénhidrogének részvételének a növekedése, és a szénnel egyenlő arányban csak 1961 táján vesznek részt a szénhidrogének az energiatermelésben, százalékos túlsúlyra pedig 1967-ben jutnak. Hazánk energiát szolgáltató nyersanyagai között 1970-ben a szénhidrogének 58 százalékos, az ásványi szének csak 35 százalékos részaránnyal képviseltették magukat.

A szénhidrogének előretörése az ásványi szének felhasználási lehetőségeit jelentékenyen korlátozta, úgyhogy az utóbbi hét évben — különösen Nyugat-Európában és Japánban — csökkentették a szén kitermelését. Az emberiség energiaszükséglete azonban egyre nő, s bár egy ideig úgy tűnt, hogy többé nem kerül sor az ásványi szén szerepkörének növekedésére az energiatermelésben, a szükséglet és az ismert energiaforrások viszonya a szén kérdését mégis újra fel-színre hozta. A világ 1970. évi 2,6 milliárd tonna konvencionális tüzelőanyag-szükséglete a század végéig 7 milliárdra nő; a mai technológia szintjén ez a tüzelőanyag-mennyiség az, amely nagyjából ki tudja majd elégíteni az energetikai ipar igényeit, a kokszt és félkokszt gyártást, valamint a házi szén-szükségletet.

Az energiaszolgáltató nyersanyagok iránti szükséglet kielégítésének vágya valószínűsíti a szén kutatásainak. Egyre gyakrabban halljuk, hogy a jövő tüzelőanyaga a hidrogén lesz, s hogy kezdődik a napenergia és a geotermikus erőforrások időszeke. Ugyancsak napirenden vannak a szél és a tengeráramlások erejének felhasználását célzó kísérletek-próbálkozások.

A fűtőanyaghiány, mely eddig legag-gasztóbban az 1973-as energiaválságban nyilvánult meg, az újabb energiaforrások keresése mellett a kalóriákkal való takarékoskodásra intette a világ legtöbb államát. A szén súlypontos újrjelentkezése a hatalmas tartalékoknak köszönhető. V. Melnyikov szerint a világ fosz-szilis tüzelőanyag-tartalékai között a szén 83 százalékos arányban jelentkezik, míg a kőolaj 10, a földgáz pedig csu-pán 5 százalékos arányban. Megállapítást nyert az is, hogy a nukleáris ener-

gia felhasználásának és a szénhidrogének kemizálásának üteme alábbhagyott, s ez is hozzájárult a pillanatnyilag súlyosnak mutakkozó helyzet kialakulásához.

Az ásványi szénből nyert folyékony és gáznemű tüzelőanyagok gyártása ma már jelentős eredményeket ért el, és lehetővé tette a különböző szénfeleségek magasabb rendű felhasználását. A szénhez való visszatérés azonban nem jelent „egy lépést hátra”, hanem műszakilag és tudományosan megalapozott új fejlődési szakaszt képvisel az energia nyersanyagaival való gazdálkodásban. A közeli jövőben teljes súlyával fogja éreztetni jelentőségét a világ bitumenes-pala-készlete is, amely egyes jelentések szerint többszörösen felülmúlja a kőolajtartalékok mennyiségét, s a kutatások előrehaladtával hatalmas szénhidrogén-potenciált bocsát az energiaéhes emberiség rendelkezésére.

ZASZLÓK SZOCIOLÓGIÁJA

(Semiotika, VIII. 4.)

A jelek általános tudományának — ez a szemiotika — tárgykörébe tartoznak a társadalom, az emberi tevékenység legkülönbözőbb objektívációi, amennyiben közvetlenül vagy közvetve jelfunkciót is betöltenek. A szemiotika tárgykörébe tartozik tehát a nemzeti államok bonyolult szimbólumrendszerének vizsgálata is. Az interdiszciplináris szemlélet szokatlan, újszerű összefüggéseket tárhat fel olyan hagyományos nemzeti szimbólumok között, mint a nemzeti zászló, országnév, nemzeti himnusz. Újszerű megközelítést ígér annak vizsgálata is, hogy valamely ország fővárosában és nagyvárosaiban a körutakat és nagyobb sugárutakat milyen nemzeti hősökről nevezték el. Mindez azonban a szemiotika tárgykörén belül marad, s látszólag semmi köze sincs a szociológiához. Ahogy Sasha R. Weitman, a tanulmány szerzője megfogalmazza: a szimbólumok konkrét vizsgálatá nem visz közelebb a szimbolizált jelenség megértéséhez. Tudjuk, hogy a király koronát hord, és felségnek szolgáltatta magát, de nem ismerjük az összefüggést a korona és a között a valami között, amit a korona feltehetően reprezentál.

A túlszakosodás jellemző tünete, hogy a „zászlókutatás” is önálló státusra törekszik. Az Egyesült Államokban megalakult a *Flag Research Center*, mely *The Flag Bulletin* címmel szakfolyóiratot jelentet meg, és kétvétenként nemzetközi kongresszust rendez. A „zászlókutatók” kutatási területüket vexillológiának, magukat pedig vexillológusoknak nevezik. Kutatási területük bizonyos

fokú előtérbe kerülése aligha véletlen. Mindenfajta zászló, de különösképpen a nemzeti zászló információs elemeit viszonylag könnyű elkülöníteni egymástól, s ami nem megvetendő — könnyű őket a számítógépes kutatások számára kódolni. A nemzeti zászlók esetében olyan egyszerű jelképrendszerrel van dolgunk, melyben a főszerepet a színek, színmezők kombinációja és elrendezése, vagy az esetleges emblémák (csillag, állatfigurák stb.) játsszák.

Számítógépes eljárással könnyű kimutatni, hogy bizonyos színeknek nagyobb a megterhelésük. Ilyen a piros, a fehér és kisebb mértékben a sárga. Az előforduló hét szín (bizonyos színek, például a barna, szürke, sohasem fordulnak elő nemzeti zászlón) 127 lehetséges színekombinációja közül alig néhány használatos. Mindössze 7 színekombinációval él a nemzeti zászlók több mint fele, ebből a leggyakoribb a piros-fehér-kék. Kétségtelen tehát, hogy a nemzeti zászlók kombinációs elemeinek száma kevés, a „zászló-nyelv” mégis betölti funkcióját. A szimbólumelemzés *nominalista* irányzatának Weitman szerint kevés elméleti türelme van ahhoz, hogy továbblépjen az elemzésben. Az említett irányzat nem hajlandó közvetlen kapcsolatot feltételezni jelkép és valóság között, s ha létezik is valamiféle viszony a valósághoz, az nem szükségszerű, hanem önkényes. Egy nemzetről ezek szerint alig tudunk meg valamivel többet, ha a nemzeti zászlót tesszük vizsgálat tárgyává, mint amennyit egy lóról megtudhatunk abból a nyelvi tényből, hogy németül *Pferd*, angolul *horse* és franciául *cheval* a neve. A szimbólumelemzés *realista* irányzata ezzel szemben abból indul ki, hogy a szimbólumnak kettős jelentése van. Látszólagos jelentése az, amit a közvélemény tulajdonít neki. A valódi jelentését ennél mélyebben kell keresni. Hol? Ebben megoszlik a kutatók véleménye. Vannak, akik a jelrendszert biopszichológiai összefüggésekbe ágyazzák be. A piros szín feltűnő megterheltségét Konrad Lorenz *On Aggression* (1966) című könyvében az ember agressziós ösztöneire vezeti vissza. A színekombinációkat a nemzeti karaktervonásokkal vagy a gondolkodás elemi struktúráival is kapcsolatba lehet hozni. A kutatók többsége azonban a társadalmi tényezőket tartja elsődlegesnek. A fenti két megközelítés szintézisét a tanulmány szerzője az általa *tranzakcionalistának* nevezett irányzatban látja, melynek legjellemzőbb képviselője szerinte Lucien Goldmann *Le Dieu caché* című művével. Ez a megközelítés, akárcsak a nominalistáké, nem tesz különbséget látszólagos és valódi jelentés között, de

meghaladja ezt a szemléletet abban, hogy hangsúlyozza valamennyi jelrendszer társadalmi beágyazottságát és a különböző társadalmi konfliktusok általi meghatározottságát. Ebből a szempontból a realistákhoz áll közelebb. Viszont különbséget tesz a szimbólumok általános és egyedi információs elemei között. Például a nemzeti zászlók esetében a feltűnő színek a nemzeti államok valóságos létére hívják fel a figyelmet, ez általános jelképező funkció. Ahogyan a szél lengeti, lobogtatja a zászlót, az minden nemzet vitalitását jelképezheti. Hasonló funkciókat hordoz a zászló anyaga, elhelyezése, etikettje. Mindez a zászló lényegéhez tartozik. A partikuláris jellemzők (a zászló nagysága, arányai, színek és elhelyezésük, a mezők beosztása, az emblémák) kommunikatív funkciója, hogy ezek révén a nemzet minden tagja érzékelni tudja saját nemzeti államának helyét más nemzeti államokhoz viszonyítva. A nemzeti zászló egyaránt jelezheti egy ország függetlenségét, geokulturális elkülönülését vagy rokonságát. A skandináv államok összetartozását például a függőleges és vízszintes keresztcsíkok egyezése jelzi, köztük csak színből van eltérés. Az afrikai államok (Guinea, Szenegál, Mali, Ghana, Etiópia stb.) nemzeti színei az ún. „összafrikai színek” (piros, sárga, zöld). Az arab országok jellegzetes színekombinációja a piros-fekete-fehér-zöld. A jellegzetes színek alapján a világot geokulturális tömbökbe lehet osztani. A zöld és kék egymást kizáró előfordulása alapján a világ „zöld” és „kék” övezetre osztható, az előbbibe Afrika és a Közel-Kelet, az utóbbiba Európa, Ázsia, Ausztrália és Amerika tartozik.

Weitman azt a nézetet vallja, hogy a szemiotika közvetlenül a szociológiába torkollik. A nemzeti szimbólumok elemzése új lendületet adhat a modern szociológia egyik igen elhanyagolt területének, a nemzet és objektívációi szociológiai elemzésének.

FEJLŐDİK-E AZ IRODALOM? (Literatura, 1974. 1.)

Az évenként négy számot ígérő, Sőtér István főszerkesztése alatt Béládi Miklóstól szerkesztett újraindult budapesti irodalomtudományi folyóirat főszerkesztői beköszöntőjében olvassuk: „A *Literatura* folytatni kívánja azt a munkát, melyet elődje, a régi *Kritika* kezdett meg, és amely nemegyszer hálátlan munkának is bizonyult. Ébren tartani az eszméi, a művészi színvonal igényét, kezdeményezni segíteni elő a marxista irodalomtudomány továbbfejlődését: a régi *Kritika* törekvései közül

a *Literatura* ezeket a magáévá teszi, és mely megbecsülést érez az előd-folyóirat szerkesztői, belső munkatársai iránt, akik ezeket a törekvéseket oly áldozatosan szolgálták.

Az Irodalomtudományi Intézet folyóiratának első száma igazolja ezt a program-bejelentést — mind a témák, mind a szerzők megválogatásában; olvashatunk itt tanulmányokat az irodalomtörténeti korszakolásról, a naturalizmus struktúrájáról, Babits nemzettudatáról, Radnóti-ról, Németh Lászlóról, Santa Ferencről. Kitűnő szakemberek vonulnak fel a lapban: Hankiss Elemér, Németh G. Béla, Czine Mihály, Sötér István, Bodnár György, Illés László, Szili József, Vajda György Mihály, Rónay György, Nyíró Lajos, Martinkó András, Pomogáts Béla — s e tekintélyes névsor a Petőfi-esszéktől közli Illyés Gyulával s a korán elhunyt irodalomtörténésszel, B. Nagy Lászlóval egészül ki.

Különös érdeklődésre tarthat számot e gazdag és sokféle anyagból Hankiss Elemér *Fejlődik-e az irodalom?* című tanulmánya, amely az „extenzív” és az „intenzív” fejlődés mibenlétét boncolgatja, s amellett, hogy e kérdésekről kitűnő összefoglalást ad, új gondolatokat, új hipotéziseket is megfogalmaz. A társadalmi fejlődéssel szoros összefüggésben, mindennekelőtt az extenzív fejlődés tényét állapítja meg, azt, hogy tágult az irodalom hatóköre, tágultak kifejezőformái és az általuk ábrázolt emberi-társadalmi mozzanatok köre. Mint érdekes részprobléma jelentkezik Hankiss tanulmányában az „autonóm kultúra” és az „árkultúra” viszonya, a zárt népi kultúrák és az árkultúra kifejezéslehetőségeinek szembesítése, az öntevékenység diallektikus értelmezése. („Mert az öntevékenység nem a népi játékoknál és táncoknál, s mégcsak nem is a fűró-faragó hobbinál kezdődik s fejeződik be. Mert öntevékeny művészi tevékenységnek tekinthető s tekintendő a műalkotás igazi, alkotó jellegű befogadása is, együttes megvitatása, feldolgozása: az a tv-játék, amelyet másnap az ország valamennyi fodrászüzletében megvitatnak, szenvedéllyel és szakértelemmel, lehet művészileg közepes értékű, de több köze van a társadalmi méretekben létrehozható öntevékeny kultúrához s a társadalmi tudat alakulásához, mint egy-egy jól sikerült, s önmagában egyébként igen fontos, műkedvelő előadásnak.”) Ugyancsak eredeti módon határozza meg a szerző az irodalomkritika és az irodalomtörténetírás helyét a kumulációs folyamat meghatározta irodalomban mint intézményben, mint rendszerben — „a szelekció és a szelektív újraélesztés” nehez munkáját az elmúlt másfél évszáz-

adban két hatalmasra nőtt apparátus végzi.

Az irodalom „intenzív” fejlődését kérdőjeles alcímbe írja Hankiss, hiszen köz tudott, hogy „a remekműveknek nincs hierarchiájuk, nem értékesebbek egymásnál, hanem egyszerűen csak: mások.” A kérdést az irodalom funkciója felől közelíti meg. A logikusan kifejtett fő- és alpontok közül ragadjuk ki a következőt: „Az irodalom nem fogalmi úton informálja a társadalmat, mint a tudomány, hanem olyan sajátos információkat juttat el az ember tudatába, pszichéjébe, amelyek gondolati és érzelmi erők bonyolult játékát indítják el benne, s e gondolati-érzelmi mozgástérben, erőterben az ember mintegy érzékeli, átéli azt a helyzetet, azt a sorsot, amelyről a mű informálni akarja. Ezzel az irodalom a társadalmi létnek elsődleges jelző- és vezérlő-rendszerévé válik, minthogy érzékenységénél fogva alkalmas arra, hogy az embert és a társadalmat igen gyorsan tájékoztassa a fejlődés során létrejövő új és új helyzetekről, dilemmákról, lehetőségekről.” Az irodalomnak ugyanakkor az a sajátossága, hogy mint jelző-rendszer „mindezt egy sajátos szempontból, egy sajátos »háromszögelési pont-hoz« viszonyítva jelzi”, a valóságot az emberiség történeti perspektívájához is viszonyítva ábrázolja — vagyis az igazi műalkotásban egy alapvető értékmozzanat érvényesül. Hankiss szerint az *emberi teljesség* igénye, ősztöne, sejtelme, vágya, ideálképe az az alapvető viszonyítási pont, az az alapvető érték, amely minden irodalmi műben benne rejlik. Torz formában ez az igény ölt testet a giccsben s a didaktikus művekben, az igazi műalkotásban viszont az emberi teljesség csak mint nosztalgia és szándék van jelen, „megvalósult teljesség” legfeljebb csak egy-egy pillanatra villanhat föl benne. Mint ahogy — bármennyire is intenzív — csak pillanatnyi az irodalmi mű hatása is. Szerencsére — írja a tanulmány szerzője; mert „ha volna az általa kiváltott hatást tartósító technológiája is, akkor félelmetes hatalomná nőne. Akkor a világirodalom remekeinek olyan gyógyító és roncsoló hatása volna, mint a kobaltágyúnak...”

A MŰVÉSZETEK — A MAI AMERIKÁBAN

(Newsweek, 1974. február 25.)

Hogyan látják a közismert New York-i folyóirat szerkesztői a művészetek helyzetét a mai Amerikában? Az egyes művészeti ágak fejlődésének fő irányait vagy a stagnálás okait több lapszámban követték nyomon; ezúttal a film, a szín-

ház és az irodalom kerül terítékre. Jel-
lemzők az egyes felmérések, prognózisok
címei: *A film: alkotó káosz; Színpadál-
lítás — mindenütt; Rengeteg író.* Mind-
egyik művészetnek megvannak tehát a
maga sajátos problémái, van azonban
valami közös: a kereskedelem és a mi-
nőség szempontjainak sűrű ütközése.

Paul D. Zimmerman az amerikai film
jelenét és jövőjét a szex új hulláma s
az azt követő törvényszerű, cenzori in-
tézkedések után kialakult helyzetben
vizsgálja. (*Az utolsó párizsi tangó* csak
egyike e filmsikereknek, s a cikkíró sze-
rint nem is a legnagyobb.) Ma a stúdiók-
ban meglehetősen tájékozatlanság uralko-
dik, amihez az is hozzájárul, hogy nem
ismerik a közönséget, amely egyre in-
kább polarizálódik. Zimmerman a *The
New Yorker* neves filmkritikusát, az
amerikai filmélet legélesebb megfigyelő-
jét idézi: „De ha a stúdiók vezetői za-
varban vannak, és nem értik, mit is akar
a közönség, esély van arra, hogy némi
kockázatot is vállalnak. És ez nagyon
egészséges zavar.” Miután hosszú ideig
nemigen juthattak szóhoz a fiatal film-
rendezők, a múlt évben számosan jelent-
keztek (George Lucas, Martin Scorsese,
James Frawley, Terrence Malick, John
Hancock), akik más fiatalokkal (Francis
Ford Coppola, Peter Bogdanovich, Wil-
liam Friedkin) és idősebbekkel (Altman,
Nichols, Penn, Paul Mazursky, Alan J.
Pakula) együtt igazolják az óvatos opti-
mizmust az amerikai film jövőjét ille-
tően. A fiatal filmesek a konvencioná-
lis narrációtól a filmszerű, nem lineáris
előadásmód felé haladnak. George Lucas
filmjének, az *American Graffiti*-nek a si-
kerében az az érdekes, hogy a nézők
milliói egy olyan filmhez tódulnak,
amely szakít a hagyományos mesészöve-
ssel.

Ahogy a filmben Hollywood szellemé-
től, a színház világában a Broadway-től
igyekeznek szabadulni a legjobb ameri-
kai művészek. Charles Michener sze-
rint a mai amerikai színház legfonto-
sabb eseménye, folyamata a területi
színházak hálózatának kialakulása. A
holnapi amerikai színház tehát már nem
New Yorkban formálódik, hanem Los
Angelesben, Minneapolisban, New Ha-
venben, Chicagóban. Ezek az új színhá-
zak közönséget akarnak nevelni maguk-
nak, állandó közönséget — s ebben az
új színpadi szerzők is sokkal nagyobb
szerephez jutnak, mint korábban az ame-
rikai színházakban.

Új írókban egyébként nincs hiány.
Peter S. Prescott 1972-es adatait kö-
zöl: 38 053 kiadványból 26 868 az új
könyv, s ebből 2109 az új szépirodalmi
mű. A megjelenő könyvek azonban csak
kis százalékát jelentik a kiadókhöz ké-

retlenül befutó kéziratoknak. Az iro-
dalmi változásokból a szerző az avant-
garde s az Egyesült Államokban azelőtt
fontos etnikai és regionális meghatá-
rozottságú irodalom háttérbe szorítását s
ezzel szemben a memoár jellegű és do-
kumentáris próza meg a női írás elő-
térbe kerülését emeli ki.

A jövő? Cikke végén Prescott az Avon
Books igazgatóját idézi: „Az Úr mondta,
kezdetben volt a szó, nem pedig a cso-
magolás.” Ez a szellemes fordulat talán
az új amerikai filmre és a színházra is
érvényes lesz.

ANTI(?)PSZICHOLÓGIA

(Revue Internationale des Sciences
Sociales, XXV. 4.)

Gyakran hallani az antipszichiátria,
ellenpszichológia stb. kifejezéseket. Mire
is utal az *anti-*, illetve *ellen-* „szócska”?
Az előtagok félrevezető szándéka elle-
nére: a pszichiátriáról és pszichológiáról
van szó. Nem annyira ellen-, mint új
pszichológiáról.

A szerző, Serge Moscovici öt ténye-
zőre hivatkozik, amelyek lehetővé, pon-
tosabban szükségszerűvé tették ennek az
új áramlatnak a jelentkezését:

1. Az episztemológiai programmal
való elégedetlenség veti fel a kérdést:
vajon a pszichológia-e a pszichológia
tárgya? Ez a — Henri Tajfel szavaival —
„tudományos ideológia” a filozófiával és
az értékekkel való szakítást egyaránt
feltételezi. A filozófusoknak és a tudo-
mányszervezőknek el kell ismerniük és
szolgáltatniuk kell a tudomány nevében
felállított kánonokat. Ami végső soron a
pozitívizmus szolgálatát jelenti.

2. A diákmozgalmak arra kényszerítet-
ték az egyetemi „mandarinokat”, hogy
nézzenek szembe az egyetemek mai el-
lentmondásaival. A diákmozgalmak ideo-
lógiaja szembe fordult az egyetemi „man-
darinok” utolsó menedékével: a mód-
szertannal, pontosabban azzal a nézettel,
mely szerint a megfelelő módszer alkalmazása
azonos lenne a tudományos ku-
tatással.

3. Jahoda, Garai, Szász Tamás és Ba-
gadia — a lap e számában megjelenő
cikkei — tulajdonképpen a pszichológia
és pszichiátria korlátait tudatosítják.
Ezek a korlátok kulturális, nemzeti és
osztálykorlátok. De fény derült a külön-
böző országok kutatási hagyományait
semmibe vevő „imperialista tendenciák-
ra”. Ez a tendencia egy bizonyos társa-
dalomban felállított elméletek igazságát
próbálja minden más társadalomra ki-
terjeszteni, anélkül hogy tekintettel
lenne az illető társadalom sajátosságaira.

4. Jelentős új tényező, hogy a pszicho-
logiát újabban felhasználják üzleti, tö-

megkommunikációs, politikai, sőt háborús célokra is.

5. Feszültséghez vezet a pszichológiai oktatás időszertlensége és a hallgatók elhelyezkedési nehézségei.

Moscovici szerint a fenti (és bizonyára a felsoroltakon kívüli) körülmények hatására került sor a tudományos, vagyis „szent” és a népi, vagyis „profán” pszichológia között. A tudományos jellegű pszichológia eltekint a politikai és értéktételektől. Ha felvetődik egy probléma, arra egész sor tanulmány keresi a megoldást, és a megoldási javaslatok elhangzása után a probléma megoldottnak tekinthető. Mindez a „szakember” dolga, s ebbe, illetve az ezt követő döntésekbe éppen az érdekelt csoportoknak vagy egyéneknek nincsen beleszólásuk. Ez a *engineering*.

A „másik” pszichológia főleg a viszonyok, helyzetek, attitűdök változásával foglalkozik. Ez a pszichológia a problémák megoldását a tapasztalatok demokratikus elosztásában látja. Ez a feladat nem a „szakemberekre” hárul, hanem magukra az egyénekre és a csoportokra.

Mit akarnak az ellenpszichológusok?

a) Kitérni az egyetem falai közül, felszámolni a hagyományos Európa- és Amerika-központúságot. „Felfedezni” az elhanyagolt földrajzi területeket, társadalmi osztályokat, a harmadik világ egész problémakörét.

b) Az ellenpszichológusok közelíteni szeretnék a tudományokat, de nem összehasonlító alapon, hanem a kultúrák közötti dialógus jegyében. Minden pszichológusnak közvetlen környezetében felvetődő problémákból, saját népének társadalmi tapasztalatából kell kiindulnia. A pszichológusnak saját anyagi és intellektuális eszközeit „bevető” önálló alkotómunkát kell végeznie. Ha megelégedne a szakirodalom asszimilálásával, óhatatlanul átvenné egy másik társadalom problematikáját és tradícióit. Márpedig a hatékony dialógushoz egyenrangú partnerekre van szükség.

c) Megváltoztatni az oktatási és kulturális intézmények kereteit. Nem úgy, hogy a pszichológusok szigorúan körülhatárolják a kutatás területét, módszereit, hanem úgy, hogy mindenfajta kezdeményezésre odafigyelnek, és támogatják. Jelszavuk: nem informálni, hanem informálódni hagyni.

d) Le kell számolni a megatudomány illúziójával. Nemcsak nagy anyagi befektetéssel, nagy apparátussal lehet értékes tudományos eredményeket elérni. Az ún. fejlődő országoknak e tekintetben a fejlett országokéval egyenlő esélyeik vannak.

e) A tudományos kutatók a különböző kultúrákkal csak a kutatási gyakorlat útján találják meg a hangot: ezért van szükség minden kutató egyéni gyakorlatának kidolgozására, mely magában foglalja a tapasztalatcserét is.

f) Felül kell vizsgálni a pszichológia és ezen belül a szociálpszichológia társadalmi státusát. Ez leszámolás a hierarchikus szemlélettel a tudományban. Serge Moscovici itt a tudományosság szabadságának kérdését veti fel. Nem a tudomány szabadságát, hanem a tudományon belüli, az intézményen belüli szabadságát, ahol „keményen” uralkodik a tekintélyelv, a hierarchiák tisztelete, a konformizmus.

Az anti-, illetve ellentendenciák és az ezeket képviselő marginális csoportok érzékenyen kitapintják a szó és tett közötti ellentmondást, és munkájukkal azt a szabadságot próbálják megközelíteni, amely sohasem adódik magától, amit mindig „el kell venni”. A tudományban éppúgy, mint másutt.

WITTGENSTEINTŐL A ZENÉIG (Esprit, 1973. 12.)

Kétségtelenül létezik a kimondhatatlan — állítja Wittgenstein, s *Logikai-filozófiai értekezésében* ennek bizonyítására tesz kísérletet. Legyőzni a korlátokat, kifejezni a kifejezhetetlent, elmondani az elmondhatatlant. Ingeborg Bachmann (1926—1973) szerint Wittgenstein művének ez a kétségbeesett erőfeszítése az, ami megmagyarázza a filozófiai felfogás irodalmi továbbgyűrűzését és implikációt.

A nyelv valóságot tükröző képességében már Hugo von Hofmannsthal kételkedett, s ez a kételkedés a későbbiek folyamán válsaggá mélyült, nemcsak mint a logikai pozitívizmus és az analitikus filozófia, hanem mint az irodalom fontos problémája is. Az analitikus filozófusok a nyelv elemzése révén a világ lényegének megragadására töreksenek. Russell véleménye szerint a filozófusok problémái a nyelv helytelen elemzéséből, a köznyelv félrevezető vonásainak kritikátlan elfogadásából származnak. Ezeket a félreértéseken lehetne segíteni, ha a köznyelv helyett egy ideális nyelv állna rendelkezésünkre. Az ideális nyelv szerkezete tekintetében a valóság tükörképe lenne, a valóság számos vonását e nyelvből egyszerű ránézéssel leolvashatnánk, s a filozófusok számára döntő eszköz lehetne a valóság lényegének és szerkezetének megismerésében. Ezt az eszmét legátfogóbban és legkövetkezetesebben Russell volt tanítványa, Ludwig Wittgenstein fejtette ki *Értekezésében*. Szerinte a nyelv legki-

sebb értelemközlő egységei a kijelentések. Minden egyes kijelentés állít vagy tagad valamit. A nyelv, a nyelvi közlés pedig pusztán azért lehetséges, mert a nyelv szerkezete szempontjából tükörképe a valóságnak; a nyelv és a valóság struktúrája azonos, minden egyes elemi kijelentésnek egy (lehetséges vagy valóságos) elemi tény felel meg. Mindaz viszont, amiről egyáltalán szólni lehet, kapcsolat, összefüggés nélküli tények, események összessége, s ezért minden szükségszerűségnek, értelemnek és értéknek a leírhatón kívül kell lennie, ezt csak egy irracionális érzés érheti el. A megismerhető világ véget ér a nyelv határainál, mert „nyelvem határai világom határait jelentik”, s a gondolatnak nincs eszköze arra, hogy e bűvös körből kitörjön. Minden elmondhatón túl terül el a Misztikum.

Az irodalomban számos olyan alkotás keletkezett, amelynek drámai problémája szintén a nyelv. Végso soron a nyelv tehetetlenségének a legyőzéséről van szó, amely valóságos elmezavarként jelentkezik, s az ember egyhelyben forgását, drámáját okozza. Ennek az állapotnak a megváltoztatására elsősorban az egyszerűen előtűnő költő lenne hivatott.

Wittgenstein és tanítványai szerint a költészet nem visszatükrözés, hanem ontológiai meghatározás. A nyelv hűsége egy adott pontig kétségtelen lehet, de megszűnik a misztikum küszöbén. Fel-számolni ezt a korlátot: metafizikai koordinátáink módosítását jelentené. Már nem az „a priori költőnek lenni”-ről van szó, mint Hofmannsthalnál, aki ebben látja a kiutat a nyelv válságából. Wittgensteinék szerint nem a priori „új módon” kell költőnek lenni. Mert a csend mély okai hatalmas egységet teremtenek; a nyelvért való aggodalom megtalálható Celannál, Werfelnél; Peter Handkénál, akinek regényében (*A kapus félelme tizenegyeskor*) az elmezavar szó szerint értendő: hőse tudathasadásos, a mű konfliktusát pedig a nyelv lassú felbomlása, a valóságtól való elszakadása alkotja. A fiatal osztrák iskola másik képviselője, Ingomar von Kieseritzky szintén a nyelv válságát írja le *Das eine wie das andere* (Az egyik mint a másik) című regényében. Egy fiatal költőcsoport, a *Wiener Gruppe* is átéli a válságot, kissé túlságosan is őszintén; vágyuk, hogy minden ember költő legyen, bármely más létezősmód nem lévén, végül is logikus; ezért az irodalom metodikus alkalmazását tanulmányozták; konkrét verseket írtak, klubjukban konkrét zenét játszottak közönségüknek, és az előadás szüneteiben — Wittgensteint olvastak. A csoport tagjai: Achleitner,

Artmann, Rühms, Wiener végül szétszóródnak, Bayer öngyilkossága után (1964).

Az aggodalom és a szorongás egysége tehát a stílusok sokféleségében fejeződik ki igen gazdagon, mert az adott formákban rendkívül változatos tendenciák munkálnak, és nagyon sokféle forrásuk van: Marinetti futurizmusa, Braque és Picasso kubizmusa, Hugo Ball és Tristan Tzara dadaizmusa, Breton szürrealizmusa, az expresszionizmus utolsó kísérletei.

Ha az eddig említett írók műveiben csak a nyelv felbomlása, tehetetlensége fogalmazódott meg, Ingeborg Bachmann alkotásaira már Wittgenstein hatására egy háromlépcsős építkezés jellemző. A világ, amelyet meg kell ismernünk — akárcsak Wittgensteinnél — elemi tényekből épül fel, ezeket a nyelv megnevezi. A következő szinten az ember az elemi tényektől eltávolodva a kifejezhetetlen határzónái, a misztikum felé haladva határozza meg önmagát. Végül a misztikum szakadéka következik: a vers tétovázó rajzolatával és a csend-szinkópás zenével. Ezt a struktúrát az ismeretett tanulmány írója, Nicole Casanova, Bachmann fiatalkori regényében, a *Malinában* mutatja ki. A három nővé között az egyetlen közlekedési eszköz és egyben az egyetlen áthághatatlan akadály — a nyelv. Bachmann is megáll a szakadék előtt, ott, ahol Wittgenstein, de sejteti a tovább járható utat: mégpedig nem a nyelv, hanem a — zene szférájában.

Wittgenstein filozófiai dilemmájától a nyelvi válságot kifejező irodalmi műveken át a zenéhez vezet tehát az elmondhatatlan elmondásának vágya. Maga Wittgenstein is lehetségesnek tartja ezt az utat a *Jegyzetfüzetekben*. Bachmann regényét főbbfeleképpen lehetne folytatni: 1. a hős ne legyen senki, 2. legyen költő vagy 3. legyen Schönberg. S itt ismét felbukkan az ideális nyelv. Schönberg és tanítványai (Berg, Stein, Webern, Wellesz) a pozitivistákhoz hasonló kísérletekre vállalkoztak a zene területén, céljuk lényegében azonos. Schönberg volt a szeriális logika megteremtője, akinek alakja Adrian Leverkühnként (Thomas Mann: Doktor Faustus) hordozza legérvényesebben és legszemléletesebben a problematikát, egy hihetetlen logikai egység törekvését, Beethoven akkordjával szemben. Ezt a logikai egységet a szeriális zene teremthetné meg, amely lényegében maga lenne az ideális nyelv. Ekkor a filozófia is megszabadulna rossz nyelvtani sorsától és „jó matematikává” válna. A szeriális technikában Schönberg tanítványai közül Alban Berg és Anton Webern már jóval túlhaladták a mestert.

Malina — Bachmann regényének hőse — talán az elektronikus zene „megújulására” vár? Vagy Konrad Böhmer, Dieter Schnebell, Gottfried König műveire, akik felfedik végül a misztikum struktúráját, és megteremtik a disszonancia és a beethoveni akkord közötti átmenet művészetét?

Ha sikerült volna kitalálni ezt az ideális nyelvet, vajon biztosak lehetnének benne, hogy meg is értjük? — kérdezi N. Casanova. — És vajon egy ideális nyelv birtokában elmondhatnók-e az elmondhatatlant?

MŰFAJTALAN LINGVISZTIKA

(Literatura, 1974. 4.)

A humanisztika és a művészet mintha már nemcsak karöltve járná a megismerés diadalmas és riadalmas útját, hanem olykor szétváló utakon, mint akik elidegenedőben vannak. Fejlődésnek foghatjuk fel ezt a jelenséget, magyarázatként néha válságtünetnek minősítjük. De a tágabb szemlélet inkább dimenzióbővülésnek és ezáltal mélyebb sodrási egymásra hatásnak mutatja.

Piotr Wierzbicki lengyel publicista az 1968 után épült, szupermodern vincennes-i egyetemen találkozott a jelzett eltávolodási folyamat egyik végkifejletével. Ebben a nyitott koncepciójú intézetben mindenki egyéni terv szerint tanul, és szaktanácsok alapján maga választja meg tanulmányai célszerűnek látszó tárgyát. Ha a diákokat valamilyen új, az oktatási tervben addig nem szerepelt kérdés érdekli, az egyetem még abban az évben megszervezi a szükséges előadásokat és gyakorlatokat. Előadónak pedig azt hívják meg, aki a legkorszerűbben, a legilletékesebben foglalkozik az illető jelenséggel. A többieket — ez

esetben nyelvészekről van szó — maradiaknak tekintik. „Azok” a Sorbonne-on adnak elő, Vincennes-ban pedig a legújabb, a korszerű, az avantgarde tudományt művelik. Itt Chomsky és iskolája a hangadó. Itt azt tanítják, hogy a nyelvtudomány nem egymástól elszigetelt diszciplínák rendszere, hanem inkább egy sereg egymással vetélkedő iskola és módszer; hogy a Sorbonne-tól eltérően a vincennes-i lingvisztika teljesen önálló diszciplína, és nemcsak egy szakosított része a filológiának. A diákok itt nem romanisták, szlavisták, sem pedig germanisták vagy orientalisták. Tanulnak idegen nyelveket is, de nem kötelesek megszerezni a hagyományos filológiai képzettséget. A leendő fordítógép-szakértőnek nem kell sem az óangol irodalmat, sem az ószláv liturgika nyelvtanát tanulmányoznia. Vincennes-ban a nyelvészetet az irodalomtudománytól független tudományágnak tekintik. Wierzbicki szerint ez indokolt, sőt egyenesen azt állítja, hogy a lingvisztikának épp annyi köze van az irodalomtudományhoz, mint a geodéziához, a csillagászathoz, a történelemtudományhoz vagy a teológiához. A nyelvtudósnak nem csupán irodalmi szövegeket, hanem iskolai tankönyveket, tudományos értekezéseket, de még sürgönyök és filozófiai traktátusok szövegét is vizsgálnia kell. Szükségesnek véli a lengyel nyelvészet újszerű műfaj-, vagyis filológiamentes megalapozását is, hogy végre el lehessen választani a gépi fordítást *Dulska asszony* erkölcsétől. És ennek szerinte sürgősen be kell következnie, nem a kétezredik év tiszteletére, nem modell-kísérletek eredményeire vagy határozatokra és átfogó koncepciók kidolgozására várva. Mert Párizsban helyesen járnak el; nem keverik össze a rizset a kásával.

SZERKESZTŐK · OLVASÓK

BAJOMI LAZÁR ENDRE író, irodalomtörténész (Budapest). — Csak ma láttam a *Nagyvilág* szerkesztőségében a *Korunk* februári számát: tisztelettel közlöm, hogy az a bizonyos Lázár András — amint levélpapírom *André Lazar* fejléce is bizonyítja —, akinek a *PEN Hongrois*-ban megjelent cikkét ismertetitek, én volnék, amit persze Ti nem tudhattok. E francúz nevet használtam boldogult úrfi-, és francia újságíró koromban... Egyébként talán nem halok meg anélkül, hogy régi vágyam ne teljesülne, s meg ne látnám kincses Kolozsvárt. Több ügyem van ott folyamatban, illetve Bukarestben: a Meridiane összevontan kiadja párizsi trilógiámat (*A Montmartre*, *A Montparnasse* és *A Quartier Latin*); a Kritérionnál jön egy M. Aymé-fordításom (*A zöld kanca*). A régi barátsággal köszöntöm a lapot, amelynek egykoron... de minek részletezzem.

CSISZÉR ALAJOS (Győr). — Mint az *Erdélyi Szemle* volt munkatársa és Sütő Nagy Lászlónak, a *Szemle* szerkesztőjének barátja, szeretnék hozzácsólni Bágyoni Szabó István *Kuncz Aladár-émlékek* című írásához, amely a *Korunk* 1973. 11. számában jelent meg. Kuncz Ödön *Feljegyzések Dadiról* címmel 1943-ban írt emlékezéseinek eredeti kézirata ma is a Sütő Nagy László tulajdonában van. Bágyoni Szabó István 1963-ban felkereste Sütő Nagy Lászlót, és tőle Jancsó Elemér professzorra hivatkozva tanácsokat kért. Ekkor készített másolatot Kuncz Ödön eredeti feljegyzéseiről. Kár, hogy a dokumentumok közlésekor elmulasztotta megjegyezni, hogy az eredeti anyag Sütő Nagy Lászlónál található. Mint ahogy azt sem tette meg, hogy engedélyt kérjen Sütő Nagytól a dokumentumok közzétételére, noha az idős szerkesztő engedélyét bizonyára elnyerte volna. E fentieket azért kívántam megemlíteni, hogy felhívjam a figyelmet a remeteségben élő erdélyi szerkesztőre, akinek birtokában ma is rendkívül fontos, a romániai magyar irodalom kialakulására és első korszakára vonatkozó dokumentumok találhatók. — A szerkesztőség megjegyzése helyett két idézetet közlünk. Az egyik Sütő Nagy László 1963. október 25-én (B.) Szabó Istvánhoz írt levelezőlapijáról való, és így szól: „Dr. Kuncz Ödön prof. barátomtól értesültem, hogy Kuncz Aladár-esszéivel foglalkozol. Minthogy e témával én is igyekszem néha-néha barátságot tartani, s az itteni *Fekete kolostor* megjelenése előtt tervem volt (s még ma is tartom a tervem) egy Kuncz-tanulmányt írni, ehhez kaptam volt K. Ö. visszaemlékezéseit, amit most Jancsó Elemér prof. kedves barátom címére elküldtem. Kérlek, légy szíves, közöld velem, hogyha megkaptad a küldeményt.” — A másik Kuncz Ödön 1963. november 23-án ugyancsak (B.) Szabó Istvánhoz írt leveléből való, és így szól: „Kedves jó István ösém! a nov. 15-éről kelt kedves leveledet feleségemmel együtt nagy örömmel olvastuk. Köszönjük a mellékelt fotográfiákat. Annak is örülünk, hogy a Sütő Nagynál tárolt megemlékezésem Dadiról jó kezekbe került.”

Májusi számunk képanyagát a kolozsvári fiatal képzőművészek II. biennáléján szerepelt művészek munkáiból állítottuk össze. Ezen a kiállításon először ítéltük oda a *Korunk* díját. A *Korunk*-díj idei nyertese Kopacz Mária grafikus. Grafikai lapjait április hónapban a szerkesztőség helyiségében is bemutatata. Előtte Cseke Tamás és Kecskés Péter, illetve Paulovics László festményei szerepeltek házi galériánkban, őket Bakó-Hetei Rózália kerámiai és Kasza Imre akvarelljei, legutóbb pedig Sipos László olajképei követték. Ez a tizedik kiállítás a *Korunk*-galériában.

A középiskolások magyar irodalmi olimpiájának országos döntőjén alkalmunk volt találkozni a résztvevőkkel, meghallgattuk saját verseiket s a felolvasást követő vitát. Itt tűnt fel angolból készített műfordításaival, különösen pedig érett kritikai megjegyzéseivel, vitakészségével a kolozsvári 3. számú Líceum harmadikos tanulója, Lengyel Ferenc, aki e lapszámunkban közölt versfordításával először lép az olvasók elé.



Felhívás olvasóinkhoz

Az elmúlt években a Korunk iránti érdeklődés jelentősen kiszélesült. Ez nemcsak a folyamatos előfizetések növekedésében nyilvánult meg, hanem különösen feltűnő módon néhány számunknak az előfizetéseken felüli külön megrendelésében, mint tavaly a 11., úgynevezett kalotaszegi, s az idén a romániai magyar képzőművészetnek szentelt februári számunk esetében. Az idei 2-es számunkból például Kosztándi Jenő (Kézdivásárhely) 210, Baloghné Winkler Magda és Kondor Gedeon (Szatmárnémeti) 200, Schultz Sára (Zilah) 140, Apáthy Géza (Brassó) 90, Ádámné Török Anna (Nagyvárad) 44, Székely Mihály (Nagyenyed) 20, Finta Béla (Székelyudvarhely) 25, ugyancsak Nagyváradra Köteles Pál 20 és Jakabovits Miklós 20 — és még sokan mások, több-kevesebb — példányt rendeltek meg külön. A szerkesztőség ezúton is köszöni fáradozásukat.

Külön szeretnénk szólni a jövő értelmiségijeikhez, közép- és főiskolai olvasóinkhoz, ugyanis nem lehet közömbös számunkra ifjú értelmiségjeink megtartása. Ezért arra kérjük fiatal olvasóinkat is, hogy nyárára se mulasszák el a Korunk közös előfizetését, minél több egyéni előfizetéssel is elősegítvén a Korunk hozzáférhetőségét.

Közzöljük az érdekeltekkel, hogy folyóiratunk előfizetésének határidejét JÚNIUS 24-IG meghosszabbították.

Az előfizetés díja: negyedévre 24, félévre 48 lej.

A KORUNK szerkesztősége